ÉJSZAKÁRA VIRRADAT.

(Folytatás.)

Most nem fogadta őt olyan szíves örömmel, mint máskor. De Pál ezt nem vette észre, leült melléje s halkan beszélni kezdett:

— Livia, szeretnék közölni magával valamit... Már napok óta forr bennem ez a valami... Tudja, tavasz van és csupa rózsás álmom van és csupa derüs képet látok és mindig és mindenütt maga, Livia! csak maga!... És arra gondoltam, hogy mi itt csak sétálunk nagyokat, együtt vagyunk egy-két órát, néha csókolózunk, de semmi több, pont... Hát arra gondoltam, hogy ennek így nincs semmi értelme...

— Bizony nincs ennek semmi értelme! — kapott a szón Livia.

— No ugye? Hát erre gondoltam én is és arra, hogy viszont milyen gyönyörű lenne, ha mi... mindig együtt lennénk, ha férj és feleség lennénk.

Livia magasra rántotta a szemöldökét:

— Maga elvenne engem feleségül? Engem? A román leányt?!

— Hát ugyan miért ne?!

— Maga? Maga, a... a... nagy magyar?!

Réthinek kedvtelen árny vonult az arcára. Bántotta, hogy Livia most megint ezzel hozakodott elő, éppen most. De aztán nyugodtan felelt:

— Igen. Hiszen azért én maradhatnék továbbra is olyan magyar, amilyen voltam és amilyen vagyok.

Livia felállt.

— Hát nem! — szólt határozott hangon és bement a házba.

Ott levélpapirt keresett elő és írt Miksicsnek. Mindössze két szót írt: „Jőjjön! Várom!"

Pál pedig ballagott haza.

Egyáltalán nem izgatta fel a dolog, egyáltalán nem fogta fel szomorúan a visszautasítást, sőt tulajdonképen nem is tekintette azt visszautasításnak. Kérdése is inkább csak tapogatózás volt, mint komoly kérés; a mámoros tavasz éppen eszébe juttatta ezt a gondolatot és hát ő nem bírta magába zárni a gondolatot, szaladt vele Liviához. A Livia „nem"-je nem sujtotta le. Ő nem láthatott bele a leány lelkébe, nem ismerhette annak rejtett gondolatait. Úgy képzelte, hogy most egyszer megint fölülkerekedett benne az oláh érzés, nevelésének és környezetének ez a természetes folyománya, amelyet a mostani állapotok bizonyos mértékben gőggé növeltek. Mi kell tehát más, mint az, hogy ez a gőg letörjék?! És ez a gőg le fog törni, mihelyt megváltoznak a mostani állapotok, mihelyt visszatér ide a magyar uralom! A magyar uralom pedig biztosan vissza fog térni, ehhez kétség nem fér; még soha nem volt olyan bizakodó a

hangulat, mint most! Csak napok kérdése az egész. Ámde mégis: még hány nap, még mennyi idő kérdése? Erre nézve kellene valahogyan biztos választ megtudnia...

S mire hazaérkezett, már meg is volt az elhatározása, hogy hogyan.

— Apám, én átmegyek magyar területre! — állt elhatározásával az öregúr elé.

Az öregúr nagy szemeket meresztett.

— Megbomoltál?

— Nézd, apám, te hitetlenkedel s én minden hitem mellett sem tudlak meggyőzni; azt mondod mindig, hogy csak olyan légbőlkapott micsodák az érveim. Nos, elismerem, hogy ezek a szokott érveim nem alapszanak máson, mint hogy: ez mondta, az hallotta. Hát most szeretnék magam közvetlenül meggyőződni „odaát", hogy mi van? mi lesz?

— Eh, úgysem hozhatsz onnan sem olyan biztató valamit, amiben igazán hinni lehetne!

— S ha mégis?...

Az öregúr elgondolkozott. Talán felcsillant benne egy halvány reménysugár, talán mégis megkísérelte utánakapni annak a bizonyos szalmaszálnak, aminek a vízbefúló szokott: beleegyezett.

— Hát erigy!

XX.

Réthi Pál tévedett akkor, amikor Mitru hadnagy fogdájából kikerülvén azt hitte, hogy végre megértette a „szabadság" igazi jelentését. Mert ez megint egészen másvalami volt, amit most érzett, amikor újra szabad magyar földön volt, újra magyar levegőt szívhatott. Kedve kerekedett nagyot sikítani örömében és kicsi híja volt, hogy nyakába nem borult az első kakastollas magyar csendőrnek, akit meglátott.

Már késő estére járt az idő, mire megérkezett Budapestre.

A szállásán csak megmosdott, megtisztálkodott, aztán sietett az utcára; fárasztó utazása ellenére sem tudott volna nyugton pihenni. Valami hajtotta, valami űzte ki a pesti éjszakába.

A pesti éjszaka régi ismerőse volt, sőt hajdanában, az úgynevezett régi jó időkben, elválaszthatatlan cimborája. Akkor is épp úgy keresztülkasul bolyongta a várost, épp úgy rótta az utcákat, mint most. Csakhogy akkor másvalamilyen nyugtalanság hajtotta; akkor csak élvezeteket kívánt ifjan pezsgő vére, akkor csak szerelemre vágyott lázasan lüktető szíve s akkor még véletlenül sem jutott az eszeágába se, hogy a magyar jövő felett töprengjen. Mindössze néhány év telt el azóta. Külsőleg talán mi sem változott a pesti éjszakán. Most is akadtak begyakorlott könnyedséggel tovalibbenő páriák, akik fásult mosollyal csalogatják a férfit, épp úgy, mint akkor. Most is bántón lármázott bele az egyhangú zajba egy-egy csendülő kacagás, egy-egy duhaj danolás és egy-egy kocsirobogás, épp úgy, mint akkor. Most is hűvös és kormos volt a levegő, épp úgy, mint akkor. Most azonban mindezt nem látta, nem hallotta, nem vette észre. Most úrrá lett minden egykori érzésén egy újabb érzés, ez kergette ideges nyugtalansággal, vágyó türelmetlenséggel: mi lesz? Mit hoz a jövő? Meddig kell még oláh urakat süvegelni?

Bandukolásából néha hirtelen rohanásba csapott át, majd pedig egy-

szerre megállt és fülelt: hátha felel valaki néma kérdéseire? Hanem aztán észbekapott és kinevette önmagát, hogy az éjszakától, éppen a *pesti* éjszakától vár választ!

Pedig hát attól is kapott ilyest!

Mert egyszerre éppen arra kezdett figyelni, hogy a pesti éjszaka még mindig a *régi* pesti éjszaka, a kávéházakból meg az egyéb nagyablakos helyiségekből zeneszó hallatszik, épp úgy, mint régen.

— Tehát mulatnak, vigadnak az emberek; nem bánkódnak!

Hanem aztán erőltetve vígasztalta magát. Hogy hiszen mi kifogása lehet ez ellen, hiszen ez a magyar temperamentum: „sírva vigad a magyar"! Ámde akkor meg azt vette észre, hogy nem is magyar muzsika hallatszik ezekből a kávéházakból és egyéb nagyablakos helyiségekből. Sietve igyekezett más és megint más ilyen hely elé: hátha csalódik?! De nem! Mindenünnen idegen hangok zsongtak a fülébe, valamilyen idegenszerű táncütemek.

És egyszerre nagyon szomorú lett. És egyszerre megérezte azt is, hogy nagyon fáradt; az utazás fáradalmai erőt vettek rajta.

Vánszorogva indult haza a szállására. De alig bírt lépni, alig vonszolta a lábát, kénytelen volt maga is betérni egy kávéházba, hogy megpihenjen. Ott pedig, amíg szabad asztalért járt körül, önkéntelenül is bevetődött tekintete a játéktermekbe. Kékhasú ezresbankók garmadáját látta prédának dobva a zöld asztalokra.

— Hát ez?! — hökkent meg. — Itt súlyos ezresek röpködnek játékból, akár holmi papirrongyok és ott napokig nem esznek meleg ételt és hetekig nem látnak húst és nyomorognak százan és százan, magyarnak maradt magyar tisztviselők... ugyanezeknek a játékos magyaroknak elszakadt vérei!

Ismét kifordult az utcára.

És már örült a nagy fáradtságának is, mert ez a testi kín legalább elnyomta a lelki kínt. És rögtön el is aludt, amint otthon vízszintes helyzetbe került.

Reggel azonban még sötéten szürke volt az égbolt, amikor már megint talpon volt.

Alig bírta kivárni, hogy meginduljon a nappali élet lüktetése, aztán — hajrá! —, ismét nekiindult az utcáknak: benyomásokat keresni, szerezni.

Nézelődött, szemlélődött.

Az utca képe az volt most is, mint jó hajdanában. Megsötétedett házak tömegében izléstelenül rikító új épületek s valamennyinek tövében kirakat mellett kirakat, amelyek épp úgy kellették, kínálgatták mindenüket, mint éjszakánkint az előttünk ellejtő leányok. Mindenfelé tengernyi nép, mintha belül a lakásokban már senki se lenne. Az úttesten vadul csengettek el izzadásra préselt áldozataikkal a villamosok, veszett iramban hencegtek az autók és hangos „Héopp!"-pal döcögtették járműveiket a kocsisok... Réthi Pál tekintete idegesen ugrált ide-oda a percenkint változó tarka képen. Keresett valamit. Tulajdonképen maga sem tudta, hogy mit. Talán valamilyen hatalmas kifejezőjét magyarságunknak, a magyarságunkat ért gyalázatnak, ami szárnyaló lelket adjon ennek az egész képnek. De semmi, semmi! Pedig hát némileg már így is megnyugtató volt, hogy nem látszik meg min sem, hogy alig néhány hónap előtt itt is garáz-

dálkodtak az oláhok; itt már nincs semmi nyoma az oláh világnak! Vagy mégis?... Egy kocsi hajtott el mellette, az oldalán nagy piros-sárga-kék táblával. Meghökkent. Mi ez? Miért pöffeszkedhetik még itt ez a gyűlölt hármas szín? Hanem aztán eszébe jutott, hogy hiszen Budapestnek is ez a színe. Mosolygott, de mégis arra kellett gondolnia, hogy Temesvárott vajjon tűrnének-e piros-fehér-zöld színt egy kocsi oldalán az oláhok?...

Egy újságárustól lapokat vásárolt. Azokban is azt kereste, hogy megtalálja-e a visszhangját annak, ami őt hevíti? Az első lapot buzgón végigbetűzte, a másodikat már csak futtában olvasta át, a címeket nézte, a harmadikban már csak lapozgatott. Mindnek megvolt a maga napi szenzációja: csúf veszekedések a nemzetgyűlésen és más ilyenek, de azt, amit keresett, nem találta meg bennük. Ingerülten gyűrte össze őket. Arra kellett gondolnia, hogy az oláh lapok, pártállásra való tekintet nélkül, milyen következetesen helyeznek el nap-nap mellett egy-egy mérges fulánkot a magyarok ellen még most is, amikor pedig már diadalt aratott ez a következetes politikájuk. Vajjon mégsem okultunk? Vagy talán nem is akarunk tanulni? Hát ugyan hogyan gondolkoznak ezek az itteni emberek?...

Az emberek! Szerves alkotó elemei a legnagyobb erőnek, a tömegnek! Most már őket kezdte figyelni. Szeretett volna a bensejükbe látni, hogy vajjon fűti-e őket egy közös gondolat, amely alkalomadtán tömegerővé sokszorozza az erejüket, hogy viharként söpörhesse el a földünkre fészkelt férgeket?... A közelében elhaladóknak fülelt a beszédjére, másokat meg erősen szemügyre vett. Épp úgy siettek vagy sétáltak el mellette, mint régente, mintha azóta mi sem történt volna, csak még feltűnőbben kopottabbá lettek azok, akik siettek, viszont még rikítóbban kiöltözöttekké azok, akik sétáltak. A sietőknek lerítt arcukról az egyedüli gond, hogy meglegyen délben az ebédjük, a sétálóknak csakis magukkal törődését pedig minduntalan elárulta a kirakatablakok tükrébe vetett pillantásuk, — ezeknek a lelkében nem maradt hely az ország baja számára.

S az emberek közül egyszerre csak egyenesen feléje tartott valaki:

— Szervusz, Pál! — köszöntötte. — Te is átlógtál? Bravó! Hát hogy vagy? Hogy vagy? Mi újság otthon?

— Az rémes! Az rettenetes! — kezdte Réthi a szokott módon és belefogott az ecsetelésébe mindannak, ami a szívét nyomta.

De nem jutott messzire, mert a szavát megakasztotta a másik egy apró vállvonással, amelyről nem lehetett tudni, hogy mit jelent.

— Hát igen. No igen. Persze... Hanem izé!... Nem hoztál idegen valutákat magaddal? Nem?? Ejnye! Azt bizony rosszul tetted! Most kiválóan lehetett volna értékesíteni őket, mert a korona megint esett... Ennyi előnye mégis csak van ennek az egész...

— Előnye?

— Igen. Na, izé, persze, hogy is mondjam... a zsebemnek mégis előny. Mert az a fontos, hogy a tőzsdén „hossz" van!

Réthi nyelt egy nagyot, de már nem szólt semmit.

Végre aztán elérkezettnek látta az időt, hogy megkezdhesse a kilincselést azokon a helyeken, amelyeknek létezéséről már a „Bánság"-nál értesült, mint amelyek a „mi ügyünk" harcosai.

Megkezdte a kilincselést és alig tudott a végére jutni.

Egyik helyről a másikra küldték, innen oda, onnan amoda, végezetül

azonban úgy látszott, hogy mégis rátalált az igazira, ahová összefut minden szál és ahonnan széjjelfut minden szál.

Szörnyen hivatalosan ment minden.

Egy titkárféle átvette a névjegyét, hogy bejelentse, s eltünt egy nagy szárnyas ajtó mögött, de rögtön visszatért megint és rámutatott egy székre:

— Szíveskedjék egy kissé várakozni, mindjárt sorra kerül. Vannak benn. Igen nagyjelentőségű kérdésről tanácskoznak — mondta.

Réthi tehát várakozott. Kitartó türelemmel várakozott. Mit is tehetett volna? Hiszen hallotta, hogy tényleg mások vannak benn, mert időnként jóizű nevetés hangjai szürődtek ki az ajtó mögül. Még akkor is mosolygón derüs volt a tárgyaló urak képe, amikor vagy háromnegyed óra mulva mégis kijöttek onnan a nagy szárnyas ajtó mögül.

Réthi megkönnyebülten sóhajtott s ránézett a titkár félére.

A titkárféle tehát megint felkelt, ismét eltűnt az ajtó mögött, de a következő pillanatban már újra megjelent és előkelő lakáji mozdulattal jelezte a bebocsáttatást:

— Tessék!

Roppantul előkelő benyomást igyekezett kelteni az az úr is, aki Réthit fogadta.

Minden mozdulata méltóságteljes volt. Időnkint lassan végigsimított a feje fölött a levegőben, úgyhogy nem lehetett tudni, vajjon gondterhes gondolatait illeti-e ez a gesztus, avagy a szépen bodrozott hajától akaratosan elálló néhány szálat akarja ezzel rendre szoktatni, pillantása pedig ismét és ismét rásiklott gyönyörűen ápolt körmére. Tény azonban, hogy roppantul meleg kézszorítással fogadta Réthit. Beerőltette egy karosszékbe, címeres ezüst tárcából megkinálta szivarkával s aztán leereszkedően barátságos hangon megkérdezte:

— Nos, mi ujság ott önöknél?

— Ott? Mindenki azt kívánja tudni, hogy mi ujság itt?

— Ó, itt! Itt minden a legjobb úton halad. Teljes menetben vagyunk a tökéletes konszolidáció felé. Igen, a konszolidáció: rendkívül fontos! Mert a destrukció...

Réthit nem ez érdekelte. Nem tehetett róla, ha illetlenül közbevágott:

— Ezt mi is tudjuk, mi is látjuk, kérem, hogy a konszolidáció... De bocsánat, bennünket ott mégis közelebbről érdekel, hogy mi lesz hát a megszállt területekkel? Meddig kell még idegen járom alatt nyögnünk?

Az előkelő úrnak megjelent egy mély barázda a homloka közepén; a gondolkodás jele! Szeme a távolba meredt; a gondolkodás jele! Kezével lassan végigsimított a feje fölött a levegőben; a gondolkodás jele?

Réthi előredült a székén, tekintete felcsillant és kissé még a szája is nyitva maradt, úgy várta a megváltó szót.

Az előkelő úr pedig megszólalt. Megfontoltan. Ünnepélyesen:

— Kitartani és bizni! Igen, kitartani és bizni!

Réthi megint visszadült a széken és a szeme csillanása is halványabb lett megint egy árnyalattal.

— Kitartani és bízni! Persze, kitartani és bízni, — ismételte csöndesen. — De hisz... de hiszen... hát ki tartson ki, ha mi nem?! Hát ki bízzék, ha mi nem?! De még meddig? Uram, még meddig?!

— Hát ez az, kérem. Éppen ez az! Hogy meddig? — ismerte el a kérdés nagy jelentőségét az előkelő úr is.

— Igen, ez az. Hát miért nem váltanak már meg?

— No de kérem! Mit csináljunk? Fejjel csak nem mehetünk neki a falnak! Nem egy az ellenségünk, hanem rengeteg! És mi egyedül vagyunk. Tehát marad-e más hátra, mint kitartani és bízni? És persze, sok mindenre figyelemmel lenni. A konszolidáció: rendkívül fontos! Mert a destrukció... Igen... Tehát ismétlem: kitartani és bízni!

Kezével még egyszer végigsimított feje fölött a levegőben, pillantása még egyszer rávetődött jólápolt körmére, aztán hirtelen felállt és búcsuzott:

— Engedelmet kérek, de sietek. Már dél van... És én éhes vagyok; ma gyengén reggeliztem.

Réthi elfelejtett felállni és szintén menni, hanem csak bámult, bámult a távozó után.

De nem is volt rá szükség, hogy ő is menjen, mert már lefoglalta őt magának egy másik úr. Ez az úr, úgy látszik, nem annyira előkelőségre törekedett, mint inkább tudós volt.

Belekezdett a maga fejtegetésébe:

— Nem lehet másról szó, mint arról, hogy szervezkedni kell. Miért? Mert a szervezett erőn megtörik minden zsarnoki hatalom! Igen ám, de egy szervezet csak úgy lehet céltudatos, ha a lélek tüze hatja át. Mi tehát a teendő? Éleszteni a lélek tüzét, hogy ki ne aludjék! Ennyi az egész. Nagyon egyszerű.

Aztán:

— Vegyük sorjában a dolgot. Az első feladat, hogy önök is megszervezkedjenek. Úgy tudom, hogy ezen a téren már túl is vannak a kezdet nehézségein. Hiszen kiváló emberek vették kezükbe ezt a munkát ott önöknél. Ott van például mindjárt Esett András...

Réthi nem tudott semmit egy efféle szervezkedésről és talán Esett volt az egyetlen, aki erről magyarázattal tudott volna szolgálni, ajkáról tehát egészen önkéntelenül rebbent el a kérdés:

— Éppen ő??

— Ő! Egy lelkes és rendkívül tevékeny ember! Nagyon megbízható jelentéseket szoktunk tőle kapni! — hangsúlyozta amaz.

— Nos úgy-e? — folytatta azután. — Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a svábok már meg is vannak szervezve, mindössze még az a feladatuk önöknek, hogy megteremtsék velünk az összeköttetést. Ez sem lesz nehéz. Nagyon egyszerű ez is. Ahogyan ön át tudott jönni, úgy egyszerűen átjöhet más is, rendszeresen is. A többi aztán már a mi feladatunk. Mi gondoskodunk majd arról, hogy élesszük önökben, ottani magyarokban, a magyar érzést, a svábokban pedig a német érzést...

De most már felpattant Réthi:

— Mit?... A német érzést??...

— Igen, a német érzést, — ismételte amaz és megmagyarázta, hogy: — a nagyobb ellentállás végett!

Sokáig tartott, amíg Réthi felocsudott és rendbe szedte a gondolatait. Még több ideig, amíg nyugodt hangon meg birt szólalni:

— Uram nézze, nem jó lesz ez! Mert miért vágjuk mi magunk alatt a fát? A sváb nép ma józan, csak kevés közte a megmámorosodott ember.

A bánsági svábok jó magyar hazafiak, hát legyen majd csupa megkótyagosodott pángermánnal dolgunk, ha a Bánság maholnap újra Magyarországé lesz?

— Ohohó! Maholnap?... Nem lesz az olyan hamar!

— Tessék?

— Elszász-Lotharingia is ötven évig maradt idegen uralom alatt. Nekünk sem célszerű közelebbi határidőre dolgoznunk!

Réthi nem emlékezett rá, hogy hogyan került haza a szállására. Csak arra eszmélt fel, hogy a szálloda kapusa csodálkozva bámult rá, amikor a számláját kérte.

— Már el tetszik utazni, nagyságos úr?

— El. Igen. El innen.

El innen!... El haza, ahol lehet ábrándokat táplálni, káprázatokban ringatózni! El innen! El, hogy itt már ne halljon, ne lásson semmit!

De még kellett hallania, még kellett látnia valamit.

Már a pályaudvaron volt, amikor még egy ismerősével találkozott. Egy földijével. Kuruc magyar emberrel, akit az oláhok kiűztek onnan és akit itt „menekült"-nek kereszteltek el.

Majdnem sírva borultak egymás nyakába, úgy megörültek egymásnak.

— Kedves Réthi úr! Édes jó földim! Az Isten is megáldja, hogy itt látom! Mi van otthon? Beszéljen valamit!

— Ne vegye zokon, nem beszélek semmit. Nem vagyok olyan hangulatban. Nézze, már utazom is vissza, pedig csak tegnap este értem ide. De elég volt ennyi is! El innen, el!... Hanem... hanem ha tud, legalább maga mondjon valami vigasztalót...

— Vigasztalót? — kacagott fel keserűen a menekült, — Útravalónak?... Hát jőjjön, nem is mondok, hanem mutatok valamit. Vigasztalót! Útravalónak!... Jőjjön!

Átvezette a pályaudvar rengeteg sinpárán. Az utolsónál aztán megállt.

Ezen a sinpáron hosszú sora állott a rozoga teherkocsiknak. Mindegyiknek az ajtajához deszkahágcsó támasztva és mindegyikből rozsdás kályhacső meredt a levegőbe. Körüskörül szemét, piszok, kiöntött szennyes víz. És egy ilyen szennyes pocsolyában két kis gyermek játszott.

— Ime, itt laknak a megszállt területekről menekült magyarok! — mutatott a hosszú vagónsorra Réthi földije. — Menjen végig és olvassa el azt a fehér cédulát a kocsik oldalán, az megmondja, hogy kik laknak bennök. Mind szine-java az úgynevezett magyar középosztálynak. Látja azt a két játszó gyereket? Egy törvényszéki bírónak a gyermekei; otthon talán ragyogó parketten és puha szőnyegeken ugráltak, itt moslékban!

— De hiszen... ez... nem értem... hogyan?...

— Várjon, még nem vagyunk a végén! Azt igértem, hogy mutatok valamit és még nem mutattam meg azt, amit akartam. Jőjjön!

Elindultak a vagónok mentén, az egyik előtt aztán megint megálltak.

— Az én lakásom!... Másszék fel ezen a létralépcsőn és nézzen be!

Réthi betekintett a kocsiba, de iszonyodva fordult rögtön vissza.

A rozoga vasúti kocsiban, egymás tetejére állított butorok, ládák és egyéb lim-lom között viaszsárgán sápadt arccal feküdt egy ágyon egy

beteg asszony és mellette éppen olyan sápadt arccal egy nyöszörgő gyermek. Réthi iszonyodva fordult el ettől a Maxim Gorkij-i képtől.

— Borzasztó!... Rémes!... — hebegte.

— Hát látta? A feleségemet?... A leányomat?... — kérdezte a menekült és könnyes lett a szeme.

— De... hiszen ez rettenetes helyzet! Hát akik tehetnének ez ellen?

— Jó, ha csak egy vállvonással intézik el panaszunkat, de rendszerint azt is a szemünkre vetik, hogy egyáltalán miért jöttünk ide, miért nem maradtunk ott, ahol voltunk!... Alkudtunk volna meg a helyzettel!

Most már nem szólt Réthi egy szót sem. Megszorította a földije kezét és rohant el innen is.

A vonaton bevágta magát egy fülke sarkába s ki sem pillantott, amíg messze maga mögött nem tudta a pesti kormos kőházakat. Addig a vonatkerekek egyhangú kattogása is csak az egy-gondolatát ismételte:

— El innen, el! El innen, el!

De aztán lassankint mégis megkísérelte, hogy utána gondoljon mindennek

Vajjon mit láthatott egy nem is egész nap alatt? Persze csak a bántó árnyakat, hiszen azok a feltünők! Az erdőben is előbb találni meg a dudvát, mint a szerényen meghúzódó ibolyát. Hátha itt is ráakadt volna idővel az árny mellett a fényre?... És bántotta, hogy vannak víg emberek is? Hát talán gyászlobogó csüngjön minden házon és zokogva keseregjen mindétig mindenki? De honnan tudhatja, hogy nincsenek-e itt is sokan, akik sírnak?... Láthatta-e ezeket?... És bántotta a hányi-veti kijelentése valakinek, hogy a pénz a legfőbb! De hát nem őmaga volt-e az, aki mindig hirdette, hogy ne csupán hivatali elhelyezkedésekben keressen érvényesülést a magyar középosztály sarja? Hát íme, átcsapott a pénzszerzés birodalmába!... És bántotta egy Maxim Gorkij-i kép... De mégis, ez mind csak mellékes benyomás volt! Mégis csak egyedül az fájt neki, hogy semmi-választ kapott a minden-kérdésére! De miért is kívánta, hogy rögtön a legfontosabbat kössék az orrára neki, akit először láttak, akiről azt sem tudhatták, hogy miféle szerzet?! Viszont ő meg honnan tudhatja, hogy csakugyan az igazi helyen kopogott-e. Hátha csak olyan tessék-lássék emberekkel beszélt? Hátha egészen másutt kellett volna keresnie a mindent mozgató erők forrását, amelyik titokban buzog?!...

— Ó, te bolond! Miért siettél hát el olyan sietve? — igyekezett megnyugtatni háborgó önmagát.

De hiába! Szája keserű íze nem mult el.

XXI.

Nem azon az úton tért haza, amelyiken idejött, de ez is épp olyan kalandos volt, mint amaz.

A huszadik századnak itt rajzolt korképéhez tartozik az is, hogy akadhattak Európa kellős közepén területek, ahol megint felvirult a régmult idők kalandos romanticizmusa. Voltak itt emberek, akiket minden vérségi kötelék néhány kilométerrel arrább vonzott, ez a néhány kilométer azonban áthághatatlan óriási távolságnak tünt, mert ebbe a néhány kilométerbe esett bele az a tilos-vonal, amelyet Clemenceau határként jelölt

meg Magyarország és Oláhország között. A határ néhol egy telket szelt ketté s az innen lakó gazda éppen csak szemlélhette a túlnan lévő földjét, de meg nem munkálhatta azt. Másutt meg két egymáshoz tartozó tanyát választott széjjel s az egyikben megtelepedett gyermekek nem nézhettek utána, hogy mint megy az agg szüleik sora a túlsóban, — hacsak zivataros éjszakákon meg nem kisérelték az átszökést ezen a tilos-vonalon. Amde az ilyen átszökés mindig tele volt ezer kalanddal, ezer veszedelemmel, — a huszadik századba beültetett régmult idők romanticizmusával. Nem volt ritka eset, hogy egy puskagolyó járt ki annak, aki így szökni próbált. És ehhez képest még szerencséről beszélhetett az, aki csak a hajdani idők megelevenedett betyárvilágával találta szemben magát, mert lehet, hogy csak értékeit és ékszereit szedte el az oláh granicsár, őt azonban szélnek eresztette, sőt lehet, hogy megfelelő jutalom ellenében maga az oláh határcsendőr vezette el biztos ösvényeken a helyes irányba.

Jövet Réthi is úgy szökött át a demarkációs vonalon sötét éjszaka, hogy hasig gázolt árkok vizében és ladikkal szelte át a Marost, menet azonban más utat választott. Megalkudott vasutasokkal, hogy munkászubbonyba öltözve egy vonat mozdonyán fütőként teszi meg az utat Szegedtől Temesvárig.

Éppen az emberét várta, akivel ruhát és szerepet volt cserélendő, amikor hangos üdvrivalgással rontott hozzá valaki:

— Szervusz, Pál! Isten hozott Pál!

Luckan volt. S éppen azért, mert a Luckan volt az illető, Réthi nem viszonozta hasonló lelkesedéssel a köszöntést, hanem csodálkozón mérte végig:

— Te?! Itt?!

Luckannak csak az első pillanat meglepetéséből kellett felocsudnia, hogy megértse ezt a hangsúlyozott kérdést és annak jelentőségét.

— Igen... izé... ó, már régen itt vagyok! Te még nem tudtad? Igazán? Persze... Ó, már régen!... Tudod kérlek... — hebegett eleinte, majd meg kertelve folytatta: — De persze, te ezt nem tudhatod és én értem is, hogy magyarázattal tartozom, és meg is fogok magyarázni mindent, hallgass csak meg, izé, jöjj ide a kávéházba, én éppen oda igyekeztem, amikor megláttalak, ott adtunk egymásnak találkát az asszonykámmal, tudod, én az irodából jövök mostan, hát gyere kérlek, ott nyugodtan beszélhetünk, avagy te akár ne is szólj, csak hallgass meg engem...

Réthi engedett a hivásnak.

Nyugodtan hallgatta Luckant, eleinte egészen közömbösen, utóbb mégis némi érdeklődéssel.

— Úgy-e, neheztelve váltál el tőlem annak idején? — beszélt Luckan. — Persze, hiszen én akkor roppant mélyet zuhantam a szemedben! Hanem hát tudod, kérlek, akkor olyan rémes zűrzavar volt, amelyben senkisem tudhatta, hogy mi lesz, de mindenki éppen a zürzavarban akart lenni valamivé. És én fiatal voltam és még senki-semmi. És akkor jöttek az ajánlattal és én kapva-kaptam rajta: a semmiből egyszerre főszolgabíró lettem, csupán, hogy magyar helyett németnek kellett vallanom magam, ami tulajdonképen voltam is. Így kezdődött. Hanem aztán! Pusztán csak cím volt ez az én főszolgabírói állásom, minden hatáskör az oláh primprétornak, főszolgabírónak volt a kezében. Én nem csináltam semmit, mert nem csinálhattam semmit, de azért mindennap ott kellett lennem a

hivatalban és napról-napra mindinkább meg kellett értenem, hogy mi az a „Balkán". Hidd el, akkor már nagyon éreztem a magam szerencsétlen voltát és nagyon vágyódtam vissza közétek! S lelkiismeretfurdalásaim közepette aztán egy napon levelet kaptam Szegedről. Egy csempész hozta, a menyasszonyomtól. A levélből előbb a jegygyűrűm, aztán egy kártyalap hullt ki, rajta csak négy szóval: „Én magyar leány vagyok!"... Ne adja Isten, hogy valaha részed legyen ilyen kínokban, mint nekem azon a napon! És este nem birtam tovább; én, aki megtagadtam a magyar földet, vágyódva szöktem vissza a magyar földre! És ez nem volt színészi póz! Sírva borultam annak a leánynak a lábaihoz... És most boldog vagyok! És szeretném feledni a multat! És ezentúl csak egy politikát akarok: magyar gyermekeket akarok adni magyar hazámnak!

Egy asszony lépett az asztalukhoz. Luckan felesége.

Réthi nézegette az asszonyt, hogy mi van rajta valami különös? Aztán egyszerre észrevette. Az asszony erősen széles volt derékon alul, csipőben. Luckan tehát már gyakorlatilag is hozzálátott jelenje és jövője egyetlen politikájának a keresztülviteléhez, hogy jóvátegye vele a multját.

Luckan pedig gyöngéd szeretettel simogatta a felesége kezét, azután még egyszer Réthihez fordult és meggyőző hittel mondta:

— Én megtértem!

S Réthi mosolygott: a megtért farkas!...

Azután még a megtért báránnyal is találkozott, de már otthon Temesvárott.

A megtért bárány Mahler Gyuri volt.

Vele nem ment olyan viharosan végbe a viszontlátásuk, mint Luckannal, hanem éppen csak találkoztak, kezet fogtak, együtt rótták az aszfaltot és beszéltek hétköznapi dolgokról.

Végül azonban még sem állhata meg Réthi, hogy meg ne kérdezze:

— Mi ujság a sváb politikában?

— Semmi közöm ahhoz a politikához! — felelt Mahler egyszerre felingerülten.

— Mi? — állt meg csodálkozva Réthi.

— Semmi közöm a sváb politikához! Semmi közöm! Hogy volt, nem tagadom, de kérlek, ne bolygasd, mert elfog a szítkozódó düh, úgy szégyenlem!

— De hát hogyan? — firtatta Réthi.

— Eh, nem érdemes szólni róla!... Azt sem tudom már, hogyan kezdődött az egész?...

— Talán az a kháosz, az a zürzavar...

— Igen, igen. Persze. Az valami ostoba járvány volt, amelyet mindenki megkapott. Én is betege lettem ennek a láznak. Telve voltam ideálizmussal, de jaj, hogy nekimentem vele a falnak! Na mindegy! Egye fene az egészet!

— De mégis, hát hogyan jutottál ennyire?

— Hogyan?... Mit tudom én! Buzogott bennem az ifjú erő és lelkesedés. Azoknak pedig, az úgynevezett vezetőegyéniségeknek, a politikai nagyságoknak és egyéb jelzőkkel díszített kicsodáknak meg éppen ez kellett: az én ifjú erőm és őszinte lelkesedésem. Felkaroltak. És én úsztam az árral, mind közelebb kerültem őhozzájuk, mindjobban megismertem őket, mindjobban bepillantást nyertem a kulisszák mögé. Nahát! Azt

mondják, hogy a színházban is egészen más az, ami a színpadon van és ami a kulisszák mögött, de erről legalább tudja mindenki, hogy ez csak festett világ, hogy itt csak színészek komédiáznak a tapsért... de ki hitte volna, hogy a politikában is csak a tapsért játszanak, ott is a szerepek körül folyik a tülekedés!? Ezt láttam, és kinyílt a szemem. Hát tudod, aztán elvegyültem a sváb parasztok közé, a nép közé, hogy tulajdonképen mit akarnak? És mind azt vallották, hogy „Wir wollen Ruh haben!" Békességet akarnak, hogy zavartalanul élhessenek a munkának. És csakis ennyiben érinti őket a politika, mert most az oláh világban nincs meg ez a zavartalan békességük, máskülönben azonban fütyölnek az egészre. És immár én is fütyölök rá! Én is békességet akarok. Állást vállaltam és naphosszat rovom a hideg, rideg számokat, holmi „tartozik" és „követel" rovatokba, mert ha ez a butító munka le nem kötné minden figyelmemet, hát... hát mindjárt elfogna a szitkozódó magyar düh!

Réthi mosolygott: ime a megtért bárány!...

Csak mosolygott és nem örült ujongva, ahogyan bizonyára örült volna, ha nem állott volna még mindig a pesti benyomások hatása alatt, ha nem érezte volna belsejében még mindig azt a keserű émelygést, amelytől nem birt szabadulni.

XXII.

Már rég benn ült a vonatban, de ez még nem indult. Nem is bánta, hogy még nem indul. Nem kínozta türelmetlen honvágy, — nem volt miért haza sietnie!

Csüggedten bámult ki az ablakon.

Az egyik sínpáron hosszú tehervonat állott. Minden kocsiajtóhoz deszkahágcsó támasztva s a kocsik maguk felvirágozva. Ez egy „repatriáló vonat" volt; ugyancsak találmánya a „békének". Magyarok hurcolkodtak rajta szükebb pátriájukból, ahol már tilos volt magukat magyaroknak vallaniok, tágabb hazájukba, ahol talán még szabad magyaroknak lenniök. És mindegyiküknek boldog öröm az arcán! Vajjon milyen szenvedéseken kellett átmenniök ezeknek az embereknek, hogy egyetlen könnyük sincs az elhagyott otthonért, hanem ilyen könnyedén válnak el attól?!...

Réthi nézte az örömragyogott arcokat, elképzelte, hogy mennyi vérmes remény hevíti ezeknek az embereknek a lelkét, aztán visszaemlékezett a szomorú képre, ott a pesti pályaudvaron és arra gondolt, hogy milyen sok kín-keserves csalódás éri majd ezeket is.

Önkéntelenül hagyta el ajkát a sóhaj:

— Szegények!

— Bizony szegények! Szánandóan szegények! — ismételte valaki fennhangon a sóhaját.

Riadtan fordult hátra.

A temesvári zsidó pap köszöntötte.

— Ugye, szomorú egy kép? Csupa tarka virág, csupa mosolygó arc és nekem mégis könny gyűl a szemembe láttukra. Ők mennek, mennek mind többen és mi maradunk, maradunk, mind kevesebben... mi lesz ebből? Ők mennek boldog hittel, bízó reménnyel és mi maradunk a magunk érzéseivel... mi lesz belőlünk? De: mi lesz belőlük?... Szegények! — mondta a rabbi s hangja csengéséből kiérzett az igaz részvét.

Réthi azonban idegenkedve fogadta a szavakat. Ezidőtájt is állandóan benn ült a lelkekben a zsidógyűlölet s ő sem tudott, nem akart hinni a rabbi őszinteségében. Igyekezett másra terelni a szót:

— Hová? Hová? — kérdezte.

— Mindvégig a maga társaságában, Illefalvára.

— Illefalvára? — csodálkozott, mert a falujában mindössze két zsidó család volt és fel nem foghatta, hogy mit kereshet ott.

— Igen, Illefalvára megyek. Temetni.

— Temetni? — csodálkozott most még inkább. — Kit temet?

— Az öreg Grünt.

Réthi szeme továbbra is tágranyílva meredt a rabbira, de már nem a csodálkozás visszfénye tükröződött benne, hanem a semmit nem értő, felvilágosítást kérő meglepetésé.

S a rabbi megadta a felvilágosítást:

— Agyonverték az oláh zsandárok. Valami elszámolásból kifolyólag viszály támadt köztük, Grünnek igaza volt, de az oláhok nem voltak hajlandók eltűrni, hogy igaza legyen; agyonverték.

Nagyon hirtelen, nagyon váratlanul jött ez az eset is, úgyhogy a rabbi szavai szinte kábulatba ejtették Réthit. Alig bírt felocsudni belőle. Nem akarta elhinni, hogy „a vármegye zsidaja" nincs többé. Még úgy látta maga előtt Grünt, mint mindig: az arcán joviális mosollyal, a teste tartásában kedveskedő udvariassággal, azaz... egyszerre feltűnt előtte az a kép, ahogyan legutoljára, alig néhány nap előtt látta: köpködve, szitkozódva, karjaival hevesen hadonászva, hogy nekik nem kellenek ide a magyarok, mert megírta Hites, hogy azok gyilkolják a zsidókat és neki tehát nincs bánatára az oláh uralom, mert legalább biztos az élete... s íme!

Nem állta meg, hogy gúnyos mosolyba ne görbüljön a szája.

— Agyonverték... Oláh zsandárok verték agyon... — ismételte csendesen s hirtelen szembefordult a rabbival:

— Talán már Romániában is tért hódít a „fehér terror"?

A rabbi ránézett és teljesen nyugodtan felelt a megjegyzésre:

— Értem a kérdést és értem a célzatát is, hogy miért intézte éppen énhozzám. Nos, válaszolok: átkozott, aki a „fehér terrort" kitalálta, ezerszer bűnt követ el Magyarország ellen, aki azt tényleg csinálja, de ezeregyszer bűnös, aki azt kürtölve híreszteli!...

— Hites, Reinkast!

— Helyes! Hites és Reinkast! De lássa, megnevezte ezt a kettőt, meg tudta őket név szerint említeni. Mert ez a kettő is zsidó, miért szid minden zsidót?... talán engem is, aki pedig csüngök magyarságomon és utálom az oláht, ahogyan maga se jobban!...

Réthi nem felelt.

A vonat már rég elhagyta Temesvárt, amikor a rabbi megint felvette a beszéd fonalát:

— Hites! Reinkast! Két kalmár. Kezükben a sajtó hatalma és ők élnek is ezzel, ahogyan kalmárérdeküknek kívánja. De meglássa, mégis eljön az idő, amikor nekik majd megbocsátanak, mert eljön az idő, amikor úgy érzi kalmár-lelkük, hogy ismét kuruckodón kell döngetniök a mellüket. Nekik megbocsátanak, ellenben nekünk tovább kell majd viselnünk az átkot, amely őmiattuk szakadt ránk, mert a „keresztény kurzus" bele-

oltotta a tömegek lelkébe a zsidógyűlöletet, nem volt egyéb gondja, fontosabb problémája, mint a zsidókérdés...

Dús termést ígérő szántóföldek mellett haladt a vonat.

— Nézze ezt a búzatengert! — folytatta a rabbi. — Ez immár az oláh kincstárnak ontja aranyát... Hát elsősorban és legelsősorban nem Nagy-Magyarországra kell-e mindig gondolnia Csonka-Magyarországnak? És legeslegelsőbbsorban nem ezekkel a területekkel kell-e törődnie a „keresztény kurzus"-nak is?!... Miért kevésbbé gyűlöletes faj az oláh, mint a zsidó?

Réthi valahogyan valamilyen igazságot érzett a szavakban, de szabadulni akart ettől a nyomasztó érzéstől, szabadulni — erővel is!

— Uram! — fordult a rabbihoz. — Én ma nem tudok vitatkozni. Én most olyan hangulatban vagyok, hogy nem tudok ellenvetéseket tenni... nem tudok, mert... mert olyasmiket éltem át, hogy... De, — sietve, éles hangon vágta ki —, de mégis csak a zsidó beszél magából!

Aztán megint visszafordult és kibámult az ablakon.

A rabbi is a vidéket kezdte figyelni.

A vasúti vágánnyal párhuzamosan haladt a kocsiút. Az úton vásári emberekkel megrakva döcögött egy szekér, mögéje egy tehén kötve. A tehén hátra-hátrafordította a fejét és nagyokat bőgött.

Ezt nézték mind a ketten.

És csendesen megszólalt a rabbi:

— Lássa, ez a tehén is bőg a borja után, pedig az csak állat!

*

Pál nem merte meglátogatni Liviát, mert félt a maga szégyenérzésétől.

Amikor bízó hittel elindult itthonról, azt remélte, hogy visszatérvén megtörheti a leány oláh gőgjét és akkor... akkor nem lesz senki boldogabb nála, mert akkor minden bizonnyal az övé lesz Livia is!... Ámhogy reménye csalókának bizonyult, nem mert a leány elé kerülni, mert tudta, hogy most már fájna neki az az oláh gőg, amelyen könnyedén túltette magát, amíg — hitt.

XXIII.

A harcizaj elült; lehet, hogy holnapra halotti nyugalom lesz úrrá az egész mezőn, de lehet, hogy csak megpihentek egyidőre a fegyverek, — ki tudja?! A harcizaj elült s most csend van. A letiprottak kínos kétségbeeséssel, kevés reménységgel hevernek szanaszét. Még járnak ugyan köztük melegszívű emberek, hogy biztató szavakkal enyhítsék fájdalmukat, de árnyékban, gödrökben meghúzódva, osonva már jönnek a sakálok. Ők már érzik a hullaszagot. Szemük villogva villog: préda! préda! Jóllakhatik telhetetlen gyomruk! És jönnek. Szemük villog. Már érzik a hullaszagot...

Hites Miksa és Reinkast Samu ünneplő ruhába bujtatták kövérre táplált testüket s lihegve loholtak a városházához.

Draghin, a főpolgármester hivatta őket.

Draghin is csak olyan volt, mint a többi oláh. Valahol a krassói vagy a hunyadi hegyek közt látta meg a napvilágot. Maga mesélgette

később, hogy az apja mészáros volt s ő fölcseperedvén, kéjjel nézegette, hogy miként dönti egy-egy csapással földre a hatalmas állatokat. S amikor ezek már ott feküdtek a porban, akkor ő is odaugrott hozzájuk, rúgott egyet rajtuk, avagy felkapott egy kést, hogy markolatig döfje a még vergődő meleg testbe, — mészárosnak született ő is! Ámde az apja többre, magasabbra szánta. Elvitte és bemutatta a környékbeli uraknak, persze magyar uraknak, s ezek pártját fogták a kis oláh gyereknek; taníttatták, ellátták ösztöndíjakkal, sőt végül szép álláshoz is juttatták. Hanem aztán egyszerre úgy fordult a kocka, hogy azok a magyar urak nagyon nagyot zuhantak, viszont Draghin nagyot emelkedett: Temesvár főpolgármestere lett, és akkor Draghin egyszerre elfelejtett minden támogatást, pártfogást. De kéjes örömtől remegett kicsiny alakja és örömteljes táncot jártak dús hajfürtjei, ha ő is rúghatott egyet a már megalázott magyarokon s igazán sajnálta, hogy egy kést is nem döfhet még vergődő testükbe. Határozottan nérói hajlamai voltak!

Hites Miksa és Reinkast Samu mégsem rettegtek tőle. Nem volt miért rettegniök. Ők tudtak arra ügyelni, hogy ne legyen soha bajuk ilyen nagy urakkal.

— Jó reggelt! — köszöntött be a főpolgármesteri hivatalba Hites s csak éppenhogy előrebillent kissé, de büszkén egyenesedett ki mindjárt, mert hiszen ő magyar volt, aki nem hajlong!

— Ám onoáre, domnule primár! — köszönt Reinkast s mélyen meghajolt, mert neki szabad volt, hiszen ő kezdettől lojális oláh alattvalónak mondta magát.

Draghin megbiccentette a fejét, két ujját odanyujtotta a két embernek és szólt:

— Tudják, hogy ma keresztül utazott itt Vajda-Voevod?

— Nem... nem tudjuk.

— Hát milyen lapszerkesztők maguk, ha még ezt sem tudják?

— Megírjuk kérem... — sietett a szolgálatkész kijelentéssel Reinkast.

— Megírhatjuk... — mondta Hites is.

— Igen, keresztülutazott — folytatta Draghin —, Párisból jött, a békekonferenciáról. Vitte Bukarestbe az örömhírt, hogy: elintéztetett! Tudják már?

— Nem, de megírjuk kérem.

— Megírhatjuk.

— Igen, elintéztetett. Temesvár egyszersmindenkorra Romániáé! Néhány nap mulva már a magyar kormány is megkapja az értesítést a végleges döntésről. De most... most aztán nem tűrök többé semmilyen románellenes magatartást! Értik? Nem tűrök!

Reinkast ijedten görbült hétrét:

— De kérem, domnule primár, én...

— Eh, nem magáról van szó! — legyintett Draghin. — Hanem mit szól mindezekhez maga, Hites úr?

— De kérem, én... én.. — kapkodott Hites levegő után.

Egyszerre kiesett kuruckodó magyar szerepéből, egyáltalán nem volt semmi magyar vonás rajta, éppenséggel nem, ahogyan tovább beszélt:

— De kérem szépen, főpolgármester úr, én igazán... Hát lehet bennem kételkedni?... Csak taktika volt az egész. Muszáj volt, kérem szé-

pen, kellett. Ott a konkurrens, a „Bánság", és a magyarok kezdtek elpártolni tőlem és kezdtek odapártolni... Hát mit csináljak? Mondja: mit csináljak?...

— De most? — vágott a szavába Draghin.

Hites megtörölte izzadt homlokát.

— Most kérem?... Hát igen... De kérem, ott a konkurrens, a magyar „Bánság"...

— A „Bánság" megszünik! — jelentette ki a főpolgármester.

— Megszünik? — ragyogott fel Hites arca.

— Betiltjuk!

— Hát így igen, természetesen... de persze ravaszul, mert azért vannak és maradnak itt magyarok, de persze semmi irredentizmus... természetesen, így igen.

— Hát így igen? — mosolygott Draghin. — Hát így rendben a gseft?

— Gemacht! — mondta Hites, ami ugyan szintén nem volt magyaros ízű kijelentés, de a búcsúzásnál már megint a régi kemény legénynek mutatkozott:

— Ajánlom magam, főpolgármester úr! — köszönt határozott hangon és éppen csak hogy kissé billentette meg a felsőtestét.

— Komplimenté, domnule primár! — hajolt a földig Reinkast.

Künn az utcán aztán összevillant a szemük.

— Szép idő van! — jegyezte meg Hites.

— Jó idő van! — jegyezte meg Reinkast.

S mosolyogva ment mindegyikük a maga szerkesztőségébe.

A „Bánság" szerkesztőségében pedig javában folyt azalatt a munka. Izzadva, küzködve született meg minden egyes sor s ha a toll neki is ruccant és sietve vetett papirra egy szép cikket, rögtön át kellett azt húzni és megrágva újra megírni minden egyes szót, hogy a közönség kiolvashassa a sorokból a magyar érzést, ellenben a cenzura belé ne akaszkodhassék. Nehéz munka volt ez, de becsülettel és lelkesen végezték azok néhányan, akik csinálták. Ha arról értesült valamelyikük, hogy megint becsempésztek néhány budapesti lapot Temesvárra, detektív-módra kutatott utána, amíg a kezébe nem kerültek, aztán nekigyürkőzött az egész társaság: nosza, hamar kiszedni belőle, amit lehet! Magyar hírt! Magyar hírt! Az átkozott bukaresti és párisi lapok csupa cudar gonoszságot közölnek rólunk!...

— Ez is jó lesz! — adott oda egy rövid kis napihírt a szerkesztő az egyik munkatársnak. — Kellő formába öltöztetve, érzelgős szavakkal körülcirkalmazva jó lesz ez is, nagyon jó.

A hír egy kis inasgyerek szomorú sorsát tárgyalta. A fiú valahol Budán öngyilkos lett, mert már két éve nem mehetett haza a szüleihez, akik megszállt területen laktak. Hiszen igaz, hogy bizonyára nem hazafias elkeseredésében végzett magával az alig tizenöt éves inas, talán csak nagyon vágyódott már az anyai kéz símogatása és az otthoni kényeztetés után, de itt, megszállt területen ez a kis esemény is alkalmas volt hangulatkeltésre. A „Bánság" tehát megírta, szépen, érzelgősen, s a posta szerteszéjjel vitte a hírt.

Réthi Jenő is elolvasta s a szívébe markolt ez az apró tragédia:

Egy kis fiú önkezével tett pontot a maga rövid élete mögé! A fiú még

alig cseperedett föl, még előtte volt a jövő minden csábító ígérete! És már is! Úgy találta, hogy hiába minden csábítás, jövő már nincs és... megoldást keresett és... megoldást talált!...

Az öregúr még sokszor és sokat gondolt a kis inasgyerek apró tragédiájára. Lelke különösen hajlott most ilyen sötétárnyalatú, szomorú hangulatokra. Pál is úgy jött meg magyar területről, hogy kertelve beszélt semmiségekről, de a dolgok lényegét már ő sem tudta jóra csűrni-csavarni.

Réthi Jenő még sokszor és sokat gondolt a kis inasgyerek apró tragédiájára. Másnap is, amikor a könyvszekrényben keresett valamit s egyszerre egy pisztoly hideg acélja került a kezébe.

A pisztolyt még annakidején dugták el ide, amikor az ellenséges megszállás megkezdődött és minden fegyvert be kellett volna szolgáltatni. Az öregúr fogta-fogta a hideg acélt, míg az a keze melegétől át nem melegedett, és megint arra a kis inasgyerekre gondolt... Az még jóval innen volt a húszon és ő már túl van a hatvanon! Annak még tárvanyitva állt az Élet kapuja, de neki bizony... de ugyan micsoda még? ... még a jövő?... a jövő nagy kérdése! Az a kisfiú megoldotta a kérdést!... És ő?... De hátha mégis lesz még vigadalmas ünnep?... hátha, hátha...

Sietve visszarakta megint a pisztolyt a rejtekhelyre.

Vida Péter.

(Folytatása következik.)

LEVELEK A FALURA.

Kedves György,

gondosan elolvastam a leveledet, de megbocsáss, úgy érzem most is, hogy nincs igazad. Ott veszem fel újra a vitatkozás fonalát, ahol legutóbb elhagytuk. Vadszőlős verandádról két dombhátat tudtunk áttekinteni; az egyik a végtelenségbe eltűnő nagy búzatábla volt, persze a bérlőé; a másikon apró csíkok futottak végig, gabonával meg egyéb veteménnyel sűrűn tarkítva: erről a dombról a falu népe várta az egész évi megélhetést.

Nemcsak a két dombhát versenyzett egymással; kifutó cseléded akkor érkezett meg a boltból sok mindenféle holmival és ő is erősítgette, amit kérdésemre magad említettél, hogy nem érdemes a szövetkezetben vásárolni, mert ott csak kevés árú van s a kiszolgálás is rosszabb.

Ezekből az ellentétekből szövődött nagy vitatkozásunk, amelyben te megmaradtál kézlegyintő falusi magyar úrnak, s azt mondtad, hogy a magyar faj problémáján a ti falutokban nincs mit vesződni, ott semmi komoly baj nincs, vagy ha van, az emberek haszontalansága és dologtalansága az oka; a küzdelem miránk vár, városiakra, akik közelebbről látjuk és érezzük a nagy ellentéteket, előttünk tátonganak a magyar faj tátongó nagy sebei, míg a falun legfeljebb néhány apró kelevény fakad ki, ami holnapra vagy holnaputánra meg is gyógyul.

Egyben szinte igazat kell adnom neked, György. A nagyváros élete sokkal idegesebb, fogékonyabb a benyomások iránt, mint a falué. Sokszor túloz és mindent szelesebb, hirtelenkedőbb gesztussal végez, mint ahogy kellene. A forradalmakat a nagyváros intézi, a feszítsd meg-et ő kiáltja leghamarább és legváltozatosabban, ma az egyikre, holnap a másikra.

De ezeken az izgó, mozgó hangulatharcokon felül vannak azok, akik a magyar faj gyógyulását, a magyar faj védelmét nehezebbnek tartják, mint ahogy azt a vezércikkek hiszik, lassúbbnak, mint ahogy a közhangulat reméli, és mégis sürgősebbnek, mint ahogy azt a legtürelmetlenebbek is követelik. S ezek úgy gondolják, hogy munkájukhoz igen nagy szükségük van a falu segítségére. Ne ijedj meg, György, nem a városnak szenvedélyesebb hangját akarják kivinni a ti csöndetekbe, csak valami megmozdulást szeretnének látni nálatok is, valami kitartóbb munkát, célokat, amiket magatok elé tűztök és amiket nem hagytok hamar cserben azzal, hogy úgyis mindegy, úgyis hiába minden.

Letiportak bennünket fizikailag, erkölcsileg. A fizikai szenvedést a faluban te jobban látod, mint mi városiak: alig van esküvő, mert megfogyott a legények száma, de hosszú csapatban állnak a községházán a segélyre váró hadiözvegyek. Az iskolátok lassan kiürül, mert elfogy belőle a gyerek; a háború alatt keresztelő is alig volt. Most is kevesebb, mint régen és tíz-tizenkét év mulva riadtan fogtok körülnézni arra a gondolatra, hogy ki kapálja meg a szőlőt. Az erkölcsi vereséget a város közelebbről

látja ugyan, de nem gondolom a ti szemeteket, György, olyan gyöngének, hogy ti magatok is észre ne vennétek.

Mikor a Tiszán átrepülő román ágyúgolyó beütötte a templomotok tetejét és egyik napon a vörösek, a másikon az oláhok szorongattak, nagyon is élesen, fájdalmasan éreztétek a változást a multhoz képest; kár volna mindezt oly hamar felejteni. A külső ellenség elvonult, bár véreinket magyar földön kínozza tovább s vergődésünkben előrehaladásunkat ezerféle eszközzel meg tudja akadályozni. A vámsorompók titkos parancsszóra mozdulnak; a saját erdeink tüzifája Erdélyből vagy a Felvidékről akkor érkezik be hozzánk, ha ellenséges népek tetszése ezt úgy akarja. Aggódunk a koronánk sorsán és ha stabilizálásán a félország szorgalma és önmegtagadása dolgozik is, néhány vakmerő zürichi játékos meghiusítja ezt a törekvést. Az áremelkedés a tőzsdére csalja a szegény embert, ahol kockáztatja utolsó néhány ezresét, hogy árcsökkenés idején ijedten meneküljön, otthagyva pénzét a gazdagok még gazdagabbá tételére. Exisztenciák bukkannak fel minden anyagi erő nélkül, s az erkölcsi tartalom teljes híjával és néhány év alatt a hivalkodó dúsgazdagok sorába kerülnek; másfelől olyan exisztenciák, amelyeknek családjában nemzedékeken, sőt évszázadokon át fejlődött a finomabb erkölcsi érzés, a közügyek önzetlen szeretete és az áldozatkészség, a nyomorúságnak most már közel tíz év óta tartó kálváriája alatt elbuknak, elpusztulnak és nem lép senki a helyükbe, aki hasonló erények csiráit hordaná magában.

Szabad ezt, György, egykedvűen és tétlenül nézni, csak azért, mert ennek a bomladozó világnak a piszka a ti falutokba még nem ért el? Ezért már csak a fény és árnyék lassú eltolódásához nem szokott szemetek még nem tudja észre venni. A kocsmátok kezd megint oly hangos lenni, mint az őszi forradalom szabadosságának az idejében. A földreform, gazdasági bajainknak ez a lassan készülő orvossága elég alkalom és izgató anyag azoknak, akik izgatni és elégedetlenséget szítani akarnak. Négy év előtt azért tört meg nagynehezen a kommunista uralom, mert a falu egységesen ellent tudott állani a csábításainak; most a faluban is igyekeznek egymás ellen uszítani az embereket, hogy minél több irigység és gyűlölködés bontsa meg ott is a békét. Nem látjátok meg, György, hogy abban az árfelhajtásban, mely faluban és városban egyaránt tobzódik, a falusi nép pillanatnyi jóléte dacára is csak eszköz, cégér, vagy, ha másként fordul a kocka, bűnbak lesz, amelyre át lehet tolni a felelősség, a nyerészkedő vágy ódiumát.

A falusi nép erre nagyon alkalmas, hiszen kellő vezetés és útmutatás híján a pénzét fölöslegesnek *látja* (pedig hogyan fel lehetne azt használni a birtoka beruházására) s olyan holmikat vásárol érte, amelyek csakugyan kirívók. Ez a baj éppen, hogy ezeket a kirívóságokat a felületes szemlélő könnyen észreveszi, s fejét csóválja a kisablakos parasztszobába bezsúfolt zongorán, vagy a parasztasszony napbarnította lábára sehogysem illő áttört selyemharisnyán, de nem figyeli meg, hogy ugyanakkor a hadigazdag városi asszonyt újabb gyémántfülbevalók ékesítik és aki tegnap a tömegbe avult ruhában vegyült el, az holnap pompázva dől végig autójának puha vánkosain.

A falusi nép életében a legkisebb változás — akár a szegénység terjedése, akár a jólét magasabb foka — könnyebben szembeötlik; a nagyváros falai közt és egymásnak idegen emberek tömegében a nyomorúság is

könnyebben meghúzódik, de a gyors gazdagodás nem oly észrevehető. Ne csaljon meg legalább benneteket, akik a nép közt éltek, a falu látszólagos jóléte és gondoljatok arra, hogy ez múló dolog — de egyúttal izgató anyag is. Szembeállítja a falu módosabb részét a szegényebb elemmel. A módosabbak nem veletek tartanak, György, és nem a szövetkezettel, hanem a bérlővel és a boltosokkal; a szegényebbek pedig azokon a biztató, csalogató és félrevezető ígéreteken rágódnak, amelyek Budapestről szívárognak ki hozzájuk újságokban és üzenetekben.

A régi patriarchalizmust, mely egykor a földesúr és jobbágy, a mester és legénye közt volt, semmiesetre sem kívánom vissza, mert ez mind a két fél részéről úgy elfajult, hogy mind a kettő csak a jogokat kereste, amelyek e viszonyból az ő javára szólnak, s egyik sem törődött sokat a maga kötelességeivel. Abban a formában azonban mégis fel kellene támasztani, hogy a falusi úr, aki a nép közelében él, ismeri őt, s van is ráérő ideje foglalkozni vele, a maga számára kötelezőnek ismerje el a nép érdekeivel való törődést, anélkül, hogy ellenszolgálatra, elismerésre vagy hálára számot tartana.

A geszti szövetkezet számadásait éjszakánkint vizsgálta át egy magyar földesúr, aki közben Magyarország miniszterelnöke volt és a hadban álló központi hatalmak legnagyobb államférfia. A nappalnak szórakozásra szánt óráiból kérünk tőletek néhányat, György, a falu népe számára.

Nem kell, hogy a lelkét mindannak a harcnak, széthúzásnak, magát tűrtőztetni nem tudó szenvedélyességnek és szándékait ravaszul kendőző számításnak a hangzavarával megtöltsétek, amely a városi életet fűti, de legyen ott mellette józan, higgadt tanácsotok, nehogy eszközzé váljék mások kezében.

Nem kell, hogy lemondó vagy önfeláldozó legyen, mint a város küzdelmeinek akárhány hőse és mártirja; tartson ki önzése mellett, de ez az önzés legyen okos, s tanulja meg latolgatni, milyen irányban és milyen cselekvéssel szolgálja csakugyan a maga érdekét. Akkor-e, ha a pénzforráshoz húz, amely várja, hogy minél szélesebb tapadófelületen érintkezzék vele, s aztán mágneses erővel húzza teljesen magához és egészen a maga szolgálatába hajtsa. Vagy akkor-e, amikor a rosszul értett proletárigazságokra hallgat, amelyek pénzben, erkölcsben adófizetővé teszik, függetlenségét pedig alávetik olyan erőszakos pártfegyelemnek, aminő elnyomásról a Dózsával együtt küzdő jobbágyelődjének soha sejtelme sem volt.

Úgy hiszem akkor, ha mindegyiktől tanul valamit, de közben a multak emlékeitől is és csupán ezeknek az emlékeknek a kapcsához fűződik, de minden egyéb köteléket, amely őt természetellenesen más irányokhoz akarja kapcsolni, lehetőleg távol tart magától. Akkor, ha keresi a maga hasznát, a magáét és osztályostársaiét és ebből nem ad dézsmát senkinek, aki a hasznára éhezik. Akkor, ha összetart a maga fajtájával, védi szívósan az igazát, de nem téveszti ezt össze idegenek hamisságával. Akkor, ha megveti lábát a földön, amely a főerőssége és sem magát nem engedi onnan eltántorítani, sem mást abba bele nem bocsát. És végül akkor, ha mindig arra néz, hogy boldogulását eddig a falu adta meg, az táplálta őt és dédapáit századokon át: ha onnan többre vágyakozik is, a saját lábán tegye ezt a lépést és ne a mások munkájával, amivel jobban meg lehet botlani; a maga lábán, de úgy, hogy az egyiket szilárdan tartsa a maga földjén, amíg a másikkal óvatosan előretapogatózik.

Tudod, György — hiszen ezen magad is sopánkodtál —, hogy szinte halálos ágyán fekszik az a társadalmi réteg, amely az országért a legtöbbet áldozott és ideáljaihoz akkor is ragaszkodott, amikor már a nagy vérveszteségtől bukófélben van, a magyar középosztály. Bármennyien akarják is feltartóztatni ezt a hanyatlást, legfeljebb csak töredékeket menthetnek meg belőle, a többséget kérlelhetetlenül felőrli a mai rút verseny, amelyben már alul kerültek.

Milyen új rajvonal lép majd az elhullottak helyébe? Honnan ujoncozzák őket, hogy a régieket csak valamennyire is pótolni tudják? Nézz körül és legfeljebb a magyar paraszton akadhat meg a szemed, amelyből a pótlást lehet venni. Sok csiszolás után, de tán keményebb fájút, mint a régi volt. A módosabb paraszt elbírja, hogy egy-két gyermekét iskoláztassa és küzdelmeiben a falu bőségszarújával táplálja, mint ahogy régen az udvari kancelláriában körmölő magyar hivatalnokot is az a hétszilvafás kis kúria éltette, amely a Felvidék hegyei közt, vagy a Dunántúl lankáin egyszerűségéből ki nem vetkőzve tartotta magát. És íme, most ragasztgatja össze családi fészkét a házhelyhez jutó zsellér, aki munkás kezét kínálja annak a falunak, amelyből egyesek talán kinőnének.

De kertész is vagy, György, és tudod, hogy mit kell vesződnöd a rózsavadóccal, amíg teljes, nemes virágot hoz. Legyetek mindnyájan, akik a nép közt éltek, dolgos kertészek. A régi kert pusztulóban van, szirmai leperegtek: Tőletek függ, hogy az új a magyar nemzeti érzésnek, a tanulni és művelődni akarásnak milyen virágait hozza. *Buday László.*

A SÍRÓ EMBER, MEG A NEVETŐ EMBER.

Odakinn ugattak a kutyák. Folyton ugattak, pedig nem jött senki és nem ment el senki. Az asszony még akkor elment, mikor sütött a nap. Nem nyitotta ki az ajtót, szép szürke szemével nem is nézett vissza, mint máskor, ha indult, csak félrebillentette a fejét a párnán.

Azóta Árva Péter akarat nélkül, mozdulatlan elviselésben ült az ágya mellett. Felhúzott térddel ült az alacsony széken. Gyűrött kabátja szárnya, lecsüngő keze a földet érte. Beretválatlan arcában két száraz gödör volt a szeme.

Mikor besötétedett, ugatni kezdtek a kutyák. Azután már olyan régen ugattak, hogy ez is hozzátartozott az éjtszakához. Az ember arcában pedig lassan megtelt a két száraz gödör kimondhatatlan fájdalommal.

Elment, elment az asszony... Hőkölve formálódtak fejében a szavak. Haboztak, fennakadtak. Nem... azzal a másik, végleges szóval nem merte volna ezt elgondolni. Csak így, és még így is iszonyú volt és mikor suttogva kimondta, úgy hangzott, mintha ordítva valaki más mondta volna helyette.

Összerázkódott. Már vissza szerette volna vonni. Nem bírta el...

Hirtelen az ágy felé nézett. Várta, hogy onnan talán majd ellentmondanak neki.

— Antónia... — Váratlanul történt ez is, még nem határozta el, hogy kimondja a nevét, hiszen nem tudhatta, mi lesz, ha elhangzik. Ijedten hallgatódzott egy darabig. Aztán sokszor egymásután megismételte:

— Antónia...

A gyertya világa egyenletes időközökben csendesen szállt és emelkedett a felesége mozdulatlan melle felett, mintha valaki kívülállón, idegenül lélegzett volna helyette.

Az ember körülhurcolta szegény tekintetét a szobában. A falon is lélegzett a gyertyafény, az egyik ablak üvegjén is.

Túl, sötét volt minden. A ház táján már faluvá lapult a kis város vége. Elhagyatott kertek között rokkant pajták bujkáltak a lomb alatt. Utcalámpa nem égett errefelé, csak Árva Péter kőfaragómester udvarán világított néhány félig kifaragott sírkereszt.

És a kutyák ugattak. Bomlott, iszonyodó vonításuk elnyelte az éjtszaka minden hangját. Nem hallatszott, ha kő indult a töltésről, ha denevér surrant ki az eresz alól, nem hallatszott a halk, zengő nesz, mely alacsonyan zenélt a fekete láthatártól végig a nagy földön. Odakintről bejöttek a búzatáblák a kőfaragó udvaráig és hullámverésük a sövényt nyaldosta.

Az élet ostromolta a halottas házat, de kívül maradt. A pitvarajtó öreg repedésén csak a halált ugató kutyák vonítása tört be. Az ajtóval

szemközt, a sötét konyhában egy falióra ketyegett. Azelőtt mindig az asszony húzta fel és ahogy húzta a hosszú láncokat, a vassúlyok árnyékai mint fekete patkányok sebesen futottak fel a meszelt falon.

Az órában ilyenkor furcsán, vígan mekegett az olcsó szerkezet. Az asszony pedig nyújtózva állt és a foga kiragyogott az ajka között.

Most is nyújtózott, de ez más volt és kissé nyitott, feszes ajka között fénytelenül, szárazon fehérlett ki két sor foga. A falióra ketyegése is más volt. Olyan kísértetiesen visszhangzott az üres konyhában, mintha lassan-lassan vérzett volna el benne az idő és a vére sűrűn, cseppenkint hullott volna le az ingáról, minden lendülésnél, halk csettenéssel a téglázott földre.

Árva Péter mellében is ugyanígy ketyegett valami és odabenn is sűrűn, cseppenkint kínlódott az ingán a vér. Odabenn, a szíve táján.

Lelógó keze idegenszerűen felemelkedett és odakapott, mintha szíjakat akarna magáról letépni, szörnyű, szoros szíjakat, melyek elzsibbasztották a testét. Eszeveszetten rázta a fejét és szaggatni kezdte melle felett a ruhát. Aztán egyszerre, egy borzasztó sóhajtásban lepattantak róla a szíjak, a melle vadul tágult és kitört belőle az első zokogás.

*

Szerette, szerette az asszonyt... Az övé volt és rajta kívül nem volt senkije a világon... Az atyja, az anyja régen meghalt, az igazi neve is elveszett és az emberek árva Péternek hívták. A gyerekkora: sokemeletes nagy, sötét bérház volt; a suhancévei: mély, szemetes udvarok, meredek lépcsők, rosszszagú szennyes kamrák, ahol csak kegyelemből tűrték meg idegen emberek. Mindig kegyelemből, mindig idegenek.

És ő is idegen maradt mindenütt.

— Konok, hálátlan fiú, nem érdemli meg a kenyeret... — Ezt mondta róla az az asszony, aki olykor enni adott neki és este beengedte az ablaktalan, gőzös kamrába.

Árva Péter ilyenkor összeharapta a fogát és arra gondolt, hogy majd másként is lesz még. Aztán még egynéhányszor másként lett, — koplalt, fázott, lázadt, — de nem lett jobb. Szegény emberek adták és vették át egymástól megtűrt, kihasznált fiatal életét.

Évek mulva is sokszor álmodta éjjel, hogy még úgy van, mint akkor volt és hánykolódott és nyöszörgött a kiújult kíntól.

Ekkoriban már egy kőfaragómester műhelyében dolgozott. És munkaközben, mikor vésője alatt pattant a szilánk, gyakran eszébe jutott hajdani mezítlábas szegény gyerekönmaga. Akkoriban hányszor elálldogált a kőfaragómester kapujánál. Milyen sóvárogva nézett be az udvarába. Nagy legények dolgoztak odabenn a kövek között és olyan erőseknek és hatalmasoknak tetszettek, mint az óriások a mesében. A kalapácsuk csillant a napban, a vésőjük szisszent és a kivájt szilánk ahogy visszahullott, csengett a kövön.

Ez szép volt és... most ő az a nagy legény, aki odabenn az udvaron ráparancsolja a terméskőre az akaratát.

Aztán egyszer egy megrendelő, aki fogaton jött és nem is alkudott, azt mondta a munkájáról, hogy szobrászembernek is becsületére válnék.

Árva Péternek felragyogott a szeme és ettől kezdve valami szünetelenül, gyönyörűen nyugtalanította a lelkét. A többiek nem egyszer rajta-

kapták, ahogy elgondolkozva állt és a vésőjével vonalakat rajzolt a levegőbe. Azt is látták, mikor széndarabkákkal befirkálta a padot az öreg ákác alatt és késő este, vizes kendő alatt agyagot cipelt a szobájába.

— Talán bizony művész akarnál lenni, te komisz kőfaragólegény?...

— Kinevették és ezentúl szobrász úrnak csúfolták a műhelyben. Mentől több idő telt, annál komolyabban fogadta a megszólítást, szinte úgy, mintha megilletné.

— Nézzétek, milyen buta! Még elhiszi — hahotáztak a legények.

— Pedig az leszek! — Árva Péter kiegyenesedett és megrázta a kalapácsot hátravetett fiatal feje felett.

Ekkor látta meg, hogy kinn az udvaron, a nagy terméskődarabok közül éppen feléje néz a mester lánya. Szép szeme olyan ragyogóan szürke volt, mint a vadgalamb billenő szárnya a napsütésben. A leány nem nevetett. A kőfaragólegénynek belülről valami megdöngette a mellét.

És ezentúl mindig ilyesmi történt vele, ha a leány elmenőben benézett a műhely ablakán. Maga se tudta miért volt ez így, de az öreg mester valahogyan tudhatta, mert egy napon csak kiadta az útját.

— Pusztulj innen, fiam, keress más gazdát, itt nem tűrlek tovább.

Mennie kellett. Vége volt, pedig el se kezdődött.

Árva Péter dacosan vágta a fejébe a kalapját, mikor indult.

— Majd megmutatom nekik! — És így jutott el a hegyre, az üvegfalú házba. Beszegődött inasnak a szobrászhoz. Nagy tervei voltak. Tanulni akart, várta, hogy észreveszik. De bizony csak a kőfaragómester szürkeszemű leánya vette észre, most, hogy nem látta többé.

Néhány hét mulva egészen véletlenül találkoztak az utcán. A leány megmondta neki, hogy szereti. Sohase hallotta ezt ilyen tisztán, ártatlanul senkitől. Senki se nézett rá eddig úgy, mint ez a leány. Elcsodálkozott a boldogságán és még akkor is csodálkozott, mikor a kőfaragómester szürkeszemű leánya a felesége lett.

Az öreg sohase bocsátotta meg a leánya fejességét. Kitiltotta a házából, kitagadta az örökrészéből. Úgy halt meg, hogy viszont se látta, konok haragban, engesztelhetetlenül.

Árva Péter annál jobban szerette a párját. És könnyebben bízott önmagában, mióta volt, aki bízott benne és erősebbnek érezte magát, mióta volt, aki támaszkodott reá.

Küzdeni akart érte, meg akarta neki mutatni, hogy igaz, amit hisz. Nem kőfaragó, nem mesterember ő, de művész, csak a többiek nem látják még.

Talán ekkor tévesztette el az utat. Sokat akart, semmi se sikerült. Hiába tanult, hiába keresett munkát. A pályázatokon elbukott, a szobrait észre se vették. És egyik év múlt a másik után. Lassankint kételkedni kezdtek benne még a kormos bérház negyedik emeletén is, ahol az asszony nagy, napos hite eleinte megejtette a szomszédokat. A reménység unatkozni kezdett. Már a kis emberek se tartották őt nagy embernek, azok se vártak tőle semmit.

A semmi betelepedett az életébe. A nyomorúság pedig olyan nagyra nőtt szomorú kis lakásukban, hogy alig fértek tőle. Terjedt, terpeszkedett, leszedte az ablakról a függönyt, a falról a képet, kiemelte a fiókokból a vasárnapi holmit, a láncot, az órát, majd kilakoltatta őket az utcára. Valamit tenni kellett. Aztán, sok vívódás után az asszony találta ki,

hogy mit. Elmennek a fővárosból valahová, ahol olcsóbb az élet, ahol eleinte nem ismeri őket senki. Ott könnyebb lesz.

Antónia nevetett és megcsókolta a férjét:

— Majd visszajövünk és előttünk szalad a hírneved. — Olyan erősen hitte, amit mond, hogy Péter is hinni kezdte és ezentúl még nagyobb szüksége volt a feleségére.

Kínlódni is, örülni is, dolgozni is tudott magányosan, de hinni csak akkor tudott, ha az asszony hitét érezte.

A vidéki városkában, ahol meghúzódtak, egy ideig megint csupa várakozás volt az élet. Mintha elölről kezdődnék. Pedig semmi se kezdődött. A kisvárosi porban, az álmos ákácfák alatt nem igen került szobrásznak való munka. Legföljebb egy-egy sírkereszt és elvétve egy buzogányos Árpád vezér a kályha tetejére.

A gyógyszertárban, ha összeverődtek, sohase beszéltek róla az urak. Az emberek közömbösen néztek rá, alig vették észre és egyszerűen kőfaragómesternek nevezték. Most már igazán egyesegyedül csak az asszony hitte róla, hogy művész.

Hitte, és ha kocsi zörgött az úton, kiszaladt a ház elé, beárnyékolta a kezével a szemét és nézte, nézte, nem az ő férjéért jönnek-e a városból, mert megtudták végre, milyen nagy művész lakik ott az alsó végen, a roskadt parasztházban.

Biztos volt benne, hogy így lesz és esténkint, mikor Péter komoran ült a padkán a kemence mellett, olyan szépen tudott erről mesélni, hogy a párját is elcsalta magával. És mind a ketten mosolyogtak. Ezek voltak a legszebb óráik. Reggelre nyomuk se maradt. De mire megint besötétedett és a kemence előtt táncolt a fény a téglázott földön, újra kezdődtek az órák, mindig újra és Antónia sohase fáradt el. Pedig a mult tavasz óta mindig fáradtnak látszott.

Mikor a házban tett-vett, gyakran megállt ok nélkül és nézett és nem mozdult. Szegény kifakult ruhája egyre mélyebb ráncot vetett keresztben a mellén. Fogyott. Mindennap eltűnt belőle valami. És éjjel szárazon, halkan köhögött. Péter aludt, ilyenkor minden aludt az éjtszakában. Csak ő köhögött és félt.

Az utóbbi időben félni kezdett, valahányszor magára maradt. És ha a férje váratlanul betoppant, összeijedt, mintha valamit rejtegetne előle. Máskor meg riadtan nézett fel rá és szomorúan mondta:

— Meglásd, meglásd, én tudom... — De hogy mit tud, azt nem merte megmondani.

Péter biztatni akarta volna, csak hogy nem értett hozzá, az asszony rászoktatta, hogy ő az, aki biztat. A nagy, erős ember gyámoltalanul álldogált egy darabig, aztán hirtelen kinézett az ablakon és fütyörészni kezdett, mintha nem lenne semmi baj. Antónia ezt is megértette. Úgyis hiába beszélt volna, mindent tudott róla, mióta szerette.

Ősz lett. A nagy szelek fújni kezdtek a síkon és rázták az ablakot és besivítottak a kéményen. Antónia meséi egyre szakadozottabbak lettek. Félbenmaradtak a tervek és ő köhögött, fájó, száraz kis köhögéssel. Péter lopva felpillantott rá az alacsony székről. Aztán megint a tűzbe nézett. Csak a keze rándult egyet-egyet a térdén. A tél kemény volt. Esténkint a kemence mellett egyre hosszabbra nyúltak a hallgatások. Sohase beszél-

tek róla, de tudták mind a ketten, hogy egy nagy szerencsétlenség készülődik felettük. Régen tudták ...

És azért mégis milyen váratlan és szörnyű volt az a komoly, merev viaszarc ott a párnán, milyen megfoghatatlan, hogy nem nyitja fel soha többé azt a ragyogó, szép szürke szemét.

Árva Péter most lett igazán árva. Egyedül maradt. Elment az egyetlen, aki szerette. És mellette holtan feküdt minden, ami csak az ő hite volt...

*

Odakinn megijedt valami a falióra szerkezetében és félbenmaradt a ketyegés. Az inga megállt, mintha elvérzett volna az idő.

Péter összerezzent. Egyszerre meghallotta a csendet. A szobában, a házban... A kutyák már nem ugattak. Csend volt az egész világon. És ez a csend onnan az ágy felől terjedt. Sötét, hideg csend köröskörül és a virrasztó ember úgy érezte, hogy mindig így marad.

— Meghalt! — Most már ki merte mondani, ki akarta mondani, hogy összemarcangolja, elpusztítsa magát ezzel a rettentő, végleges szóval. — Meghalt... — Hogy fájt ez és mégis mondta, kényszerítette magát, hogy mondja, hangosan, kegyetlenül telekiabálja vele a roppant ürességet.

Semmi sincs többé. Ne is legyen! Ő is már csak alig van, az utolsó élő ember. Szinte csodálkozott, hogy még mindig lélegzik. Nem akart volna lélegzeni. Ez is mozgás volt. Ez is zajt ütött. Pedig Antónia meghalt.

— Meghalt... — Megint mondani kezdte ezt a legiszonyúbb szót, addig akarta mondani, míg kiirtja magát vele. Aztán elfáradt és lehúnyta a szemét.

És ekkor váratlanul, mintha kést döftek volna bele a végtelen csendbe, egy emberi hang nyilallott át az éjtszakán.

Valaki messze, messze valamerre énekelt.

Árva Péter nem értette, mi történt. Felnyitotta a szemét. A testtartása hirtelen megváltozott. Hiszen ő azt hitte, sohase lesz másként, ezentúl mindig minden így marad. Sötét, csendes, nagy éjtszaka ...

— Énekelnek! — Egyszerre felugrott és a szája úgy eltorzult, hogy fájt neki. — Hogyan lehetséges ilyesmi? Hogyan merhet valaki ilyet tenni? Most, mikor Antónia a halottas ágyán fekszik. Micsoda jogon?

A kín összeszorította a torkát. — Hát még énekelnek a világon? Minden folytatódik? Van olyan, aki víg és nevet? — Mint egy borzasztó sértés csapott le rá ez a tudat. A két öklét rázta a levegőben. Hirtelen változott minden pillanatban, már összegörnyedt, alázatos lett, szinte könyörgött: — Nem, nem, csak erre ne jöjjön... — És félni kezdett valamitől, ami még nem látszott a gondolatai mögött. Két remegő kezét összekulcsolta, mintha koldulna. Sokáig nem mozdult. Oldalthajtott fejjel, dermedten hallgatódzott és közben egyre a feleségét nézte.

— Csak erre ne jöjjön!... — Az a valami, amitől félt, már nem bujkált a gondolatai mögött, már legelől volt a fejében. Kétségbeesetten fordult az ajtó felé. Vadul felágaskodott és árnyéka, mint egy ugrásra készülő rém, szökött a mennyezetig.

A nótás ember pedig odakinn csak egyre jött és énekelt torkaszakadtából, mintha az egész világ vígságát dalolná.

Minden pillanattal közelebb ért a házhoz. Már a kertek alatt járt. Jött feltartóztathatatlanul...

A halottaságy mellett eltorzult a virrasztó ember arca. Az a nóta iszonyatossá növelte a fájdalmát. Lázadón rikácsolta: — Most, miért éppen most? — ... Kínjában az öklét kezdte harapni aztán egyszerre vakon előrebotlott. Felrántotta az ajtót. Ki, ki a szabadba! És elállta a nótás ember útját.

— Ne énekelj! — A hangja hörgött a szenvedéstől. Az arca olyan fehér volt az éjtszakában, mint a fal. Egy pillanatra csend lett. És a két ember egymásra meredt, mint két nagy ellenség, amelyik nem tudja, miért gyűlöli egymást, amelyik most találkozik először és összeméri az erejét. Rövid ideig tartott. Az a másik a nyakába tolta a kalapját és nevetni kezdett.

A nevetés egy pillanatra elborította a világot. A kőfaragó felordított fájdalmában.

Ez volt az erősebb.

De a másik nem törődött vele. Kurjantott egyet és mintha útszéli kocsmára talált volna, a legvígabb nótájával a nyitott ajtó felé tántorgott.

Péter dühös nagy ugrással utolérte és rettenetes öklével lesujtott a fejére.

A nóta bugyborékoló hörgésbe fulladt. Az ember visszafordult. A vér már elborította az arcát. Egy ideig még állva maradt, aztán lassan dűlni kezdett.

A síró ember megölte a nevető embert. És ahogy dűlt, tágranyitott szemével még estében is mintha kérdezte volna, hogy miért?

Tormay Cécile.

HA ÉLNE...

Ha élne, este csöndesen döcögve
kiállana a vén, kopott küszöbre
s kemény kezembe lankadt jobbot adva
érdeklődő vidámsággal fogadna:
„Zivatarfelhők nem jártak felétek?
A pisztrángoknak jó volt a csalétek?
A hátizsákod nem sértette vállad?
Ott fenn a fenyveserdők mit csinálnak?“ —
Aztán turista-élceken derülve
Vacsora-váró asztalomhoz ülne;
én meg vidulva ritka tréfa-kedvén:
legszebb halam a tányérjára tenném.

Áprily Lajos.

JUHOK.

A kőgátnál a víz vadul zuhog.
A parton szőke hullám jön: juhok.
Botverte és napverte kis család,
hozzák az erdő minden illatát,
hozza a lankák hűs üdvözletét
tekintetük, a méla szem-beszéd.

Elnézzük egymást. S mint egy látomás,
kísérni kezd egy volt találkozás:

Nagy völgybe estem. Völgyben kell a mákony,
az ember ott beteg s boldogtalan;
homályos kávéházi éjtszakákon
a füstbe szórtam drága önmagam.
Hiába zúgott mámoromba halkan
nagymesszíről egy rozzant, régi gát,
ha — zuhogók helyett — az esti parkban
hallgattam a szökőkút műdalát.
Hiába jött a messzi posta értem,
ha záport küldött egy ködös tető,
s ha úri sétálók között sötéten
fel-felbukkant a zord szénégető...

Azonban egyszer... Távol már a hajnal
vadrózsa-bokrának bimbója nőtt,
s amint kinyílt az ajtó únt sohajjal:
juhok álltak a kávéház előtt.
Szelíd hullámok göndörszőke tóban,
botvert, esővert, hajszolt kis család,
de verten s út kövére lankadóban
hozták a lankák hűvös illatát.
Az egyik összecsukló lábbal éppen
az útszélig vonszolta el magát,
és rám nézett és harmatos szemében
vád volt, riasztó, karvalykarmú vád.

A pásztorjelre szomjan és gyötörve
indult a nyáj tünő lankáival —
S a sápadtságom akkor összetörte
erős szárnyával egy piros vihar.

Áprily Lajos.

ARANY JÁNOS NEURASZTÉNIÁJA.

Nagy emberek élete olyan, mint a jól megírt regény: érdekes, minden részletében leköti a figyelmet. Érdekes még akkor is, ha teljességgel hiányzik belőle a romantika, a kalandos változatosság, ha nincsenek benne regényes események s csendes egyformasággal peregnek le évek és napok. Az élet-regény hősének személyében van az érdekkeltő; valami csillapíthatatlan, mohó kíváncsiság vesz erőt rajtunk, ha Róla van szó. Azok az apró-cseprő események, melyek mellett mindennap elmegyünk anélkül, hogy fejünket megfordítanók, melyek mindenkivel minduntalan megesnek, egyszerre megnőnek jelentőségükben, reliefszerűen kidomborodnak, megragadják figyelmünket, mert Vele történtek meg. Mintha csak öntudatlanul is az volna az érzésünk, hogy semmit sem szabad figyelmen kívül hagynunk, jobban és mindig jobban kell Őt ismernünk, alkotó zsenijének közelébe férkőznünk, hogy annál jobban értsük, magunkévá tehessük. Ezért van az, hogy nem tudjuk beérni a halhatatlan hagyatékkal, mely nemzedékek sorát teszi gazdaggá, hanem folytonosan ostromoljuk a multat és a temetőket, hogy minél többet és többet bírjunk Tőle. És boldogok vagyunk, ha csak egy apró, fonnyadt levélkének, egy új, bármennyire jelentéktelen kis ténynek is nyomára akadunk.

Most, mikor Arany János neuraszténiájáról akarok beszélni, nem hozok újonnan feltárt anyagot az érdeklődő közönség elé. Az adatok, melyekre előadásom során támaszkodom, régi levelek, közismert tények. E leveleket már igen sokan olvasták, a tényekből számtalanszor vontak le irodalmi közhelyekké vált következtetéseket. Én újra elolvastam e leveleket, újra csoportosítottam, más tényekkel hoztam összefüggésbe az ismert tényeket s azt hiszem, hogy midőn most vizsgálódásaim eredményéről beszámolok, nem végzek felesleges munkát. El fogok mondani egyetmást Arany Jánosról, amit még senki sem mondott el, akár azért, mert nem vették észre, vagy pedig, mert nem tulajdonítottak neki jelentőséget.

Riedl Frigyes, Gyöngyössy László, Babits Mihály, Földessy Gyula, Schöpflin Aladár és a többi írók, mindnyájan, akik eddigelé Arany életével és lelki világával tüzetesebben foglalkoztak, elmulasztották rámutatni a költő testi és lelki alkatának egy fontos adatára, arra t. i., hogy Arany neuraszténiás habitust hozott magával a világra s neuraszténiája az ötvenes évek közepe táján kifejezett betegségi tünetekben, évekig tartó idegbajban nyilvánult. Majd mindnyájan megemlítik ugyan Arany nyughatatlan, túlérzékeny, világtól elvonuló, befelé élő természetét, de hogy ez az izgékonyság, melyet néha a teljes leszereltség s mélabú váltott fel, Arany öröklött neuraszténiájának volt a kifejeződése, erről egy szóval sem emlékeznek. Egyedül Schöpflin gondol rá, hogy Aranynak mindenünnen elkívánkozó, minden helyzettel elégedetlen sóvárgása családi öröksége volt. Ezt az öröklöttséget azonban úgy értelmezi, hogy Arany állandó nyughatatlansága az elszegé-

nyedett, az uralkodó társadalmi osztályból kiesett s más osztályban elhelyezkedni nem tudó hajdúivadék természetes nosztalgiája volt. Lehet, hogy ez a magyarázat *genetikailag* helytálló — bár inkább csak feltevés —, de nem viszi tovább a megpendített gondolatot és elmulasztja *statikailag* szemügyre venni az „érzékeny fájvirág" lelki alkatát. Pedig azt hiszem: az elemzés ebben az irányban nem lesz gyümölcstelen. Mindjárt meg fogjuk látni, Arany jellemének neuraszténiás habitusa, illetőleg jellemalkatának ez ismerete jobban meg fogja világítani a költő életét s eloszlat egypár közhellyé vált tévedést és kiküszöböl az irodalmi köztudatból némely felületes ítéletet is.

Sietek azonban megjegyezni, hogy ha Aranyt neuraszténiásnak mondom, ezzel az új beállítással nem akarok kegyeletet sérteni s nem pályázom sem Möbius, sem Freud professzor kétes babérjaira. Eszemágában sincs, hogy Aranyt mint beteg lángészt, vagy mint dekadens költőt állítsam a közönség elé. Arany neuraszténiájának hangsúlyozása nem jelent efféle gyermekes kísérletet.

A neuraszténia[1] a modern orvostudomány szemében — legalább is annak legkomolyabb iránya előtt — nem betegség, nem patologikus, dekadens jelenség, hanem a jellemnek veleszületett, öröklött, normás tulajdonsága. Az idegrendszer fokozott ingerlékenysége és reakcióképessége nem anomália, hanem épp ellenkezőleg értéktöbblet, mert olyan készséget jelent, ami nemcsak az egyes ember fokozott mérvű termelő-, alkotóképességének, hanem egyszersmind az emberiség előrehaladásának is feltétele. A boldogult Jendrássik professzor szokta volt előadásain mondani: „A neuraszténiások a világ fáklyavivői." Az emberiséget, a kultúrát, a tudományt és művészeteket nem a *beati possidentes* tespedt nyugalma, hanem az idegesek szent elégedetlensége, a munka nagy gépezetébe új, tökéletesebb munkaeszközöket beállító, új megoldási lehetőségeket kutató igyekezete viszi előbbre. Anomália csak akkor válik a neuraszténiából, ha túlságosan erős szögben hajlik el a normától. Ilyenkor időszakos betegség lesz belőle, mikor is a fokozott munkateljesítmény helyébe a munkaképességnek kisebb-nagyobb arányú megcsökkenése lép s a legkülönbözőbb közérzeti zavarok a betegség képzetét és érzetét hívják elő s tartják ébren a tudatban.[2]

Ismétlem: Arany is született neuraszténiás volt. Megvolt benne az érzékenységnek, a reakcióképességnek legnagyobb foka. Ez tette képessé a költői munkába való teljes beleélésre, a történelmi multnak bámulatos, szinte vízionárius elképzelésére és megjelenítésére. És voltak korszakai, mikor munkaképessége is a legmagasabb hatványokon járt. Toldit aránylag igen rövid idő: pár hónap alatt írja meg a Kisfaludy Társaság pályázatára s később, 1862 tavaszán, egyhuzamban készül el a Buda Halálával. Pedig az életgondok, melyek miatt az ötvenes években Kőrösön annyit panaszkodik, már Szalontán se kímélték s később Pesten se hagytak neki békét. Mikor Kőrösről Pestre kerül, mennyivel több, zaklatóbb, kenyérkereső munka nyűgözi lelkét, mint a kőrösi terhes, de aránylag nyugalmas professzoroskodása alatt s most mégis bírja a munkát, a hivatalosat, a

[1] Neuraszténiát mondok és nem idegességet, vagy idegbajt. Ez az elfogadott tudományos műszó fejezi ki leghatározottabban, hogy miről van szó: nem ilyen vagy olyan temperamentumról, vagy betegségről, hanem veleszületett jellemalkatról.

[2] Lásd bővebben a kitűnő *Kollarits* professzornak, a nagy Jendrássik egykori adjunktusának *„Jellem és idegesség"* című szép könyvét, melyet munkánk közben többször is felhasználtunk.

szerkesztőit és a költőit egyformán. Miért? Mert Kőrösön neuraszténiája beteggé tette, Pesten meg neuraszténiája adott neki ösztönzést és szárnyakat.

Hogy Arany az ötvenes évek közepe táján aránylag oly keveset produkált, hogy ebből a korszakából maradt a legtöbb töredéke, e jelenség okául és magyarázatául az irodalomtörténet azt szokta felhozni, hogy a költőt évekre megbénította a forradalom balsikere, sokáig sínylette Petőfi elvesztését is, nehezen bírta el a kőrösi társadalom kisvárosias, szűklátókörű szellemét és terhére volt a tanári állás is. Azt hiszem: Aranynak e korszakban megcsökkent munkaerejére e magyarázat nem lehet helytálló. E magyarázat csak a költőt a világosi „végcsapás" után ért lelki megrendülésre vonatkozhatik, de már a későbbi, 1853—1857. meddő évekre nem talál. Szóval épp ott nem magyaráz, ahol a legtöbb magyarázni való lenne. Sokkal helyesebb nyomon járunk, ha e letargikus, terméketlen időszakért a költő neuraszténiáját tesszük felelőssé s abban keressük e jelenség okozóját. Szerintem nem úgy áll a dolog, hogy a honfibánat és a jóbarát, a rokonlelkű költőtárs elvesztésén sajgó fájdalom tették Aranyt még 1854 táján is mélabússá s az állandó levertség pszichikai gátlása ásta alá e korban munkakedvét, hanem éppen megfordítva: depresszív idegállapota, melancholiája hívta ekkoriban újra tudatába multjának minden fájó, gyötrő képzetét. A betegséggé fejlődött neuraszténia, mint állandósult kóros állapot mondatja aztán vele: „Bánt az árnyék, a derű is, Bánt az édes, keserű is." Szóval: semmi se jó.

Hogy felfogásunk helyes, egy időrendbeli áttekintéssel be fogjuk bizonyítani. Hogy Arany érzékeny kedélyvilágát nagyon megrázták, szinte sarkaiból kiforgatták a negyvenkilences tragédia eseményei, az természetes. Érthetetlen lenne, ha erős nemzeti érzése mellett nem így lett volna. 1850 elején teljes joggal írhatta a tépettlelkű költő: „Letészem a lantot. Nyugodjék. Tőlem ne várjon senki dalt. Nem az vagyok, ki voltam egykor, Belőlem a jobb rész kihalt." E korból való költeményei telve vannak, mint a frissen hantolt sír, bánatvirágokkal. — „Évek, ti még jövendő évek, kiket reményem megtagad" kezdetű versében így borong:

„Ah, vén vagyok: tapasztalásom
Tárháza megtelt gazdagon:
Ott van, romok közt, életemnek
Vezére, széttört csillagom;
Ott egy szakadt fonál: ez a hit;
Egy csonka horgony: a remény; . . . ."

De mélyen vallásos, a megnyugvást szomjazó, egészséges kedélye nem tud sokáig megmaradni ilyen kietlen lelki sivatagban. Keserves kínnal kezdi kötözgetni hitének elszakadt fonalát s még ugyanez évben írja fiához azt a gyönyörű verset: „. . . szegénynek drága kincs a hit, tűrni és remélni megtanít". S talán pár hónappal később rá: „Haj, kezdem én is, melyet — Vészek ledúltanak, — Reményim föcske-fészkit — Építni újolag." S ugyancsak ez évben, 1850-ben egy Egressy Gábornak dedikált költeményben így *reménykedik:* „Még sötét az égbolt, de borús határán — Kezdi már jelölni egy feslő szivárvány — A síró felhőket. — — —" Szóval lassankint, ahogy telik-múlik az idő, hegednek a sebek, a költő kezdi temetgetni „fájdalma átkövült emlékit", kedélye megnyugszik s reménykedve biztatgatja a ki-

dőlt, vagy talán ki sem dőlt, csak megingott fa ágát: virágozzék megint. Lantjának a sorscsapásoktól megtépázott húrjai újra megfeszülnek s oly tökéletes harmóniájú, békés nyugalmú költemények zendülnek fel rajta, mint a *Családi kör* (1851). Humora felébred, komikai vénája megered („...S kezdék *nevetni* a *sírás* helyett") s megszületnek a *Bolond Istók* első éneke (1850), a *Nagyidai cigányok* (1851) s a *Jóka ördöge* (1851). (Bizonyos, hogy e humorban és a derű e keresésében még sok keserű motívum van; menekülés az a fájdalom bénító ölelése elől, de *menekülés*, az egészséges lélek ösztönös és sikeres törekvése. Egészen más lelki állapot, mint az az önmagába roskadás, mely pár év mulva erőt vesz rajta.) Feltámadt munkakedvével növekszik munkaereje. A forradalmat követő évek, az 1850—1853-ig terjedő évjárat költői munkásságának egyik legtermékenyebb szaka.

Talán e futólagos áttekintés is meggyőzhet bennünket arról, hogy Arany elhallgatásának: az ötvenes évek derekán beállott költői meddőségnek, „a szárnyaszegett dalok"-nak aligha lehet már okozója a honfibánat, mely íme 1851-ben veszít bénító erejéből, sem pedig a Kőrösön való tartózkodás, mely már 1851-ben elkezdődött. A nem éppen neki való tanári munka őrlő hatásáról talán inkább lehetne beszélni, bár Aranynak errevonatkozó sok panaszát nem kell éppen készpénznek venni. Nem a *tanári* munkát panaszolta ő fel szegény tulajdonképen ezidőtájt, hanem a *munkát*, mert kifáradt idegei mindjobban kimerültek, pihenésre vágytak, mert veleszületett neuraszténiája ekkoriban mind súlyosabbra váló betegségi tünetekben jelentkezett s 1854-ben egy komoly, a költőnek rengeteg szenvedést okozó idegbajban tört ki.

Az idegbaj hidrája már 1852 őszén, vagy telén felütötte fejét s aztán évszakról évszakra mind közelebb csúszott a költőhöz s mindig erősebb szorítással gyűrűzte körül gyengülő derekát. Lassú ellankadásának egész történetét pontos, részletes feljegyzésekben megtaláljuk Aranynak Tompához írott leveleiben, melyek a költő belső életére vonatkozólag egyébként is a legértékesebb dokumentumok. 1852 december 1-én már azt írja Tompának: „Én szinte veszem észre, hogy napról-napra stupidusabb leszek; néha csak bámulok, mint a juh, anélkül, hogy valamit gondolnék s úgy szeretnék elalunni sokáig — sokáig: örökre! Gyakran nem vagyok képes egy összefüggő mondatot megérteni, vagy leírni. A vénséget nem okolhatom; az igaz, hogy elértem már ‚il mezzo camino di nostra vita', az emberi élet ösvényének felét: de hisz Dante csak akkor kezdett isteni comoediájához s Cervantes aggkorában írta az örök ifjúságú Don Quixotét. Más a baj, édes barátom!..." Tehát már érzi és panaszolja Arany, hogy baj van. Baja ugyan még ekkor nem lehetett valami jelentős, inkább csak koronkénti szubjektiv fáradságérzés, mint objektiv kimerültség, mert hisz ugyane levélben hosszan és kedélyeskedve elcseveg Tompával, megkérdezve tőle: öletett-e már *koráncot?* s zárjelbetéve megjegyzi, hogy e vadonatúj szót éppen most csinálta a korai malac rövidítésére, à la Frischling. Mondom: a hidra éppen csak hogy felütötte fejét, éppen csak kibukott a mocsárból s aztán visszahúzódott heverő helyére. A következő év tavasza — úgy látszik — jelentékeny javulást hozott a költőnek, mert Tompához írott leveleiben már nem panaszkodik, sőt régi kedélyével elhumorizálgat. Egy 1853 majusában kelt levelében azonban mégis célzást tesz a *régi bajra.* Levelének ezt a pontját bizonyos oknál fogva annyira figyelmet érdemlő-

nek tartom, hogy egész terjedelmében közlöm. Azt mondja: „Egészségem tűrhető, bár most májusban megint intést kaptam, hogy egy szép tavasszal oda fogok költözni, hol nincs schulinspector, s az egy kissé megrezzentett. Chronikus bajomnak circiter öt év óta majd semmi jelenségét se éreztem, de most újra megmozdítá egy kis körmét. Mindazáltal még néhány tavaszt remélek, kivált ha öt évben lép egyet a baj, *mit bizony 1839 óta hordok keblemben*, mint sérült szarvas a nyilat." Az utóiratban pedig óvakodva hozzáteszi: „Nehogy ez utóbbi körülményt oly módon érintsd válaszodban, hogy nőm *megértse*." — — — Amennyire az irodalomtörténetnek Aranyra vonatkozólag feltárt adattára engedte, megpróbáltam utánnajárni: vajjon mi történhetett Arannyal 1839-ben, valami rendkívüli esemény, sorsfordulatféle, amire levelében célozhatott s amihez — úgy látszik — baja eredetét fűzte. De sehol semmi nyom, semmi adat. Önéletrajzában se említ semmit, ami e dátummal különösebb vonatkozásban lenne, legfeljebb annyit, hogy ez évben lett aljegyző Szalontán; a következő év novemberében házasodik, huszonhárom éves korában, „szíve régi választását követve". Ezt a Gyulai Pál kérésére 1855-ben készített önéletrajzot Gyulai a költő halála után a későbbi évekre vonatkozó adatokkal kiegészítette s az ő jegyzeteiben olvassuk, hogy „egy még fiatalsága éveiben kapott tüdőhurutja a hajlott korral mind terhesebbé vált". Nem lehetetlen, hogy erre a bronchitisre céloz Arany fenti levelében. Bár ez nem igen valószínű, mert az ötvenes években fellépett idegbaja egészen más tüneteket mutat s ez idő tájban Arany mellkasi fájdalmakról nem panaszkodik. Úgy kell tehát lenni, hogy Aranyon már 1853-ban mind jobban elhatalmasodik a neuraszténia, mint betegség s ő a maga töprengő, önmegfigyelő természetével keresi a baj eredetét. Gyakori tünet ez neuraszténikusoknál; mondhatnám: hozzátartozik a baj jellegéhez. A legtöbb neuraszténiás beteg, különösen a baj kezdő szakában, mindig valami szervi bajt igyekszik megállapítani magában s nagy passzióval építi fel az öndiagnózis legképtelenebb fellegvárait, melyekhez a fantázia vagy jobban mondva a képzelődés szállítja az építőanyagot. Úgy látszik: így volt ez Aranynyal is. Észreveszi, mert hiszen érzi, hogy baja van, hogy nem az többé, aki volt, depresszív hangulatában hyperaesthesiája túlozza, kiszínezi betegségét, mélabúja „elefántnak néz szúnyognyi bajt", oknyomozó észjárása pedig keres, kutat, feltúrja multja emlékeit, hogy megállapítsa: mikor, hol, mivel szerezte „chronikus" baját s az egyszer megtalált betegségszerző okhoz aztán sokáig görcsösen ragaszkodik. Hogy Arany multjának miféle mozzanatát okolta ideges bajáért, az most már, úgy látszik, teljesen homályba vész, de tisztázása nem is fontos. Az idézett levél a maga titokzatosságával inkább csak mint Arany betegségére jellemző adat érdemel figyelmet. Természetes az is, hogy mint minden neuraszténiás, ő is tiltakozik a hipochondria gyanuja ellen. „Nem hipochondria: meglátod egyszer; addig tehát szeresd a téged oly forrón szerető, ölelő, csókoló igaz barátodat" — fejezi be Tompához írott levelét mélabús, de mégis meleg sóhajjal.

1853 nyarát elég tűrhető egészségben töltötte el, de amint egy november végén kelt levelében Tompának írja, a vakáció alatt „iszonyú unalmak környékezték, amiket dologgal akart elölni, mely azonban sehogysem ment, nem lévén alkalom, hogy a lélek ruganyosságát visszanyerje". Tovább két hónapnál alig látott embert, családja tagjain kívül; kollégái mind széllyel voltak; semmi szórakozás, semmi mulatság a világon. A meddő, unalmas,

hosszú vakáció persze nagyszerű alkalom volt a képzelődésre s az önmegfigyelés és önkínzás ezer nemére, melyből Arany alaposan ki is vette a részét. Úgy, hogy mikor beköszönt az ősz, vele besurran Arany ideges baja is. Álmai nyugtalanokká válnak, nappal rosszkedvű, szórakozott, minden csattanásra, lármára összerezzen s ha jő az este, névtelen félelemérzet vesz rajta erőt, melytől késő hajnalokig nem tud szabadulni. Károlyi dr., háziorvosa nyugtató szereket rendel idegrendszere lecsillapítására; valamivel nyugodtabb lesz, de fej- és fülzúgása, vértolulásai nem maradnak el. — Tompához írott novemberi leveléből, melyről az imént szóltam, kisül az is, mi volt az az *intés*, mely májusban annyira megrezzentette s mely a közeli elmúlás gondolatát juttatta eszébe. Egyszerű vértolulás. Arany azonban azt hiszi: „agyidegrendszere" van megtámadva, mely baj „ki tudja hol fog végződni!" Olyankor, mikor a vér fejébe tódul, még a nyakkendőt se tűrheti. Ledobja magáról, mert az az érzése: mindjárt megfullad.

Közismert és gyakori jelenség ez neuraszténikusoknál, különösen az ideges baj kezdő szakában. A véredényrendszer úgynevezett vasomotorikus zavarai ezek, melyek a szív- és vérereket mozgató, beidegző (innerváló) idegcentrum fokozott ingerlékenységéből erednek. E beidegzési zavarok okozzák, hogy már kisebb ingerek — akár érzéki, mozgásbeli, akár agyi, pszichés ingerek — a vérnyomásnak, a szív és vérérrendszer tevékenységének jelentékeny fokozódását vagy épp ellenkezőleg csökkenését idézik elő. Ezek a vérkeringési zavarok sokszor rohamszerűleg lépnek fel és gyötrő közérzést okozhatnak. Így volt ez Aranynál is ez időben. Már a legkisebb szellemi munka is fejébe kergette a vért, forró hullámok lüktettek át egész testén, agya szédülni, füle zúgni kezdett s abbahagyva a munkát, hosszú percek teltek el, míg lecsillapult. Később, évek mulva, előfordult nála az ellenkező: a kihagyó pulzus is. Mikor ez először jelentkezett nála, azt hitte: itt a vég, de később hozzátörődött, megszokta.

1854 nyarán újra jobban van, de mikor jön az ősz, kezdődik az iskolai év, újra oda van. „Kedélyem meg van törve, se kedv, se erő" — írja szeptemberben Tompának. Októberben aztán teljes erővel tör ki rajta az idegbaj. Ő, aki olyan soká tartotta magát, most mintha egyszerre roskadna össze. Önbizalma összetörve, lelke szárnyaszegett, dolgozni képtelen s nyomorúságos állapotán kétségbeesve, az öntudat minden kínját szenvedi. Folyton a legsötétebb gondolatokkal gyötri magát. Mi lesz vele és kis családjával, ha már nem tud többé dolgozni s ott kell hagynia a tanári állást? Ki tartja el akkor feleségét és gyermekeit? Talán mégse kellett volna eljönni Szalontáról; *azok* ott mégis csak megkönyörültek volna gyermekein, ha ő kidől mellőlük. Minden nap új kínt, új szenvedést hoz s a beteg hiába fordul orvoshoz, nem tudnak segíteni rajta. Károlyi dr. csak egyre azt hajtja: baja képzelgés. „Megengedem, hogy bajom hypochondria — írja Arany —, de ha az, akkor e nyavalya korántsem oly nevetséges, mint állítják. Mert mi lehet borzasztóbb oly szenvedésnél, mely a szellemnek szárnyait szegi, az önbizalmat, mely nélkül nemcsak nagyot, dicsőt alkotni, de még a közélet kívánatainak megfelelni sem lehet, elöli; hogy az ember magát mindig, mint gyámoltalan, életre nem való, semmi embert képzelje; s összehasonlításban irígyelje sorsát azoknak, kik bolondot ugyan, de valamit mégis tesznek, mert erélyök van. Én idestova irígylem a charlatánt, ki egy világot el tud bolondítani, mert csalásra legalább energiával bír... Vannak perceim, mikor szeretnék elenyészni, megsemmi-

sülni, csakhogy az öntudattól meneküljek. Gyulai szokta mondani: „fáj az élet... nekem igazán fáj."

Hiába biztatják barátai, hasztalan akarnak bele lelket önteni, nem fog rajta a szó. „Könnyű annak — mondja —, akinek semmi baja sincs, azt mondani: végy erőt magadon, ragadd ki lelkedet a fásultságból, akarj és megjön a kedv. Mindezek szép tanácsok, de az a baj, hogy éppen a lélekerő hiányzik, mely kivitelére szükséges; mintha ágyba szegzett súlyos betegnek azt javaslanók: csináljon commotiót, mingyárt jobban lesz. Köszönöm, de ha nem lehet."

És mégis lehetett. Mégis csak ez a „commotio", lelki mozgás segített Aranyon. Az igaz, hogy nem mindjárt, csak apródonkint és csak akkor, mikor kedélydepressziója már csökkenőben volt s némi energia gyűlt össze lelkében. — „Kél és száll a szív viharja." Így van a felkorbácsolt idegek viharával is. Idő, sokszor hosszú idő, évek kellenek hozzá, míg lecsendesedik. S míg tombol a vihar, hiába akarná a hajós felvonni a vitorlákat. Meg kell várni, míg megcsendesedik. Csak akkor lehet járomba fogni a szeleket.

Arany maga mondja el gyógyulását egy Tompához írott, későbbi, 1858-ból való levelében. „Míg én gondolatomat mindig csak bajomon — mint nyelvet a fájós fogon — tartottam: semmi remény nem volt javuláshoz. Örökös tépelődésben éltem, mint az a hypocondrikus, ki meggyőződvén, hogy lába két szalmaszál, örökké remegett, hogy eltörik. Újabb újabb rémképeket csináltam, majd e, majd ama nagy veszély függött felettem, mint damoclesi kard: de biz az csak nem szakadt le. Évek folytak s én, ha jobban nem, rosszabbul se lettem, mint eleinte valék. Ez némi megnyugvást adott, megszoktam a bajt. Aztán kerestem, miben találnék még *érdeket* a világon. Sokszor csekélység hozott pillanatnyi szórakozást. Egy nagy súly nehezült meg lelkemen, azon meggyőződés, hogy én többé nem vagyok képes költői művet alkotni. Próbáljuk meg. Kezdtem valamit s folytatom ma is; naponkint — nulla dies sine linea — egy-két sort írva, de jót, vagy legalább olyat, mi teljesen kielégít. Bevégzem-e?, azt nem tudom, de hogy e folytonos foglalkozás a lelket enyhíti, azt tapasztalásból mondhatom. Írok nem taps, nem jutalom végett: írok lelki nyugalmamért."

Íme tehát már az ötvenes években, tehát oly korban, mikor a neuraszténiának nemcsak hogy a neve nem volt még meg, de az orvostudomány e baj tüzetes leírásával és a többi szervi idegbajoktól való elhatárolásával se készült el s még kevésbbé volt tisztában vele: hogyan is kellene felvenni vele szemben a terápiás kezelést, — mondom, Arany már ekkor, saját magától, tisztán tapasztalati alapon, rájött az idegességnek arra a gyógymódjára, melyhez az orvostudomány csak napjainkban érkezett el. Az ideggyógyászat a legkülönbözőbb terápiai eljárások hosszú sora után csak legújabban tért át arra a felfogásra, hogy az orvos ideges betegével akkor érhet el legtöbb gyógyeredményt, ha nem tekinti voltaképen betegnek, akit gyógykezelni kell, hanem egyszerűen arra törekszik, hogy a páciens idegrendszerének túlingerlékenységét csökkentse, megnyugtassa, eltávolítsa tőle az izgalmakat s gondoskodjék róla, hogy állandóan, mérsékelten foglalkozzék valamivel, ami kellemesen hat rá. Ez a pszichikai gyógyeljárás a betegség képzetét kiküszöbölvén a tudatból, sokkal gyorsabban vezet eredményre, mint az egyes közérzeti zavarok, betegségi tünetek kúrál-

gatása, mely az önanalizisre különben is nagyon hajlamos neuraszténiás beteg figyelmét állandóan bajára irányozza.

Akkoriban, az ötvenes-hatvanas években az volt a divat, hogy a hipochondriás betegek — (a hipochondria volt a gyüjtőnév, melybe az ideges panaszokat besorozták) — Graefenbergbe jártak hidegvízkúrára, ami persze az egyiknek, aki kibirta e drasztikus kúrát, használt, az ingerlékenyebb idegzetűnek meg még többet ártott. A graefenbergi példára hazánkban is keletkeztek hasonló vízgyógyintézetek. Ilyen volt Budán a Városmajorban a Vaskovich-féle hidegvízgyógyintézet is, hol markos fürdőszolgák jéghideg vízzel telt csöbrökkel és zuhanyokkal próbálták kikergetni az odakerült idegbetegekből a hipochondria ördögeit. Ezt a budai intézetet ajánlgatták Aranynak is ismerősei, akinek persze nem volt módja arra, hogy magába Graefenbergbe elmenjen. Arany sokáig tünődgetett: menjen, ne menjen? — „Nem tudom, ér-e valamit, Budára elmenni, — írja Tompának. — Vízgyógy-e az ott Budán, kipótolná-e Graefenberget? Használna-e valamit a víz? Mindezt én nem tudom, legsajátosabb pedig, hogy nincs is kitől megkérdenem. A nem vízgyógy-orvos vállat vonít az ilyen bolondságra, annak mindegy, megyek, nem megyek; aki vízzel gyógyít, az mind a világot odavonná. Így én nem tudok kitől tanácsot kérni. Ha allopathától kérek: kanalas orvosságra szorít és laxál, a homeopatha koplaltat, stb., de azt egyik se mondja, menjek Budára, vagy Graefenbergbe. A budai vízgyógyító pedig természetesen azt fogja mondani: óh igen, tessék, jó lesz. (Neki mindenesetre.)“ — Végre is úgy határozott, hogy sehogyse határozott, eltelt a nyár és nem ment sehová. De már ekkor, mikor e levelet írta 1857-ben Tompának, voltaképen a javulás útján járt. Ideges zavarai lassankint elmúltak, a könnyű, rendszeres foglalkozás meghozta élet- és munkakedvét, kedélyét, humorát, az ötvenes évek végén már bálba is elkíséri növendék leányát, Juliskát s friss terveket szövöget a jövőről. Mikor pedig 1861-ben régi vágyát csakugyan megvalósítja s felköltözik Pestre, az irodalmi központba, csak emléke marad meg ideges bajának. Nem tér az vissza akkor sem, mikor 1865-ben elveszti egyetlen leányát. Majdnem összeroskad ugyan a sorscsapás alatt, de Istenbe vetett erős hittel, megnyugvással cipeli a súlyos keresztet. S leánya halála után pár hónappal, szenvedő barátjának, a már nagybeteg Tompának olyan meleghangú, vígasztaló levelet tud írni, ami legjobban bizonyítja, hogy ideges bajából rég kilábolt. Tompának, aki súlyos szervi baja mellett sokat szenvedett a lélek betegsége miatt is, ugyanazt a kúrát ajánlja, melynek ő maga gyógyulását köszönhette. „Csinálj akármit, ha gyalogszéket, vagy kerekes rokkát is. Fúrj, faragj, kertészkedjél. Légy minden, mindenben a ház körül. Hisz ott mennyi foglalkozást lel az ember. Csak azt ne tedd, hogy beülj a szobába képzelődni... ‚Doctor, medica te ipsum!‘ mondhatod erre: de valóban olyanformát kellett a minap véghez vinnem. Midőn 53-beli rettegéseim most nemrég elő kezdettek jönni: egy erős elhatározással kitéptem magamból a *gondolkozást* bizonyos tárgyról, s beleültem a gépies foglalkozásba, nyakig; s ime! jobban lettem. Kövesd példámat, nem vallod kárát.“

Most pedig végül fölvethetjük a kérdést: mi okozta Arany idegbaját? Mi volt az oka, hogy szellemének nagyfokú érzékenysége, öröklött neuraszténiája, mely a negyvenes és hatvanas években kitartó munkakedvvel tökéletes költői alkotásokra hevítette, az ötvenes évek közepén

beteges tünetekben, állandó kedélydepressziókban, pszichikai gátlásban, melancholiában s egyéb ideges zavarokban nyilvánult? A kérdést fölvethetjük, de határozott feleletet nem tudunk adni rá. Az idegrendszer működési zavarainak oknyomozása még az egykorúaknál is felette nehéz, sokszor lehetetlen, annál is inkább, mert a beteg, sőt a legközelebbi hozzátartozók bevallására, vagy véleményére csak a legritkább esetben lehet építeni. Az idegek megbetegedése a mostoha életviszonyok terméke s az élet ezerbogú hálózatából a legszembetűnőbb szemet kiragadni, felületes eljárás lenne.

Már föntebb kimutattuk, hogy Arany érzékeny, mindenre reagáló kedélyvilágát a forradalom eseményei nagy mértékben földúlták ugyan, de ezt a rázkódtatást már 1851—52-ben annyira kiheverte, hogy az 1853-ban kezdődő, 1854-ben kulmináló s körülbelül 2—3 évig tartó kedélybaját ebből az okból származtatnunk nem lehet. A kőrösi „szűklátkörű", kisvárosi környezetet, melyből állandóan kivágyott, szintén aligha okolhatjuk. Mert először is az a mindennapos környezet, mely Aranyt Kőrösön körülvette, egyáltalán nem volt szűklátkörű és a költőhöz méltatlan társaság. A kőrösi gimnázium ez időben élte fénykorát. Olyan kartársak között, mint Szász Károly, Szilágyi Sándor, Mentovich, akik nemcsak hogy koruk vezető szellemeihez tartoztak, de maguk is literátorok és eleven kedélyű, szellemes emberek voltak, Arany nem érezhette rosszul magát s voltaképen nem is érezte. Maga a városi polgárság pedig, ha nem állott is literary gentlemanekből, de mindenesetre elég nagy számmal olyan emberekből, kiknek műveltsége képes volt Arany költészetét megérteni, méltányolni s megadni neki a kellő tiszteletet, ha névnapokon s egyéb társas összejöveteleken megjelent közöttük. S egykorú följegyzések bizonyítják, hogyha ritkán történt is ez meg, mindig igen jó hatással volt a költő kedélyére. Nehezen melegedett ugyan fel nagyobb társaságban, de ha egyszer leolvadt lelkéről a tartózkodás jege, ő maga járt elől a tréfában és mókacsinálásban. Hogy pedig a kisvárosi szellem és tónus lett volna terhére, ez késztette volna visszavonulásra és magábazárkózásra, ezt csak az mondhatja Aranyról, aki nem ismeri őt közelebbről. Hiszen Arany, még mikor Pestre fölkerült is, ott is, egész élete végéig európai műveltsége és nagy tudása mellett is valójában falusi ember maradt mindig, szokásaiban, viselkedésében, sőt világnézetében és egész lelki berendezkedésében is. Bár két évtizedet élt le Pesten, mely épp az ő idejében fejlődött nagyvárossá, e városi környezet egyáltalában nem hatott átalakítólag világfelfogására. Mintha csak átutazóban tartózkodott volna a paloták és bérházak tömkelegében, belsőleg idegen volt itt; a nagyváros soha sem tudta átalakítani Aranyban a falusi embert. Ismétlem: Arany kedélyéletének elkomorulásáért, a felhőkért, melyek egére borúltak, kőrösi környezetét nem okolhatjuk. Ő maga ugyan barátaihoz intézett leveleiben állandóan panaszkodik Kőrösre s szinte magába szuggerálja a gondolatot, hogy mennyivel máskép lenne minden, ha egyszer elszabadúlhatna onnan, — de e panaszokat nem kell túlkomolyan vennünk. Az ideges, magával békételen ember örökös elégedetlensége hangzik ki belőlük, ki a maga nyugtalanságának okozóját a külvilágban, környezetében keresi. Hogy mennyire így van, a tények is nyilván mutatják. Mikor módjában lett volna elhagyni Nagykőröst, mikor hívták másfelé, másféle munkakörbe, habozik, vonakodik s végül is ott marad, nem megy. Hívják a kereskedelmi akadémiához, visszautasítja. Hívják Kecskemétre,

Debrecenbe a gimnáziumhoz tanárnak, nem megy. Szalontai jóemberei váltig törik a fejüket rajta: miképen lehetne neki valami állást csinálni Szalontán, a városnál, — nem fülik a foga hozzá. „Ha valahol *nyugalmat* találnék — mondta — oda elmennék, de az nem lesz, majd csak odalent. Vesződni itt vagy ott: mindegy.“ Ha valaki így beszél 40 éves korában, az azt mutatja, hogy fáradt az idegrendszere, vagy éppen ki is van már merülve.

Miben fáradt ki? A munkában? A tanári állás agyonhalmozta talán nem neki való, lélekölő munkával? Ebben lehet valami igazság, de nem a teljes igazság. Szalontán is sok dolgot adott neki a nótáriusság, éjtszakáit kellett meglopni, hogy költői munkával foglalkozhassék, — mégse betegedett bele, mégse merítette ki idegeit. Vagy később, mikor Kőrösről Pestre kerül, csőstül szakad nyakába a munka, még pedig igazán nem költőnek való, kontempláló foglalkozás. „Lapot szerkeszt, annak jó nagy részét maga írja, novellákat fordít, sőt lapja számára eredeti tárca-beszélyeket kezd írni, újdonságokat szed össze, korrigál, levelez, a Kisfaludy-Társaság újraszervezésének s kivált e társaságnál a pártoló tagok intézményének tömérdek aprólékos irkálással, pénzkezeléssel, könyvvezetéssel, számadásokkal, a másfélezer pártoló tag nevének s lakásának nyilvántartásával, igényeik, panaszaik, reclamatióik kielégítésével járó teendőket végzi, saját kezével vonaloz rovatos foliansokat, indexeket szed betűrendbe, emellett szerkeszti a társaság pártoló könyvtárát, javítgatja „bársonyos kézzel“ egyik-másik író, vagy fordító stílusát, s mindezt azzal a lelkiismeretességgel, mely őt minden dolgában jellemezte.“ (Arany László.)

És e sokféle, elforgácsolt munka mégse merítette ki, nem törte meg munkaerejét, nem lankasztotta alkotókedvét. Hogy pedig épp a tanári foglalkozás lett volna az, ami megőrölte volna idegeit, ez is csak első pillanatra látszik valószínűnek. Egykorú adatokból tudjuk, hogy Arany nagyon jó tanár volt, aki tudott és szeretett tanítani s akiben minden tulajdonság megvolt, ami a jó tanárt teszi. Tanítványai szinte imádták és mindig megadták neki a kivételes tiszteletet. Már pedig a kedvvel végzett munka, melynek látja az ember az eredményét, mégha terhes is, nem okozhat idegbajt. De különben is maga Arany írja egyik levelében Tompához neuraszténiájával kapcsolatban: „Nekem bármily nehezemre esett némelykor a tanítás, de ha kibeszéltem magam, mindgyárt könnyebben lettem. *Ellenben a szünidő, hacsak nem utaztam, megölt.* Okát igen könnyű eltalálni. Jól rendelte a gondviselés, hogy apró bajokat adott az embernek: a tyúkszem s fogfájás hathatós szer a hypocondria ellen. Míg az fáj, nem gondolunk a nagyobbra.“ — Ez a nyilatkozat már abból az időből való, mikor rájött, hogy ideges bajainak legjobb orvossága a mérsékelt, nem kimerítő, állandó foglalkozás, a *munka.* De ez a leveléből vett idézet nézetem szerint arra is rávezet, hogy mi tette Aranyt beteggé? Saját maga. Tépelődő, minden kicsiséget túlzó, képzelődő természete betegítette meg. Úgy látszik: hajlamos volt a vértolulásra s mikor vérkeringési zavarai sűrűbben és nagyobb mértékben kezdtek jelentkezni, megijedt, mindenféle agybántalmak rémképeivel halálra rémítgette magát s minthogy zárkózott természete eleinte visszatartotta attól, hogy aggodalmait családjával, barátaival közölje, csak magában emésztődött. Ez az állandó töprengés, képzelődés aztán megtette a magáét. Ideges baja mindjobban elhatalmasodott, a testi bántalmakban jelentkező első tünetek után előjöttek a kedélybán-

talmak s minthogy nem volt közelében orvos, kiben bizalma lett volna s aki a maga szuggesztiv hatásával kiverte volna fejéből halálképzeteit, mind jobban és mélyebben elmerült a neuraszténia ingoványában. Bámulatos lelkierőre vall, hogy szinte az utolsó órában, mikor már majdnem egészen elsüllyedt, összeszedte magát s teljesen a saját lábán, minden segítség nélkül, óriási erőfeszítéssel kievickélt a hínárból. Mikor pedig sok átélt szenvedés után fölfedezte baja orvosságát: a munkát, attól kezdve újra a régi volt. Bárhogy csapkodtak is fölötte a gondok denevérszárnyai, bármily erős próbákra tette is a sors, mindig csak munkaasztalához menekült. Ettől kezdve sohasem „meredt meddő szirt elébe", s ha csak egy percre lebbent is föl előtte teljes tökélyben a szűz ideál, megragadta az ihletés isteni percét. Mindig ott csilingelt fülében egy hang: „Ha későn, ha csonkán, ha senkinek: írjad!"

Riedl Frigyes mondja Aranyról szóló szép könyvében: „A nagyon érzékeny lélek nagyon szerencsétlen is." Igaz: Arany sokat szenvedett lelkének túlérzékenysége miatt. De ennek köszönheti az alkotás sok gyönyörűségét is s ennek köszönheti nemzete a műélvezetnek azt a sok boldog óráját, melyekkel Arany a nemzedékek hosszú sorát megajándékozta. Mert úgy van az csakugyan, amint Himfy énekelte valamikor a Boldog Szerelem dalaiban:

„Ne káromold, sőt hálád
Szived érzékenységét:
Ne irigyeld, sőt sajnáljad
Sok szív érckeménységét;
A kemény és érzéketlen
A nagy láncban hibás tag,
Mint a kőszirt terméketlen,
Elvész benn' az életmag.
Érzékenység a nemtője,
Táplálója, éltetője
Minden szép, nagy és jónak,
Minden lantra méltónak."

Dóczy Jenő.

A VÉRCSÖPP.

Írta: Mayer Konrád Eerdinánd.

Szüretkor a vincellérházba' történt.
Szikrákat szórt a láng a tűzhelyen,
Az ablaktábla béhomályosult,
Szellemhangként tört át az Évoé
A ködhomályon. Cseng a sok pohár,
Ifjú s öreg bachansi kedvre gyúlt,
Rózsásabb lett egy halvány árnyalattal
Vendégünk arca is, ki oly kevés
Időt töltött körünkben és a földön,
E kis vadóc, csöndes, félénk leányé.
Lyäus táncra hív. Ő elsuhan,
S az ablakon keresztül kitekint
A ködbe. Aztán álmodozva ír
(Úgy vélve, rája senki sem figyel)
A párás ablaküvegen. De jaj!
Megleste és meglepte egy csapat.
Az arca lángvörös lett, s hirtelen
Szétzúzza most az ablaküveget,
Magát sebezve meg.
Kendőcske te,
Bús emlékül kit szekrényembe zártam,
Sebzett kezére nyomva felfogál
Egy kis vércsöppecskét, mely még előbb
Szívén keresztül forrón lüktetett.
Elmult korán. Nincs élőlény, ki tudná,
Mi volt fölírva ott az ablakon,
Csupán e halvány kis vércsöpp talán.

Ford. Molnár Gyuláné.

A FEJEDELEM GULYÁSA.

Mikor az öregasszony kedves unokájával estenden Esztergomból gyalogszerrel hazakerült, a gyerek olyan fáradt volt, hogy nem kellett neki se étel, se ital, hanem mindjárt behuzódott a kunyhóba, s mire az öregapja a gulya mellől megjött, már úgy aludt a vackán, mint a bunda.

Az öreg Gedő, mikor a vacsoracsillag feljötte után előkerült, nagyon dorzanyosan fogadta a felesége köszöntését, s egy árva szóval sem kérdezősködött, hogy: hát mire végezték Esztergomban? Az öregasszony tudta, hogy az ura miért olyan, amilyen, nem is bosszantotta semmi beszéddel, csak elébe adta az ételt szó nélkül, úgy, mintha egyáltalában semmi sem történt volna ezen a szent napon, s a gyerekkel bent se lettek volna Esztergomban.

Az öreg Gedő nekilátott az evésnek, azonban nemigen izlett neki a gulyásleves; de nem azért, mintha az nem lett volna jó, hanem azért, mert az a gyerek nem ült ott a bográcz mellett! Ez már talán mégis sok — gondolta az öreg magában — hogy ez a gyerek engem így megbabonázott, de nem tehetek róla, hiszen az unokám, s aztán véremből ő az egyetlen, aki, mint immáron megroskadt öregapja, István fejedelem gulyása akar lenni, s nem földet turkáló szántó-vető paraszt! A többi unoka, az apjával, anyjával, mind házba húzódott már; ez az egy, aki, a sok közül, kikívánkozott öregszüleihez, a kunyhóba, a maróti nagy legelőre, a gulya mellé.

Az öreg félszemmel be-besandított a kunyhóba; látta, hogy a gyerek fekszik, azt is látta, hogy a Bodri bement a kunyhóba, odaszagolt a gyerekhez, meg-megcsóválta a farkát, s aztán, mert a gyerek nem szólt hozzá, szépen kifordult a kunyhóból. Hát, ha vesszük: fáradt is lehet a gyerek csakugyan s nem csoda, ha alszik, azonban az is igaz, hogy máskor is volt már fáradt, de sohasem aludt el vacsora előtt!...

Itt az öreg Gedő megbabonázott nagyapai szívében hirtelen felriadt az aggodalom: hátha valami baja van a gyereknek?! Erre meg is szólalt és megkérdezte:

— Nem beteg a gyerek?!

— Nem biz'a — felelte az öregasszony — nincsen annak semmi baja, csak elfáradt kegyetlenül. A gyalogolás is kifárasztotta, meg aztán kifárasztotta az a sok szép gyönyörűség, amit Esztergomban látott, s hallott!

Az öregasszony elhallgatott, s azt várta, hogy már most mégis csak kérdez valamit az embere, s ő elmondhat mindent, amit el szeretne mondani, de az öreg Gedő a világért sem kérdezte meg, hogy: mi volt hát az a sok gyönyörűség, mert egyáltalában sehogysem tetszett neki ez az egész dolog, s ha nem magának a fejedelemnek lett volna a számadógulyása, aligha nyelte volna le némán azt sok bosszúságot, amit mostanában ezeknek az új papoknak a dolga kavart fel a lelkében. Hát, igazában mit akarnak ezzel a Jézus Krisztussal?! Ha már a fejedelem maga azt mondja,

hogy ez az igazi Isten, hát jól van, belenyugszik az ember, hogy nem a régi Isten az igazi, hanem ez az új háromság a szent, de miért kell ezért mindeneknek a papok elébe menni, s ott megkeresztelkedni?! Nem elég, ha az asszonyok, meg a gyerekek megkeresztelkednek, hanem még az öregektől is azt kívánják, hogy vén fejjel letérdeljenek?! Aztán még ha maga volna ott az ember; de azt mondják, százan meg ezren látják amikor letérdel, s meghintik valami szentelt vízzel! És ha valami vén magyart látnak így, bizonyosan mindenki azt gondolja magában, hogy: no, ez a vén szamár se birta már holtáig beérni a régi öreg Istennel, ez is az új Isten után kapaszkodik! És mikor ő meghajtaná tar fejét, akkor nyilván azt gondolnák a népek, hogy lám, a fejedelem vén gulyása is beadta a derekát, mert fél, hogy máskülönben más kezére adják a maróti gulyát, s őt magát meg elhajtják valami barátklastrom építéséhez követ hordani! Ámbár, ha ugyan még birná, talán inkább követ hordana az ember, mint hogy ezer ember szemeláttára letérdeljen a papok elébe. Az esztergomi halászok, akik le-lejönnek Dömösig, azok beszélték, hogy: hogyan megyen végbe a dolog, s bizony megvallották, hogy soha világéletükben olyan bajban nem voltak, mint mikor a nagy sokaság szemeláttára a pap elébe térdeltek, keresztet vetettek; úgy érezte a hátuk, hogy mindenki őket bámulja! Ha a fejedelem meg az ő emberei tudják, hogy semmiféle magyar nem szereti csodásítani magát, a halászoknak, vadászoknak, mindenféle pásztoroknak pedig halálos kínszenvedés sok ember előtt mutogatni magukat, miért akarják hát mégis mindenáron így megalázni az embert a világ előtt? Pedig, úgy látszik, nagyon is akarják! A fejedelem tiszttartójának kétszer is járt már erre az embere, s ugyancsak nógatta őket a bemenetelre. Azonban igen bajosan megy a dolog, mert a három bojtár azt mondja, hogy még ők fiatalok, s így elvannak egészen jól mindenféle Isten nélkül, hanem azért bemennek Esztergomba, de csak akkor, ha a számadó is bemegyen velük; viszont azonban ha így egyszerre mind bemennének, ki őrizné a fejedelem gulyáját? A régi Isten? Abban nem hisz már a fejedelem. Az új Istenről, a Jézus Krisztusról pedig még nem bizonyos, hogy gulyásembereknek való-e? Ámbár az asszony, de meg az esztergomi halászok is olyanfélét meséltek, hogy a Jézus Krisztus valami jászolban született, s születéséről legelőször is a pásztoroknak adtak hírt az angyalok, továbbá azt is mondták, hogy Jézus a szegény emberek javára szólt volna mindig s voltaképen a somogyi vezér azért csinálta azt a zavarodást, mert attól tartott, hogy István fejedelem úgy összefog a Jézus Krisztus pártfogolt szegényeivel, hogy a régi uraknak befellegzik ...

Az öreg Gedő nehézkesen feltápászkodott a bográcsmellől, valami jóéjtszaka-félét morgott a bajusza alól, s a Bodrival visszament a gulya mellé.

A gulya régen elpihent már éjtszakára. A bojtárok is aludtak már a hamvába hamvadt szalonnasütő-tűznek alig-alig pislákoló zsarátja körül. A Bodri is elvetette magát, s elaludt. Az öreg Gedő is leheveredett, de csak nem tudott elaludni: a csillagos eget nézte, s nehéz gondolatokat forgatott az elméjében. Ki lakik hát odafenn a magasságos égben, a csillagok felett?! A régi, öreg Isten-e, a harcos hadaknak haragos ura, vagy egy másik, az az egy igaz Isten van odafent, aki egyszülött fia által békességet és áldást hirdet minden népeknek? A csillagok, mint akik az égi titkoknak tudói és hű barátai minden pásztorféle embernek, biztatóan

integettek a szemükkel az öreg Gedőnek, hogy: jól gondolja, csakugyan az a jóságos Mindenható teremtette és kormányozza a világot, akit István fejedelem Istennek dicsőít!

A csillagok bizonykodása lassan-lassan ellágyította az öreg gulyás szívét s valami megbánásféle érzés gerjedezett a lelkében, hogy: miért nem ment be még a mult esztendőkben Esztergomba, akkor, amikor a felesége annyit biztatta s amikor még alig-alig járult valaki az új Isten oltára elé s ennélfogva meg lehetett volna úgy keresztelkedni, hogy a feleségén kívül talán senki sem látta volna, mikor letérdepel és szenteltvizet hintenek a fejére... Hát, bizony kár, hogy akkor nem hallgatott az asszonyra, sőt úgy ráripakodott, hogy az, szegény feje, jóformán nem is igen mer ezzel a dologgal már előhozakodni s a gyereket is csak azért merte bevinni Esztergomba, mert a gyerek apja, aki István fejedelemnek földművelő szolgája, kiüzent a dömösi vadászokkal, hogy: ha az öregszülők meg nem kereszteltetik a gyereket, akkor tüstént vigyék haza, mert ő nem tűri, hogy a gyereke pogány maradjon s holta után pokolra jusson a lelke.

A vén gulyás fektében merően nézte az eget. Hát oda jut fel a keresztény ember lelke s onnét talán le is lát mindig azokra, akik még itt maradnak? Hát, ha megkeresztelkedik, az ő lelke is oda szállna majd s onnét mindig láthatná ezt a földi világot, láthatná ezt a gyereket, láthatná, amint növekedik, bojtár lesz, aztán gulyás lesz és számadó?! És sok, sok esztendők multával aztán, mikor ebből a most tizenkét esztendős gyerekből már vén gulyás lesz s megérik a halálra és a lelke felszáll a mennyországba, ott megint találkozhatnának?...

A vén Gedő addig-addig nézte a csillagos eget, míg utoljára elaludt csendesen.

A maróti nagy legelőre, a kunyhóra, azokra, akik bent aludtak, a bojtárokra, a vén számadó gulyásra, s a fejedelem gulyájára csak az vigyázott, aki a csillagok felett lakik.

*

Másnap reggel a Dobogókő, meg az Üstökhegy tetejéről jóformán még fel sem szállott a ködfelhő, a gyerek a kunyhóból már kinyargalt az öregapjához. A Bodri elibe szaladt s nagy örvendezéssel ugrálta körül; a gyerek azonban alig-alig ügyelt a Bodri örvendezésére s már messziről elkezdte:

— Jaj, öregapám, de szép volt minden!

Az öreg szeretettel megsimogatta unokájának fejét s biztatta:

— Hát mesélj, ha már olyan szép volt minden!

A gyerek leült az öregapja mellé a szűrre s megeredt a szava:

— Annyi nép volt Esztergomban, de annyi, hogy én még sohasem láttam annyi embert!

— Aztán miféle népek voltak?

— Hát, gyerekek, lányok, asszonyok, emberek.

— Vén ember is volt köztük?

— Volt bizony; volt ott olyan is, aki kelmednél is öregebb!

Az öreg Gedő oldalvást rápillantott a gyerekre. Hm, talán az öreganyja összefogott ezzel a gyerekkel s most így akarja őt ösztökélni a keresztelkedésre?! A gyerek azonban olyan ártatlan arccal ült ott, mintha világéletében sosem beszélt volna az öreganyjával az öregapjáról. Az öreg

megnyugodott, s nagy komolysággal hallgatta a gyereket, akiből csak úgy dőlt a szó:

— Aztán a pap magyarul beszélt! És milyen szép dolgokat mondott: Jézus Krisztus csakugyan jászolban született és csakugyan Isten fia volt; aztán, mikor keresztrefeszítették, meghalt, de harmadnapon feltámadt és felszállott az égbe! Aztán megkeresztelt a pap bennünket az Atyának, a Fiúnak és a Szentlélek Istennek nevében. És az én nevem már most nem Gedő, hanem István, vagyis Pista!

— Ej ha! — szólt az öreg — hát már most neked az a neved, ami a fejedelemnek a neve?! Talán már most le is tettél arról, hogy gulyás legyen belőled?! Talán már most mindjárt pap szeretnél lenni?!

— Nem biz' én! — erősködött a gyerek. — Azért, hogy én már keresztény s István, vagyis Pista vagyok, azért én csak gulyás leszek!

Az öreg Gedőnek nagyon tetszett, hogy, lám, a keresztvízzel nem zavarták meg az unokájának a fejét s a családban mégis marad magnak, aki nem kívánkozik épített ház fedele alá!

Pista gyerek ragyogó szemekkel beszélt tovább az öregapjának, aki úgy tett, mintha csak a gyerek kedvéért hallgatná a beszédet, pedig igazában csak úgy nyelte a szót. Mert, mi tagadás, sok olyasmit mondott a gyerek, amihez hasonlókat addig is gondolt az ember, csak nem tudta úgy kimondani, mint ahogy ez a gyerek a papoktól eltanulta. Példánakokáért, melyik gulyás nem tünődött már azon, hogy: ki ruházza a mezők liliomát s ki viseli gondját a repdeső madárnak? És melyik öreg számadó nem gondolt már arra, hogy az embereket is valami jó pásztor őrzi és a napnak, a holdnak s minden csillagoknak járását s a felhőknek szállását valami gondviselő áldott hatalom kormányozza?!

A gyereknek sokszor együgyű szavai öregapjának egyszerű lelkében sok, régen szendergő gondolatot vertek föl s a kis igehirdető lelkesedése belesugárzott az öregnek a vénség által kegyességre lágyított szívébe. Hiszen csak az a térdepelés ne volna! És ha a pacsirta zengő énekével a levegőégben lebegve dícsérheti a maga Istenét, miért kell az embernek Esztergomba menni, sok száz ember szemeláttára letérdepelni és keresztet vetni? Miért erőltetik az embert ilyesmire? Vagy azért kell a népeket így erőltetni, mert a népek úgy vannak ezzel a dologgal, mint a kis patakra szokott gulya, mely eleinte itatáskor nem mer a Dunára menni s a parton vissza-visszahőköl a nagy folyótól?!...

Az öreg Gedő elgondolkozva meg-megcsóválta a fejét. Pista ezt a kételkedés jelének vette s megkérdezte:

— Talán nem hiszi kelmed, hogy igaz, amit mondok?

— Hiszem én!

— No, lássa öregapám — kapott az öreg szaván a gyerek —, aztán mégsem jött be velem Esztergomba! Most már kelmed is István lehetne!

— Eredj, te golyhó! — szólt az öreg. — Ha eddig elvoltam így, ezután is elleszek! Nem öreg embernek való ez a keresztelkedés!

— De hát mondom, sok öreg embert láttam én Esztergomban!

— Aztán nem szégyelték ott magukat, annyi tenger ember előtt letérdepelni?

— Nem biz' a'! A pap meg is dícsérte őket és azt mondta, hogy már most, ámbár öreg emberek, mégis kedves gyermekei lesznek az Istennek, aki megsegíti őket idelent is, meg az égben is.

— Ezt mondta? És ott a népek előtt mondta? És mit csináltak az öregek? Nem bujtak a föld alá, mikor mindenki őket nézte?

— Nem bujtak biz' azok, hanem szépen térdepeltek, összekulcsolták a kezüket...

Az öreg Gedő odaképzelte magát az oltár elébe, egyszerre elöntötte a forróság, aztán hirtelen, mintha megijedt volna valamitől, felpattant a szűrről s felmordult:

— No, engem ugyan nem lát Esztergom!

Pista a maga gyerekeszével nem értette meg, hogy voltaképen mi ütött az öreghez, de sejtette, hogy nem jó lesz most ezt a dolgot tovább feszegetni, hát arról kezdett kérdezősködni, hogy: miért kell a növendékbikákat a nagy gulyától mindig külön legeltetni?

*

Másnap, mikor Pista a kunyhóból kiérkezett az öregapjához a gulya mellé, az öreg kérdéssel fogadta:

— Ki járt ma nálunk? Láttam innét, hogy valaki a hegylábától a legelőszélen a kunyhónk felé tartott.

— Az egyik dömösi vadász szólt be hozzánk. Sajtot akart cserélni vaddisznóhúsért, de öreganyám nem adhatott, mert ami van, maguknak is kell.

— Aztán hozott-e valami hírt az a vadász?

— Hát, azt újságolta, hogy a fejedelem udvarában az a hír ver, hogy a fejedelemnek arany koronát hoznak valahonnét s király lesz belőle! Magyar király!

Az öreg Gedőből kibuggyant az ősi büszkeség:

— Király? Hiszen a mi fejedelmünk, ha nem király, akkor is több, mint a többi király együttvéve!

— Az ám — magyarázta a gyerek —, de azt mondja a vadász, hogy amelyik ország keresztény, ahhoz már az illik, hogy királya legyen!

Az öreg csak csóválta a fejét. Hát akármiről esik szó mostanában, mindennek a vége csak ez a kereszténység?! Úgy látszik, az öregasszonynak, meg a gyereknek, meg az egész világnak most folyton-folyvást ez jár a fejében!

Pista a nagy fejcsóválást rossz jelnek vette, nem is szólt aznap a keresztelkedésről semmit, másnap s harmadnap azonban megint csak elkezdett az esztergomi dologról beszélni s olyasmiket mondogatott, hogy hiszen azokat a térdeplő öreg embereket senki sem bámulta, mert ott nem törődik egyik ember a másik emberrel s mindenki csak a Jézus Krisztusra gondol s a szent oltárt nézi! Az öreg Gedő azonban már most, ha a gyerek elkezdett is ezekről a dolgokról beszélni, mindig másra terelte a szót, mert immár nagyon gyanakodott, hogy ez a gyerek csakugyan összefogott az öreganyjával s most így akarják őt szép szóval becserkélni Esztergomba, a pap elébe! Hiábavaló volt azonban az öreg óvakodása, a gyerek csak nem csüggedt, s mindennap újfent megpróbálkozott. Az öreg egy napon egy kicsit rászólt a gyerekre:

— Már látom, hogy nem gulyás, hanem pap akarsz lenni! Folyton-folyvást a Jézus Krisztusról prédikálsz! Talán az öreganyádtól tanulod a prédikációkat?!

Pista gyerek, mint akit rajtakaptak, elvörösödött, de hirtelenében

nem is szólhatott, mert nem messze tőlük két fiatal bika öklelődzni kezdett. Ugyancsak csattogott a szarvuk, s abból, ahogy egymásnak mentek, látszott, hogy komoly a dolog s nem játék. A vén gulyás rájuk kurjantott s indult, hogy majd rendet csinál köztük. Pista gyerek lángoló orcával elibe ugrott az öregapjának:

— Hoci öregapám a fütyköst, majd közibük vágom!

Az öregnek még tetszett is, hogy a gyerek így akarja megmutatni, hogy nem akar pap lenni, hanem gulyás, odaadta hát a kurta botot a gyereknek. Pista nagy fürgeséggel a verekedő bikák felé szaladt s mikor a közelükbe ért, nagyot kurjantva megforgatta a fütyköst és közibük vágta. A két bika meghőkölt, az azonban, amelyiknek az orrát érte a bot, nekifordult a gyereknek s öklelésre nagyleszegzett fejjel s fel-felsikkantva, egy szempillantás alatt hozzárugtatott s villás szarvával úgy feldobta a levegőbe, hogy a gyerek, szegény, mikor aztán lezuhant, egy jajszó nélkül terült el a földön.

Az öreg Gedőnek, mintha a torkába ugrott volna a szíve, úgy elállott a lélekzete, de aztán egy-kettőre ott termett a gyerek mellett, felkapta az ölébe s ahogy csak vén lábaitól kitelt, úgy szaladt vele a kunyhó felé. Pista egészen alélt volt s összeroncsolt fejéből csorgott a vér ...

... A gyerek aztán egész nap olyan volt, mint aki a végét járja. Akárhogy mosogatták s borogatták vérfűvel, egyre szivárgott a vére. A szemét nem nyitotta fel, hiába szólongatták, mozdulatlan, néma maradt s látszott, hogy semmit sem tud magáról. Az öreganyja tehetetlen kétségbeeséssel tipegett körülötte, az öregapja meg, bár egy kicsit restelte, hogy így ellágyult, egész nap ott kuksolt a vacok mellett, s nem törődött azzal, hogy a bojtárok mit csinálnak a gulyával.

Az éjtszaka még keservesebb volt, mert a gyerek egyre gyengült, az orra megvékonyodott, a szemegödre egészen elfeketedett, az álla le-leesett s az egész teste olyan volt, mint a jég. Az öregasszony tördelte a kezeit s hol imádkozott, hol jajveszékelt:

— Jaj, jaj, hogy büntet az Isten bennünket! Ó, ez Isten büntetése rajtunk!

Az öreg gulyás felmordult:

— Hát miért büntetne a *ti* Istenetek? Hiszen azt tartjátok, hogy a *ti* Istenetek jó?! Miért büntetne hát?!

— Azért büntet — fakadt ki az öregasszonyból a keserűség —, mert kend pogány! Az, istentelen pogány!

Az öreg Gedő, mintha ököllel szíven ütötték volna, úgy megdöbbent a felesége szavától; nem tudott mit felelni, csak nézte, nézte az eszméletlen fekvő gyereket, s mialatt mindaz, amit unokája beszélt neki az Istenről s Jézus Krisztusról, újra meg újra végighömpölygött a lelkén, a töredelemnek mély érzései fakadtak fel öreg szívéből.

A gyerek, mintha öregapjának merő nézését megérezte volna, egy pillanatra fölrebbent, homályos szemének megtört tekintetét rávetette az öregapjára, a kezével intett neki valamit s aztán megint olyan lett, mint akiben alig-alig van már élet.

Az öreg föléje hajolt s halkan kérdezgette, hogy mit akar, de Pista nem szólt, nem mozdult, nem nézett fel. Az öreg megint sokáig nézte a gyereket. Ilyen fehér és halovány lehetett a Jézus Krisztus, mikor a keresztfáról levették ... De hát mit akarhatott a gyerek azzal a kéz-

intéssel? Meghallotta s megértette volna az imént az öreganyja szavát s azt akarta volna mondani kézintésével pogány öregapjának, hogy: menjen, menjen s térjen meg ahhoz, aki a megroskadt vén pogányokat is gyermekeinek fogadja és megsegíti?!...

Az öreg, kóválygó nehéz gondolataitól szinte megszédült, felállott hát unokája mellől, lassan kiment a kunyhóból s föltekintett a csillagos égre. És, mintha a csillagok is integettek volna valamit s mintha hunyorgatásaikkal mind azt bizonygatták volna, hogy: igen, jól mondta azt a minap a Pista gyerek, hogy az Isten megtért öreg gyermekeit is kegyelmébe fogadja és megsegíti...

A kunyhóból az öregasszony el-elcsukló zokogása hallott ki. Az öreg Gedő torkát is fojtogatta a sírás s amint a szeméből kicsordult egy nehéz könny, ezen keresztül úgy látta, mintha egy csillag elindult volna előtte utat mutatni, úgy, amint ama napkeleti bölcsek előtt járt vala egykor fényes ragyogással...

*

Lemenőben volt a nap, mire az öreg gulyás másnap előkerült. Pista bekötözött fejjel akkor már a kunyhó előtt üldögélt s aludtejet eszegetett. Az öregasszony meg a gyerek már messziről észrevették, hogy az öregnek poros a csizmája: hát csakugyan nem a legelőn járt ma, hanem valami poros úton! Aztán az is jelent valamit, hogy: a Bodri nem volt vele!

Az öreg Gedőnek mikor meglátta a gyereket a kunyhó előtt, ugrált a szíve örömében és szinte reszkető hangon mondta:

— No, Pista, lám csakugyan megsegített az Isten!

Pista összenézett az öreganyjával. Hát mégis jól gondolták, hogy: hol járt az öreg egész nap?!...

Az öreg észrevette, hogy a feleségének és az unokájának összevillant a szeme, nehogy faggassák, hát elfordult tőlük s elnézett a legelő felé. Alighogy arra pillantott, mindjárt megakadt a szeme azon, hogy a növendékbikákat nagyon is közel engedték a gulyások a nagy gulyához. Az öreg felharsant:

— Ejnye, erre arra, azt a szentséges szent...

Itt aztán olyan kacskaringós káromkodás következett, hogy a rettenetes istenkáromlástól az öregasszony szinte elsápadt, Pista pedig hirtelen rászólt az öregre:

— Ejha, öregapám! Hát így káromolja kend a jó Istent?!

Az öreg elvörösödött a fületövéig s anélkül, hogy visszafordult volna, ezt dadogta:

— Hát hiszen... nem a *mi* Istenünket emlegettem, hanem ezeknek a lusta disznó bojtároknak azt a pogány Istenét szidtam csak...

Ezzel az öreg, pedig semmi keresnivalója sem volt bent, nagyhirtelen befordult a kunyhóba. Pista, meg az öreganyja összenéztek s felragyogott az arcuk, mert ennyiből most már egészen bizonyosan tudhatták, hogy: csakugyan bent volt az öreg Esztergomban!

Bartóky József.

A SZÁZSZEMŰ HÁZ.

Nagy, százszemű ház a köhögő ház!
Száz szeme mind a napra vigyáz.
Mögötte tanyáznak torz, tétova árnyak,
Támolyognak, imbolyogva járnak,
Ólálkodva várnak...

A búcsúzó nap csókja sárga csóva.
Már nem hevít, sápadtan tántorog.
Beléütődnek sűrű ágysorok
A keskeny, hosszú terraszon.
Úgy fekszik ott leány, asszony,
Miként letört virágok útra szórva,
Vagy mint a lét könyvében esdve, némán
Az Úristennek szánt sorok.
A szem fölöttük sírva vánszorog,
Odaköti nehéz részvét-horog...
— Vajjon töpreng az Úr e törpe témán? —

Az élet itt kipergetett kalász.
A földre le nem súlya húzza,
Tövét konok kór őrli, zúzza.
Keserű megadás a nyúgalom.
Tüzes foltokon át virít a láz,
— Piros pipacs a sárga ugaron. —
Elkésett, kósza napsugár riad
Az egyvonású arcokon
— A szenvedésben mind rokon —
S halálra vál a rémület miatt!

A fák között az est ugrásra készen
Ólálkodik, mint óriás menyét.
A lombon át ezernyi résen
Sunyin mereszti villogó szemét.
Még lesben áll, még jelre vár,
Lapulva megbúvik,
Erdő szívében élesen
Kiált fel a kuvik.

Az ajkra fagy a suttogó beszéd,
A lomb lefojtja könnyű, lágy neszét
Virágszirom sietve összezárul.
A szél-kígyó sziszegve int a fárul.
Hüvös légáram indul tétován.
Ajtócsapás erkélyen és szobán...

Mozdul lesén az est ugrásra készen
S kitárva széles, barna köpenyét,
Áthág a cifra kerítésen.
Nyomába rebben denevérsereg,
Vén varjú száll, károgva kesereg.
Mély sóhaj borzong, reszket szerteszét.
A ház lehúnyja mind a száz szemét.
Szorongva vár, nyomottan érez,
Félőn simúl a hegy tövéhez.
Az védve ráhajol. Gomolyba rajzanak
A lenge, omló, lila árnyék,
A szétszóródó szürke ködalak...
És felfigyel az álmos, néma tájék.

Ezer beteg szív mélyén legbelül
A csend vonaglik, percre megfeszül,
A láz most rajta halkan hegedül...

Az édes gyöngyöző dalon
Csitúl a kín, a fájdalom.
A lüktető vér pengő ütemén
Az álom él, való a költemény.
A költemény harangvirág,
Csilingelő melódiák...
Halvány, fehér harangvirág, —
Kelyhéből feslik új világ...
Csodás világ, bűvös világ! —
Csilingel a harangvirág,
Pereg, pereg fehér szirom
— Csilingelő melódiák —
S halomra hull egy új síron...
Pereg, pereg fehér szirom...

Az álom él, való a költemény,
A lüktető vér pengő ütemén.
Az édes gyöngyöző dalon
Csitúl a kín, a fájdalom.
Ezer beteg szív mélyén legbelül
A csend vonaglik, percre megfeszül,
A láz most lágyan, halkan hegedül...

Réz Gyula.

A PULYKA.

I.

A megkopott kendőt jól összehúzta a nyakán, aztán mégegyszer körülnézett a szobában. A kis leányát, aki az ágyban feküdt, jól betakargatta s még egy rongyos pokrócot is tett a tarka dunyha fölé.

— Az ágyból nem szabad kiugrani Annus — mondta neki —, amíg én vissza nem jövök a piacról.

A kis leány bebújt a takaró alá s onnan néztek ki nagy szemei lesoványodott arcából.

— De úgy-e, édesanyám, elhozza a fehérszőrű báránykát, amit megigért?

Az asszony felsóhajtott és kiment. Becsukta az ajtót, de még azon keresztül is hallotta a kisleány esdeklő hangját:

— A báránykát, anyám.

Az asszony karján egy kopott szatyor volt, gondolkodva lassan indult meg végig az udvaron a kapu felé.

Szép nagy ház volt ez a Maglódy-ház. A szénnagykereskedő háza. Ő maga az egész első emeleten lakott, a földszinten volt a széniroda, s hátul az udvarban egynéhány egyszobás lakás. A ház eleje újonnan épült, de ott hátul, csendesen meglapulva, megmaradt a régi házból néhány kis lakás.

Egy ilyen egy-szobában lakott az asszony férje, egy szegény asztalos, erdélyi menekült, aki sehogysem tudott itt újra gyökeret verni, s akinek csodálatos véletlen folytán ugyanaz a neve volt, mint a háziúrnak, őt is Maglódynak hívták. De amíg ő székely apáitól örökölte ezt a nevet, a szénnagykereskedő csak úgy szerezte, mert ezelőtt másként hívták.

Ez a szegény asztalosné indult most meg, nagy gondolkozva, kifelé a kapun. Kopott kendőben és rongyos szatyorral a karján. Nagyon nehéz kérdés előtt állott. Ma lesz karácsony estéje. A szegény ura éjet és napot eggyétéve dolgozott, hogy meglegyen a mindennapi s azonfelül még valami az ünnepekre.

De megbetegedett a kisleányuk; nem volt jó cipője, a ruhája is vékony volt már nagyon, nem tartott semmi meleget, minden jobb gúnyájuk elmaradt a menekülés alatt. A kisleány kinn szaladgált a hóban, meghűlt és tüdőgyulladást kapott.

Doktor kellett, patika kellett, jobb táplálkozás kellett, akárhonnan is, csakhogy megmaradjon a gyermek. A gyermek megmaradt, de a pénz szépen elment. S most az ünnep előtt csak annyi pénze maradt, hogy vagy megveszi a kisleánynak a megigért báránykát, ami után annyira vágyódott, vagy egy kis füstölthúst vesz a karácsonyi káposztalevesbe. Azt meg az ura szereti nagyon, úgy elkészítve, ahogyan otthon Erdélyben szokták.

Mit tegyen, mit tegyen. A szegény ura annyit dolgozik, annyit fárad; hogyan emlegette már régen azt a jó kis karácsonyi levest.

A báránykát meg a kisleány kívánja nagyon, aki csak most szabadult ki a halál szorongató kezéből, mikor a legrosszabbul volt, mindig csak a báránykát emlegette, a kis csengővel a nyakán.

A bárányka, az csak haszontalanság, játék, a húsos leves táplál, szegény ura fáradt, annyit dolgozik, mindig „órázik". A játék meg csak játék, — szegény ember gyerekének minek az?— tanuljon lemondani. Annusnak is jobb lesz a húsos leves.

Most már határozott lépésekkel indult a hentesbolt felé, de amint a piacra ért, csendesebbek lettek a lépései, megállt, mintha a kis karácsonyfák megfogták volna. Tegnap még mennyi fehér bárányka volt itt kirakva. Nyakán a kis csengővel és most már alig van egynéhány. Mind megvették, mind elvitték, mindenütt örül neki egy-egy gyerek.

Csak a mi szegény Annuskánk nem fog örülni, szent karácsony estéjén sem, amikor mindenki örül, mindenki vídám. Hogy viszik a nagy kosarakat a piacon megrakva minden jóval, némelyik asszonynak kis fácska is van a kezében, mások csomagot, játékot visznek, de mindenki visz valamit, — csak az ő kosara üres.

Megáll a báránykák előtt, hátha tegnap óta olcsóbbak lettek. Hátha meg tud még venni egy darabka húst is a bárányka mellett. Megkérdezi az árát.

— Szentséges Úr Isten lehetséges ez? Még drágábbak lettek, mint tegnap.

— Tegnap, — feleli az árús fölényesen — tegnap még sok volt, ma már csak ez az egypár van, ezt is szétkapkodják egy félóra alatt. Ilyen karácsonyi bárány, göndör szőrrel, csengővel a nyakán nincs is az egész piacon.

Félóra mulva szétkapkodják? Ezen ijedt meg a szegény asszony. Akkor vége mindennek, az Annuskának nem lesz báránykája. Pedig hogyan várja. Csak állt, állt és számolgatta a pénzét.

Egy kis idő mulva sietve ment hazafelé; a kosarában nem sok volt. Egy kis liszt, egy kis zöldség-féle, a legszükségesebbek, de hús sehol, hacsak a kis bárány, amit a kezében szorongatott, nem képviselte a húst, de az meg, bár igazi volt a szőre, mégis csak fából volt.

Vissza már nagyon sietett és vékony kendője alatt, ami bizony nem sok meleget tartott, mégis olyan melegséget érzett, hosszú-hosszú idő óta először egy kis örömöt, talán az elsőt, mióta menekültek, de amellett mégis nagyon izgatott volt, mert nem tudta biztosan, vajjon helyesen cselekedett-e?

Szinte futott, keresztül az udvaron, haza. A kis Annus, amint már az ajtót nyitotta, a betegségben elgyengült hangon kiáltotta felé: „Jó voltam, bentmaradtam az ágyban, úgy-e megvette a báránykát?" Az asszony izgalma teljesen elcsítult, amint a kisleány örvendező és vágyakozó arcát látta.

— Majd meglátod Annus estére, ha majd eszünk, a jó húsos levest, — akarta mondani, de szava elakadt és öröme lelohadt, ha az üres levesre gondolt.

A kisleány felugrott az ágyban és táncolni kezdett, mert észrevette, hogy az anyja valamit elrejtett előle. Az asszony alig birta visszadugni a tarka dunyha alá.

— Hát ez mi? — kérdezte a kisleányt az asztalra tekintve — egy hatalmas csomag feküdt ott, fínom papirosokba csavarva; rajta cédula, melyre nagy betűkkel sebtiben ez volt ráírva: Maglódy. Aztán az utca és a házszám.

— Nem tudom, — felelte a kisleány. — Az új vicenéni hozta be. Hogy a méltóságos báró úréktól küldték és üzenik, hogy fogyasszuk el egészséggel. Az asszony forgatta, nézegette a csomagot, majd bontogatni kezdte. Egy címeres névjegy hullott ki belőle, amelyen csak ennyi volt: Báró Lászlófy Dénes és semmi több.

Maglódyné elcsodálkozott, nem értette a dolgot. De aztán eszébe jutott, hogy az ura pár héttel ezelőtt dolgozott a bárónál, talán beszélt is valamit, habár ez nem szokása, hogy milyen nehezen élnek, mióta hazátlanok lettek és most karácsonyra megemlékeztek erről a bárók.

Erős, dolgos kezei szinte reszkettek, amíg a papírosokat lebontogatta; ott volt legbelül a papírosok között egy nagy hízott pulyka.

— Uram Istenem! — és összecsapta a kezeit. — A mi szegény házunkban ennyi hús. Egy egész pulyka, aminőt még otthon a régi jó világban sem ettünk. Lesz már hús a káposztalevesbe a szegény uramnak.

Szaladt az udvarra, hogy a vicénével beszéljen, aki még ott seperte a hátulsó lépcsőt.

— Asszonyság, — kérdezte tőle, — ki hozta nekünk ezt a csomagot?

A tót vicéné arcára széles mosolygás ült.

— Hát az a falusi leány, a bárók majorosának a leánya, most jöttek faluról, elkéstek a hó miatt. Húsz darabot hoztak ám a bárónak. A báró haragos volt, hogy későn gyüttek. Inas, szobalány, mindenkit szalajtott, küldözni a pulyka. Majoros lánya alig megtalálta magukat. No lesz maguknak jó egy vacsora, meg holnap ebéd is.

— Legyen része benne asszonyság, — mondta jó szívvel Maglódyné, — jöjjön be estére, magának is jut belőle egy tányérral. Maga is jó volt hozzánk, maga is elhozta a szemétből azt a bábút, amivel az Annuskám most is játszik.

— Köszönök szépen, — mormogta a vicéné és tovább sepregette a lépcsőt.

II.

Fent az első emeleten az utcai részen Maglódy szénnagykereskedő, kormányfőtanácsos éppen délelőtti sétájára készült. De előbb benézett a feleségéhez, aki a nagy karácsonyfát díszítette a német kisasszonnyal.

— Nem jött még meg a Lászlófy báróéktól a dióbéllel hízlalt pulyka? — kérdezte a feleségét.

— Nem még, — felelte az asszony és egy fényszórót helyezett el a karácsonyfán.

— Meg fog jönni okvetetlenül, — folytatta a kormányfőtanácsos, — a báró sohasem feledkezik meg erről. Mint ahogy nem felejti el azt, hogy a legnagyobb szénínségben is elláttam őket szénnel. Ezt mindig emlegeti, valahányszor találkozom vele.

— Majd megjön az idén is, — mondta az asszony; — ha minden olyan bizonyos volna, mint ez, könnyű volna terveket csinálni.

— Valami fínomabbat nem tudok elképzelni, mint ez a dióbéllel hízlalt pulykapecsenye. A báró büszke is erre; valami különös módja

van a hízlalásra. — A kormányfőtanácsos csettintett a nyelvével, mert nagy ínyenc volt, — és kiment a szobából.

Az asszonyok pedig díszítették tovább a fát.

Halkan kocogtak az ajtón s nagy lelkendezve a házmesterné jött be.

— No mi baj házmesterné? — kérdezte a méltóságos asszony.

— Jaj, kezit csókolom méltóságos asszony, odavagyok, végem van, mit csinált az a buta vicéné, jaj-jaj minek is fogadtam fel, ezt a buta tót asszonyt.

— De hát mit csinált?

— Kezét csókolom, ne tessék haragudni, én csak egy kicsit szaladtam el a piacra, estére egyet-mást összeszedni, a hentesnél, fűszeresnél volt egy kis dolgom. Ez alatt hozták a pulykát a báró úréktól. És a vicéné odaadta az asztaloséknak, akik ott laknak az udvar végében.

— Az asztalosné a hibás, minek fogadta el a csomagot, csak gondolhatta, hogy nem nekik szól a küldemény, — szólt felháborodva a kormányfőtanácsosné.

— Jaj kezét csókolom, mikor őket is Maglódyéknak hívják és nem a régi inas, a József hozta, hanem a majoros leánya.

— Azt mégis csak tudhatta, hogy nekik a báró nem fog pulykát küldeni, hiszen azt sem tudja, hogy a világon vannak-e.

— Éppen ez, kezét csókolom méltóságos asszony, hogy az ura éppen ott dolgozott a bárónál pár héttel ezelőtt, még én komendáltam oda, csak ne tettem volna. Most már mit csináljunk? — a vicéné mondja, hogy már szét is vagdalták a pulykát.

— Ne csináljon semmit se, de jöjjön le velem az asztalosékhoz, majd én megmondom annak a szemtelen asszonynak, hogy kell eljárni, ha egy ilyen eset adja elő magát. Különben is ez az egyforma név igen kellemetlen. Valahogy ki kell őket innen tenni.

— Erdélyi menekültek, — beszélte a házmesterné, amint az úrnőt a lépcsőn lekísérte. — Nagyon szegények, a kisleányuk nagyon beteg volt, amijük csak volt, mindent eladtak már, de hát azért persze hogy ki kell őket tenni, ha ilyen szemtelenek.

A méltóságos asszony nem felelt semmit a házmesterné szavaira; haragos volt; az ő karácsonyi asztalukról hiányozni fog az ínyenc falat, a megszokott pulyka, amit az ura annyira szeret.

Keresztülmentek az udvaron és benyitottak az asztalosékhoz.

A kis szobácska egészen hátul volt, nem is volt ablaka. Csak az ajtón volt üveg, innen kapott egy kis világosságot. A szegényes egyetlen ágyban sápadt, lesoványodott kisleányka ült és valami régi rongyos babával játszott. A szoba kicsi volt és mégis olyan üres és mindenütt ott terjengett a szegények hajlékának az a fojtogató nehéz szaga, ami a hálószoba és a konyha közös levegőjéből támadt.

Az asztalosné a tűzhely mellett állt s a pulykát vagdosta darabokra. A ruhája kopott volt, a köténye foltozott, de arca sugárzott a megelégedéstől és munka közben egy karácsonyi dalt zümmögött maga elé.

„Boldog örömnap derült ránk
Vigadjon szívünk, zengjen szánk."

Elhallgatott, amint a belépőket meglátta s ijedt csodálkozással nézett reájuk.

A kormányfőtanácsosné nagyot lélekzett. Fojtogatni kezdte, nyomta a mellét a szoba rosszul szellőzött levegője. Amint körülnézett a nyomorult kis szobában, haragja elszállt; ő, aki legalább is öt jótékonysági egyletnek volt a tagja, sohasem látott közelről szegénységet vagy nyomort. A szegénységet ő csak a jótékony karácsonyfák alatt, az ünnepi ruhába felöltözött gyermekekben látta, akik hálaadó dalokat énekeltek.

És most egyszerre szemtől szembe találkozott a szegénységgel. Alig pár lépésnyire az ő fényes, meleg otthonától.

Milyen más a szegénység közelről. Itt minden kiáltva beszélt arról. A lábbadozó beteg vékony karocskái, átlátszó kis arca mind erről tanuskodtak. Erről beszéltek azok a bútorok, legszükségesebbek, amelyek hiányoztak a szobából; erről a gyenge kis tűz, amely a tűzhelyen hunyorgott; s ezzel a nagy szegénységgel szemben ott volt a kicsorbult tálban a nagy gazdagság, a pulyka.

— Mit tetszik parancsolni méltóságos asszony, — kérdezte zavartan az asztalosné, aki eddig csak látásból ismerte az úrnőt.

— Csak azért jöttem, — szótagolta a méltóságos asszony, — csak azért jöttem, — megállt és kereste a szavakat, — csak azért, hogy megkérdezzem, hogy hogyan van a beteg kisleánya, mert csak most tudtam meg, hogy beteg.

— Oh méltóságos asszony és ide tetszett fáradni, most már jól van, hála Istennek, de bizony azt hittük, elpusztul szegényke. Most már csak erőre kap, mert tessék nézni, — és arca újra felragyogott, — mit kaptunk a méltóságos báróéktól, ahol az uram nemrégiben dolgozott, — egy egész pulykát. Egy egész pulykát, — mondta mégegyszer.

— Azért is jöttem, — folytatta a kormányfőtanácsosné, most már határozott hangon, — hogy megmondjam magának, vegyen a betegének egy kis karácsonyfát, legyen neki is öröme. Cukrot és édességeket majd küldök én és pénzt is a fára; majd a házmesterné lehozza.

— Milyen jó a méltóságos asszony, — hálálkodott az asztalosné és elkapta a főkormánytanácsosné kezét.

— Eddig nem tudtam, hogy beteg a kisleányuk, — mondta a kormányfőtanácsosné mentegetődzve, — de ezután majd lesz reá gondom.

Elmentek.

— Nézze, házmesterné — kezdte a kormányfőtanácsosné, amint a lépcsőn felmentek —, én a maga hűségét és megbízhatóságát már régen ismerem, hát egy szót sem az egész dologról senkinek. Most pedig úgy, hogy senki ne tudjon róla, menjen le a baromfikereskedésbe és hozzon fel egy szép nagy pulykát az én szobámba. Majd én átadom a szakácsnénak.

*

A nagy karácsonyi vacsorán, fent a kormányfőtanácsoséknál, mint rendesen, sok vendég volt együtt. Mikor a pulykára került a sor, a háziúr megjegyezte:

— Hiába, a dióbéllel hízlalt pulykának nincs párja! A Lászlófy báró uradalmából való, ő küldi ezt minden karácsonykor.

A vendégek egyetértettek a háziúrral, s az egyik vendég mindjárt el is magyarázta, mi a módja az ilyen pulykahízlalásnak.

Az asztalfőn a kormányfőtanácsosné is megjegyezte magában, hogy őneki sem ízlett így még soha a karácsonyi pulyka. *Moravcsik Gyuláné.*

A magyar állam életrajza. (Szekfű Gyula könyvének második kiadása.)

Az állam egy nemzet produktuma, tehát életrajzának megírása, e feladat megoldásának helyessége, a mű formabeli tökéletessége és felépítésének szilárdsága attól függ, hogy az író a nemzeti élet alkotó tényezői közül ki tudta-e választani azokat, amelyek az állam létét állandóan elhatározóan befolyásolták.

Szekfű történetszemlélete ebben a művében két összetevőből alakul ki. Az egyik az ezeréves állam magyar volta. A magyar állam történeti élete folyamán mindig egy nemzetnek, az *önrendelkező magyar nemzetnek* terméke volt. A magyar állam magyar jellege magyarázza meg az államfenntartó energiák belső működését. A másik tényező, mely a magyar állam életét a környező államalakulásokkal és az európai államrendszerrel szemben meghatározta, földrajzi elhelyezkedésünk mellett tudatos magyar akarati működés eredménye volt: *bekapcsolódásunk a középeurópai germán-keresztény kultúrközösségbe.*

E két tényező működését nyomon követhetjük a magyar állam annyit megpróbált életében. A nyugati kultúrközösségbe való belépésünkhöz Árpád tette meg az első lépést, mikor a Duna mellékét s a Dunántúlt választotta ki nomád népe hazájának. Az ő nevéhez fűződik ez a mérhetetlen fontosságú tény, mert az ellenség csapásai alatt megingott nomád magyarság őt tette meg az önrendelkező nemzet képviselőjének. Ez a földrajzi elhelyezkedés tette lehetővé a Dunántúl szláv lakosságának beolvadását a hódító népbe, s a magyarság bennük nemcsak értékes munkás elemmel szaporodott, hanem a nyugati kultúra útján is megtette első lépését.

A nomád magyarság államát a külföldi kalandozások által kifejlesztett disciplina-nélküliség s a fejedelmi hatalom reális alapjának hiánya a bukás szélére vitték; közel volt népünk ahhoz, hogy Nagy Ottó hatalmas német császársága szélvészként szétfújja, amint a krónikaíró szerint Nagy Károly tette az avar birodalommal. A nemzet akaratát ekkor Géza, majd fia, István összpontosította saját személyében, s egy elhatározó reform segítségével megmentette a magyar államot. A kereszténység felvétele és dinasztikus politika útján érdekközösséget teremtettek a keresztény germánság és a magyar között. Megindult a nemzet átalakulása; pogányból kereszténnyé, nomádból földhözkötötté lett, s a nagy társadalmi átalakulással kapcsolatban megszületett az Árpádok magyar államának életformája; a vérségi kapcsolat helyén egységes nemzeti tudat, a törzsszerkezet helyett korlátlan patrimoniális királyság. A nemzet akaratának egyetlen képviselője a mérhetetlen vagyonnal rendelkező király lett.

Mikor a magyar nemzet megalkotta politikai megjelenési formáját, a magyar államot, megindulhatott az állam jellegének veszélyeztetése nélkül a nemzetiségi keveredés, az idegenek bevándorlása nyugat és kelet tájékairól. Jöttek németek, franciák, olaszok, besenyők és kúnok, szlávok és oláhok, de az állam és a nemzet jellege magyar maradt.

A királyság csak szilárd gazdasági helyzetben, a középkor terménygazdasága mellett a királyi birtokok által nyujtott segélyforrásokra támaszkodva felelhetett meg nemzeti feladatának. A királyi birtokon nyugodott a közigazgatás, a király hatalmán a társadalom rendje. Az utolsó Árpádok alatt bomlásnak indult a királyi birtok, ezzel kapcsolatban megszűnt a ki-

rályi közigazgatás s veszélybe jutott a magánbirtoklás azon alakja, amelyet Szent István átültetett. Ha mögötte maradt is hazánk pár évszázaddal a nyugati fejlődésnek — hiszen a karoling életforma is antikvált volt Nyugaton már akkor is, mikor Szent István átültette —, de a fejlődés iránya ugyanaz volt, mint a német-római császárságban. Mikor a világi nagybirtok kialakulása a XVIII-ik században a társadalomnak régi, a független magánbirtokon alapuló rendjét veszélyeztette, ez a veszedelem az állam életébe is vágott, mert a hűbériség nyugati alakjának átvétele a magyar fejlődésbe maga után vonta volna az egységes állam szétbomlását territoriumokra. Az Anjouk érdeme, hogy a banderiális rendszer megteremtésével törvényes — azt mondhatnók morális — alapot adtak a nagybirtoknak s az *egységes állam* szolgálatába állították azt. A köznemesség tömörülése megindította a speciális magyar rendiség kifejlődését a király védelme alatt, a régi királyi vármegyei beosztás keretében, s ez a rendiség, hogy vonásai még elütőbbek legyenek a nyugatitól, éppen az állam egységének védelmére jött létre. A XIV. század végétől ez minden rend programmja.

A királyság már az Árpád-kor végén megszűnt a nemzeti önrendelkezés képviselője lenni; szerepét a rendek autonóm hatóságai, a megyék vették át, melyek éppen úgy a magyarság politikai erőforrásaiból táplálkoztak, mint azelőtt a királyság. Az átmenet azonban nem volt békés. A folytonos zavarokat ugyanaz az ok idézte fel nálunk, amely egész Európában: a királyi és a rendi jogkör pontos elhatárolásának hiánya. A fejlődés azonban a rendi praepotentia irányában halad; Werbőczy, ki nem tud érintetlen maradni a humanizmus jogbölcseletétől, a következőképen formulázza a szent korona tanát: Az államhatalmat a politikai nemzet, a nemesség gyakorolja, s a nemzet adja a királynak a szent koronát, minden jog forrását és szimbólumát.

Külső és belső tényezők végzetes találkozása megbuktatta a középkor magyar államát, s a szent korona birodalma három részre bomlott. Az a terület, mely a törököt uralta, kiesett a magyar fejlődésből, de a magyar parasztság heroikus önfeláldozással iparkodott megmenteni a jövő számára a lakosság magyar jellegét. Az erdélyi állam széles rendi alapokon és látszólag köztársasági formában jelentkezett, de a fejedelmi hatalom alapjában véve igen erős volt. A fejedelemség súlypontja a Felső-Tiszavidék volt, s ezzel biztosítva volt Erdély magyar jellege s a nyugati kultúrközösséghez tartozása.

A királyi Magyarország helyzete volt a legbonyolultabb. A régi magyar államnak alig egyharmadára redukált terület uralkodója révén összeköttetésbe került a szomszéd német tartományokkal; ez az összeköttetés nem maradhatott tisztára perszonális jellegű, mivel közös veszély ellen közös védelemre, tehát egységes hadügyi és pénzügyi igazgatásra, s egységes külpolitikára volt szükség. Az első Habsburgok nem központosítottak tudatosan, de a nemzet már velük szemben is védte önrendelkezési jogát, s éppen az lett sülyedésünk egyik főoka, hogy a királyi hatalom megerősödésére irányuló nyugati — Franciaországból kiindult — reform-mozgalomnak a magyarság, nemzetisége iránti kötelességének érzetében ellenállott, a rendiség alakjában nemzetiségét védelmezte. Lassan beállott a magyarság lelki megoszlása is; a keleti, protestáns magyar ellenséges álláspontra helyezkedett a Habsburg-államrendszerbe való kapcsolódással szemben, míg a nyugati katholikus magyar hű maradt az évszázados nyugati kapcsolathoz, s fején a hazaárulás vádjával, királyával egyetértésben óhajtott küzdeni állama területi integritásáért és nyugati jellegéért.

A XVII. század végén felszabadult a török uralom alól az ország, de a magyar államiságot kettős veszély fenyegette. A Habsburgok német és olasz állam-konstrukciója mellett Magyarország megszünt öncél, önérték lenni, s a Habsburg-érdekkörbe tartozó hatalmas államkomplexumban tudatosan valóra akarták váltani a francia abszolutizmus elméletét. Pedig ami Franciaországban a történeti fejlődés következménye volt, az a Duna

mellett teoretikus, gyökértelen képződménnyé lett. Kollonics, Hocher, Abele, Montecuccoli, s a Lipót-féle abszolutizmus egyéb teoretikusai és államférfiai, mikor a magyar államot a germanizálás segítségével meg akarják semmisíteni, s kifejlesztik a nemzetben a „németgyűlölet"-et, hét század után első ízben megszakítják Magyarország és a német Közép-Európa között az érdekközösséget, s a magyarság képviselőinek, Thökölynek és Rákóczi Ferencnek a török és a francia politika felé kell fordulniok.

A XVIII. században a bécsi udvar centralistái leszállítják követeléseiket; kompromisszumos rendszer következik, melynek első következménye a belső béke helyreállítása, a nemzet gyarapodásának biztosítása lett, viszont a magyarság is visszatért a francia kiránduláš után a német Közép-Európa oldalára. A nemzet és az uralkodó között azonban rejtve tovább élt a harc. A magyarság önrendelkezésének egy részét idegen kormányszervek gyakorolták továbbra is, s ennek az állapotnak szomorú ellenhatásaként a rendi ellenállás a Corpus Juris betűire támaszkodva megkövítette, minden haladásra képtelenné tette a szellemet.

Az udvar gazdasági politikája lehetetlenné tette nálunk a modern gazdasági életnek s hordozójának, a polgárságnak megerősödését. A modern alkotmányos államot Magyarországon nem is a polgárság készítette elő, hanem egyes, többnyire szegény nemes emberek műveltségszomja iparkodott a magyar fejlődés elmaradottságát a nyugati kultúra beoltásával gyógyítani. A reformgondolatot nyomukban a politikába és a társadalmi életbe Széchenyi István ültette át. Az ő arisztokratikus és lojális mozgalmát azonban a kormány nem támogatta, s így anyag és eszközök hiányában a köznemesség képviselői jóval radikálisabb szellemben valósították meg a liberalizmus gondolatát, s teremtették meg 1848-ban a modern magyar alkotmányos államot.

A magyar állam problémája 1867-ben nyugvópontra jutott, mikor a monarchia kiszorult Németországból és Olaszországból. A fejlődés menete azonban nem volt egyenletes, s nem volt biztató. Egy kormány sem kezdeményezett a magyarságot határozottan erősítő birtokpolitikát a nemzetiségekkel szemben, az alkotmányos állam nem volt képes a nemzeti élet minden terén döntően közreműködni; munkáját ki kellett volna egészíteni a nemzeti erők társadalmi és gazdasági szervezésével. A fejlődésbeli nehézségek másik szülőoka a kapitalisztikus gazdasági forma volt, mely Magyarországon átmenet nélkül vált uralkodóvá s túlságosan megtámadta a meglevőt, az államélet konzervativ tényezőit.

E fejlődésbeli egyenetlenségek következményeit mindannyian végigszenvedtük a magyar állam tragikus bukásában. Szekfűnek ezzel a szomorú fejezettel kellett kiegészíteni műve második kiadását. A trianoni Magyarországhoz fűzött reflexióit, az „Utolsó fejezetet" már ismerik e folyóirat olvasói, s ismerik az ezeréves tények logikájából levont végkövetkeztetését: szorongattatásunkból csak a német Középeurópával karöltve menekülhetünk meg.

Szekfűben könyve megírásakor nem merült fel ismeretelméleti kétség az állam fogalmával szemben. Nem vizsgálta, hogy van-e az államnak realitása, nem kutatta a filozófia módszerével az összefüggést a nemzet és állam között, hanem csodálatraméltó finom látással mindig úgy fogta fel a magyar államot, mint a magyar nemzet jogi megjelenési formáját, s ezzel lehetővé vált számára az állam életének megfogalmazása. Történetírói tulajdonságait felesleges megállapítani a „Napkelet" olvasói előtt, hiszen tudományos egyéniségét eléggé ismerhetik e folyóirat lapjain megjelent értekezéseiből. Valamit azonban meg kell jegyeznünk mégis a „Magyar állam életrajzá"-val kapcsolatban. Ezt a munkát, ilyen tökéletesen csak olyan ember írhatta meg, aki a történetírás módszerének és problémáinak fejlődését nyomon kísérte a mai napig, aki túllát a magyar glóbuszon s a magyar tudomány igen értékes termékei mellett tudomást vett arról, hogy a historiografia mesterségesen elkülönített területein az elfinomodott rendszeres kutatás milyen bámulatraméltó eredményeket szült. Nagy utat tett meg a törté-

netírás a felvilágosodás egyéniségkultuszától a romantikus és a polgári-liberális történetietlen — mert doktrinér — áramlatokon át napjainkig, mikor a politikai történet mellett az anyagi és szellemi tevékenység minden ága tanulmány tárgyává lett. E fejlett fokú történeti módszer adja meg a lehetőségét a nemzeti élet sokoldalú, hiánytalan rekonstruálásának, s a nemzet életén keresztül az állam életrajza megírásának.

Melyek a magyar állam lényeges jegyei? Hol találhatók a nemzeti élet azon tényezői, melyek az állam életét állandóan befolyásolták? Nem tudunk egyebet mondani, mint amit Szekfű mond: a magyar állam *magyar* volta s a keresztény-germán érdekközösséghez tartozása. Az előbbi megállapítás fontosságát csak az érti meg igazán, aki ismeri Herder, Kant, Fichte és Hegel gondolatainak szláv alkalmazását a magyar viszonyokra; aki tudja, hogy kilencven év óta hányan tagadták a külföld előtt a magyar nemzet államalkotó voltát, s menynyiszer követelték a magyarországi nemzetiségek egyenjogúságának gondolatából kiindulva a magyar állam egységének megbontását. A német kultúrába való bekapcsolódásunkat — úgy látszik — nem tudja Szekfű politikai érdekközösség nélkül elképzelni, az ő szemében az erős német Közép-Európa a magyar állam életének garanciája. Ezzel a felfogással szemben némelyek táplálhatnak kétséget, de a mai helyzet kétségkívül igazolja ezt a kilenc század tényeiből levont tételt. Ma már bebizonyult, hogy a magyar állam elhelyezkedésére irányuló minden egyéb kombináció gyökértelen illuzió-kép volt.

Szekfű nem politikai művet akart írni, hanem történelmet. A jövő mutatja meg, hogy történeti perspektivából kialakult eredményei a magyar állam életének további folyamatában beigazolódást nyernek-e, hogy a történelem lehet-e az élet normáinak megállapításában útmutató. *Miskolczy Gyula.*

Babits Mihály: Aranygaras. Mesék. (Athenaeum.) Mesét írni a legnehezebb feladatok közé tartozik; mert nem elég ahhoz a képzelet munkája, a lelemény gazdagsága, hanem elkerülhetetlenül szükséges az önkéntelen ihlet naivsága is, mely távol van minden tudatos szerkesztéstől minden szándékos mesterkéltségtől; Arany szavaival élve, mesét írni: „Olyan *fáradság*, ami *játéknak* tetszik." Ez nincs meg Babits meséiben.

Nagyon észrevesszük rajtuk, hogy *akarta* őket írni: a bonyodalom bonyolultabb, a csoda csodásabb a kelleténél, az ő mesországának útjai aszfalton visznek furcsa ültetésű műkertekbe, míg az igazi mese ösvényei szabadon kanyarognak íratos virágokkal pompázó réteken.

Babits meséinek íze azonfelül nem az a természetes édesség, mely e műfaj sajátja, hanem mindvégig valami kelletlen fanyarság, mintha bádogkanálból szednénk orvosságot.

E meséken nagyon érzik a minták tudatos követése; a *Barackvirág* a népmese felé húz; *Az erdő megváltása*, a *Tenyérsziget* Andersenre emlékeztet; a *Jézust kereső kis fiú* egy legendát juttat eszünkbe; az allegorikus vezérmese, *Az aranygaras*, megint a dán költőt idézi fel, de teljesen kizökkent az illzióból azzal, hogy a végén két megoldást ad, ami éppenséggel művészet-ellenes eljárás.

Nem tudom, kinek írta Babits e meséket: gyermeknek-e vagy felnőttnek? De mind a kettő nevében kifogásunk van a külső előadás, a nyelv ellen, mely sokszor közel jár a pesti zsargonhoz. A szórend magyartalansága, a szófűzés idegenszerűsége, a naivságot tettető előadásból kirívó, stílusellenes szavak és szólások minden lapon szinte bökik az embert.

Nem ezt a magyarságot tanulta a fiatal Babits sem a Bartina, sem a Mecsek alján.

Tetézi mindezt a kísérő rajzok szemfacamító ákombákomja. Mintha futurista, kubista és expresszionista szemfényvesztések adtak volna egymásnak találkozót a papiroson. Ezt nem érdemelték meg Babits meséi sem. Szabad-e a gyermek ízlését ennyire rontani; szabad-e a naivság örve alatt ilyennel megmételyezni látását, képzeletét? Angol kiadó visszautasítaná az ilyen merényletet az egészséges gyermek ízlése nevében, mely Kate Greenoway ihletett ónjának alkotásain nevelődött. Ám kísérletezzünk a felnőtteken, de a gyermeknek még a legjobb is éppen csak eléggé jó. *Tolnai Vilmos.*

Újabb magyar filozófiai irodalom. (Szent István Könyvek 21, 16, 17, 13. — Filozófiai Könyvtár V. — Kultúra és Tudomány: Emerson, Az emberiség képviselői. — Szabad Iskola IX).

Ha a magyarságról hosszú ideig az a hit volt is elterjedve, hogy a bölcselethez nincs igazi érzéke, ez az utóbbi időkben mindinkább veszített erejéből s ma már örömmel állapíthatjuk meg tarthatatlan voltát. Az 1923. esztendő utolsó hónapjai s az új év legelső napjai egész csomó szép ajándékot hoztak e téren a mi olvasóközönségünknek, amely bizonyára honorálni fogja írók és kiadók fáradozását, a mai nehéz időkben kockázatos vállalkozását.

Itt vannak mindenekelőtt a Szent István-Társulat kiadásában az 1924-es jelzéssel megjelent csinos, ízléses kiállítású, szép, tiszta nyomású Szent István Könyvek, melyeknek egyikéről-másikáról már volt is szó e folyóiratban. Egész sorozat látott belőlük egyszerre napvilágot, amit igaz örömmel fogadhatunk s kívánhatjuk, hogy minél több hasonló szép kötet következzék.

Ha Horváth Sándor dr. *Aquinói Szent Tamás világnézete* című kötetével kezdjük a seregszemlét, ez korántsem annyit jelent, hogy nem lenne a többi között is hasonló érték, de mind terjedelménél, mind a minden lapjáról sugárzó tudományos megalapozásnál, mind tárgya jelentőségénél fogva számot tarthat erre. Már a bevezetésnek legelső lapjai meggyőzhetik az olvasót arról, hogy itt egy sokoldalú, művelt szerzővel áll szemben, aki igaz szeretettel és odaadással merült el tárgyába, aki nem elfogult s éppen ezért nem támadó szellemben koncipiálja könyvét. Ott, ahol például Kant ellen fordul, szintén kiérezhető, hogy inkább az ő kedves gondolkodójának szeretete s a tárgya iránti lelkesedés beszélnek belőle; így a meggyőződéses Kant-tanítvány is megbocsátja e pár helyet és nem veszti el kedvét attól, hogy a munka tulajdonképeni érdemi részébe, Szent Tamás gondolatrendszerének beható taglalásába elmerüljön a szerző szakavatott vezetése mellett. Itt azután támaszt kap a Kant-ellenes állásfoglalás s az első rész végén újra összegezett érvek most már másképen hatnak s legalább kivívják annak az elismerését, hogy fényes gondolkozásteljesítményeket mutatott fel a középkor is. Ahogy azután a szerző kifejti a „thomizmus lelkét", ahogy összeveti a racionalizmussal, az idealizmussal, a pozitivizmussal, ahogy mellé állít más keresztény tanokat, ez a legügyesebb forma ahhoz, hogy mai emberrel is éreztesse ennek a világnézetnek a helyét a többiek sorában, nemkülönben jelentőségét és élő hatóerejét.

Nem egészen könnyű olvasmány ez a tartalmas könyv s aki Szent Tamásnak tisztán csak a filozófiájával akar megismerkedni, az sokkal gyorsabban jut célhoz, ha a Kornis Gyula szerkesztésében megjelenő Filozófiai Könyvtár V. számát, Várkonyi Hildebrand könyvét *(Aquinói Szent Tamás filozófiája)* olvassa végig. Ennek a kis műnek szinte utolérhetetlenül világos, átlátható szerkezete, egyszerű s mégis tömör, még a nem-szakembernek is könnyen érthető nyelvezete valóságos élvezetté teszi a kereszténység e nagy bölcselőjével való foglalkozást. Minden fejezet egy külön, önmagában is érthető kerek egészet alkot, úgy hogy minden részletkérdésről elkülönítve is kényelmesen lehet tájékozódni. Mégis mindenütt gondosan és pontosan el van határolva mindaz, amit Szent Tamás Aristotelestől vett át s ügyesen ki van emelve, amit sajátjából tett hozzá avagy önállóan módosított. Nemcsak a filozófiával szakszerűen foglalkozóknak ajánlható ez a kis könyv a legmelegebben, hanem irodalomtörténészeknek, történettudósoknak, kik a kor szellemét kell hogy megismerjék, de a művelt nagyközönségnek is, főleg napjainkban, mikor ismét olyan betegei vagyunk a modernségben való elbizakodottságnak.

Ha a Szent István Könyvek fenti kötete a keresztény középkor lelkéhez vitt közelebb, úgy a 16. szám, *Szent Ágoston élete*, Babura László tollából, az ókor és a középkor határvonalához, a népvándorlás korának mozgalmas, érdekes, de borzalmas idejéhez vezet el. Nem is lett volna teljes ez a szép gyűjtemény, ha a kereszténységnek, sőt általában az emberiségnek ez az egyik

legfényesebb alakja hiányzott volna belőle. Mind életének, lelkifejlődésének, mind a kornak a története olyan izgalmas, színes, érdekes, lebilincselő, hogy ez a kötet reménlhetőleg egyike lesz a gyüjtemény legolvasottabb számainak. Babura László könnyen folyó, lelkes előadásával, Szent Ágostontól magától vett, ügyesen közbeszőtt idézeteivel jelentékenyen elősegíti e könyvecske terjedését. Hibája csak egy van, ami persze előbb kiemelt jelessége vel is függ össze: önkéntelenül is azt mondjuk magunkban már az első három fejezet elolvasása után is, hogy inkább szeretnők ezt előszóban, a szószékről hallani, semmint olvasni. Van benne valami szónokias elem, amely sokszor magával ragad, de néha hidegen hagy, mert túlságosan érezteti a szerzőt magát, mikor inkább az olyannyira érdekes, nagy szentet és embert, Ágostont akarnók látni. Az egész emberiség történetének ez egyik legvonzóbb alakja feltétlenül a maga keresetlen egyszerűségében hat reánk legteljesebben.

A Szent István Könyvek 17. száma egy ma bizonyára igen aktuális feladatot tűzött ki maga elé: *Szalézi Szent Ferenc válogatott leveleivel* megvigasztalni a mi szomorú korunk vigasztalást szomjúhozó szenvedőit. Ügyesen válogatta ki a kiadó, Lepold Antal, éppen a vígasztaló írásokat a szent levelei közül, de meglepő ízléssel és nagy gyakorlatra való ügyességgel is fordította őket. A bevezetésül szolgáló rövid életrajz klasszikus egyszerűséggel, minden célzatosságnak, propagandisztikus hangnak előkelő kerülésével irátott és a legjobb ajánlólevél a könyvhöz. Valaki talán felvethetné a kérdést, hogy mennyiben tartozik ez a munka a filozófiai művekhez? Erre azonban igen könnyű megfelelni. Nemcsak, hogy egy sajátos, a vallásból táplálkozó világnézet uralkodik ezekben a levelekben, hanem végtelenül jellemzők ezenkívül az ellenreformáció barokk szellemére szellemtörténeti szempontból is, úgyhogy a kultúrtudományok egész sora hasznukat veheti.

Trikál József könyve a sorozat 13-as számú kötete, *Természetbölcselet* címen. Egy kedves, józan, okos gondolkodású tudósnak s ami több, melegen érző, a természetet és ennek tudományát szerető bölcsnek műve ez a kötet. Az író egész lényét, keresetlen, egyszerű s mégis szép, mert meggyőződést és őszinte szeretetet sugárzó stílusát jól jellemzi mindjárt a bevezető mondat: „A természetbölcselet tárgya a természet, vagyis ez a szépségében, gazdagságában és titkaiban szemeink előtt ragyogó világ, melyet a görög lélek bájosnak, kozmosznak nevezett.“ Nem is lehet azután csodálnunk, hogy egy így gondolkodó és érző tudós a legtermészetesebben elkerüli mind az üres szólamokat, felesleges cicomát, mind az olcsó ítélkezést ellenkező elveket valló kutatók, gondolkodók felett. A legnagyobb higgadtsággal ír például egy Haeckelről és nézeteiről, bármennyire is ellenkeznek ezek az ő meggyőződésével. Mikor erőteljesebben akar tévedésére rámutatni, Paulsen bírálatát idézi. A legnagyobb mértékben helyeselhetjük és teljes meggyőződéssel vallhatjuk több helyen kifejezésre juttatott vezéreszméjét: „Az új világrend csak akkor születhetik meg, ha kiirtjuk önmagunkból és a közszellemből az anyagelvűséget, a nyers, természeti erőkben való bizalmat és felszabadítjuk az élet egész vonalán a szellemet“!

A Franklin-Társulat kiadásában megjelenő Kultúra és Tudomány c. gyüjtemény a tradiciókhoz híven egy újabb kitünő idegen mű magyar fordításával gyarapította köteteinek számát. Ralph Waldo Emersonnak *Az emberiség képviselői* c. művét kaptuk Wildner Ödön fordításában. Emerson világhírű művének nem kell ajánlólevél; a fordításra feltétlenül szükség is volt, mert Szász Károlynak az Akadémia könyvkiadóvállalatában megjelent régebbi fordítása kifogyott. A feladatot ismert nevű tudósra bízta a vállalat. Mindez örömmel tölthet el mindenkit, aki az értékes magyarnyelvű könyvek számának gyarapodását szívből óhajtja. A fordítás valóban folyamatos, könnyen érthető, eléggé gondos. Kisebb szépséghibái azonban vannak, ami nem szemrehányás akar lenni, hanem csak szerény figyelmeztetés, melyet bizonyára a jónevű fordító fog legnagyobb örömmel venni és egy szükségessé váló újabb kiadásnál

felhasználni. Legfeltünőbb a többesszámú alany mellett az egyesszámú állítmány használata több helyen, amely logikus gondolkodású embert különösen zavar, de úgy látszik újabb pesti sajátság, mely mind gyakrabban feltünik. Nemsokára talán így beszélnek majd Pesten: „A sietők gyalog megy, a ráérők villamosra száll." Készséggel elhiszszük a fordítónak, hogy a közkeletű német Reclam-fordítás (O. Dähnerttől) igen „mellébeszél", de viszont ugyancsak óvakodik attól, hogy a stílus simaságát kockáztassa, ami itt nem mindig történik meg.

A Szabad Iskola (Genius kiadás. Szerk. dr. Czakó Ambró) IX. köteteként Schmidt Józsefnek *Az ind filozófia* c. munkáját hozta. Az ízléses kiállítású, szép nyomású kötet áttekinthetőség, tudományos komolyság és érdekesség szempontjából is jól megállja helyét. A szerző a Véda filozófiájának és a posztvédikus filozófiának korszakára osztva az anyagot, bemutatja a szanhiták és bráhmanák, valamint az upanisadok filozófiáját, az orthodox rendszereket (Szánkhja-, Jóga-, Mimánszá-, Védánta-, Vaisésika-, Njájarendszer) és a heterodox rendszereket (buddhizmus, dsinizmus, materializmus). Tény az, hogy főként az összeomlás óta fokozott erővel fordul Közép-Európa figyelme a Kelet felé, honnan megváltó eszmét, hitet vár. Soha annyira fogékonyak nem voltak a kedélyek a misztikus és idegenszerű iránt, mint napjainkban. Ebből az érdeklődésből haszon származhat, ha okosan történik, mert alkalmas ez arra, hogy a szűk európai látókörünkre való korlátozódásunknak véget vetve a lelki tartalmat ismét gazdagítsa. Németország is jó példával jár ebben elől; az utóbbi években mind fokozottabban. Nem kisebb ember, mint az ősz Eucken adott ki egy kínai tudóssal együtt egy erre a nagy ázsiai népre vonatkozó filozófiai munkát, amely mind a fehér, mind a sárga fajnak hivatott jó szolgálatokat tenni.

Schmidt József is örömmel látja, a Bevezetés tanúsága szerint, ezt a közeledést a Kelethez: „mert semmi sem szükségesebb, mint a szellemi látókör tágítása, s e végre semmi sem lehet alkalmasabb, mint a nyugati nyugtalan, banális és anyagistenítő világfelfogástól annyira eltérő csendes, emelkedett és ideális szárnyalású ind világszemlélet ismerete — természetesen alapos, legalább is kielégítő, mindenesetre helyes ismerete". Igen, mindkét dolgot feltétlenül helyeselhetjük, mert kellő idelizmusnak híjával vagyunk s viszont sehol nincs annyi visszaélés a modern időkben, mint a misztikushoz húzó elméletek, tanok propagálása, terjesztése körül. Aki Schmidt József könyvét kezébe veszi, az ezt illetőleg nyugodt lehet: csak tiszta, tudományos igazságokat kap s ezeket bőven, alaposan, szisztematikusan.

Sőt talán éppen emiatt némileg szenved a másik oldal. Nincs itt az a lelkes belehelyezkedés, együttérzés, amely Keyserling gróf híres könyvét, „Das Reisetagebuch eines Philosophen" jellemzi. Ennek oka persze a kisebb terjedelem is, amely nagyobb tömörségre szorította a szerzőt; keze minden tekintetben jobban meg volt kötve, mint a német íróé. Ettől eltekintve is mintha mégis megcsillanna egy-egy felvilágosodott, pozitivista vonás, például mikor a jóga-rendszer terjedésével kapcsolatban a természettudományos gondolkodás hiányára hárítja a felelősséget. Nagyrészt tagadhatatlanul igaz, így kell hogy legyen, de ennek a rendszernek európai ismerői és pártolói sokszor másról győznek meg. E sorok íróját éppen egy az átlagoson jóval felülemelkedő fizikus ismertette meg évekkel ezelőtt a jóga-rendszerrel és irodalmával, sőt eltérő véleményével szemben éppen a természettudós védte ezt erősen. Tagadhatatlan, hogy a mi természettudományos világnézetünk túlzásai kergetnek igen sok embert a másik irányban túlzásba. Az elismert nagy tudósok sorából elég a nem oly régen elhúnyt amerikai pszichológusra, W. Jamesre, a pragmatizmus atyjára, Wundt kísérleti lélektana tanítványára utalni, aki más oldalról Swedenborggal is kapcsolatban tudott maradni és nagyon különös vallásfilozófiai nézeteket vallott. — Nagyon érdekes lett volna a jóga-rendszer egyik-másik különösségének a bővebb kifejtése már csak azért is, mert nagyon meglepő találkozások mutatkoznak itt a középkori, sőt még a barokk-kori miszticizmussal, főleg viziós, révüléses, eksztatikus

részével. Node ez talán túl messze vezetett volna s a kis könyv így is becses ajándék. *Koszó János.*

Liszka Árpád: Peripeteia (Sorsfordulat). — Regény.

Az író maga is érezve, hogy könyvének különös címe magyarázatra szorul, előszót írt hozzá, amelyből megtudjuk, hogy benne a világháborút közvetlenül megelőző társadalmi és politikai élet rajzát akarja nyujtani. A magyarság tragédiájának szörnyű katasztrófáját, az ezeréves ország széthullását megelőző állapotokban látja a görög tragédiából ismeretes peripeteiát, a végkifejlést megindító sorsfordulatot. Ennek megírását tűzi ki célul, s ezenfelül az előszóban bejelenti, hogy magának a katasztrófának, a nemzeti összeomlásnak megírására is vállakozik. Egyelőre azonban csak a sorsfordulat regénye van előttünk.

Művészek, írók, műbarátok és mindkét nembeli életművészek világa tárul elénk, amelyben az anyagi gondoktól ment felső tízezer előkelő reprezentánsai hajszolják a boldogságot, a mindenképen való érvényesülés mámorát. Társadalmi állás, életfelfogás, jellem és egyéniség dolgában a szereplők többé-kevésbbé édes testvérek; és kivétel nélkül egyet akarnak valamennyien: „élni és boldognak lenni".

A regény tulajdonképen a zsúrok előkelő társadalmának változatos életéből vetít elénk olykor unalomig részletezett, majd hirtelen váltakozó és nem egyszer élvezetes képeket. A különböző képek egységét csupán a szereplők azonossága érezteti. — A főszerepet, mint egész környezetének tipikus és egyszersmind legegyénibb megszemélyesítője: Molnár Ida játssza. Ez az előkelő, nagy műveltségű, gyönyörű szép leány meglepően nagy önállósággal forgolódik az életben. Merész élnivágyása és forró temperamentuma sokszor kritikus helyzetbe sodorja, de félútról mindannyiszor visszariasztja meglepetésszerűen felülkerekedő rideg józansága. Vőlegényjelöltjével az első mámoros csókok után szakít, mert úgy érzi, hogy mindig csak más férfi érdekelné, nem az ura. Ezután véletlenül megismerkedik Kompolthyval, a híres festővel és, miután titkon modellt ül neki egy akthoz, eljegyzi magát vele. Azonban komoly viszonyuk sem akadályozza meg abban, hogy gróf Szentimreyt, a hevesen támadó csinos huszártisztet veszedelmesen közel ne engedje magához. Mindazáltal hű marad jegyeséhez mindaddig, míg az a háború kitörésekor Párisban nem reked. Ekkor a mellékesen szintén favorizált gróf Eperjessynek is felmondván az időközben veszedelmessé fejlődő barátságot, elfordul távollevő jegyesétől és boldogan vált gyűrűt Szentimreyvel, a harctérre készülő daliás huszártiszttel. Egy napig tartó rövid boldogságát elrabolja a vőlegényével tovarohanó katonavonat, amelyet hiába igyekszik még egyszer elérni száguldó autójával... Ezzel a reménytelen szituációval ér véget a regény, amelynek röviden vázolt, meglehetősen sovány főcselekményével párhuzamosan halad még néhány emberpár többé-kevésbbé érdekes története.

A felvonultatott előkelő társaság életében nem tudjuk megérezni azt a nemzeti sorsfordulatot, amelynek érzékeltetése volt az író tulajdonképeni célja. A felsorakoztatott jelenetek magukban véve bármennyire jellemzők is bizonyos társadalmi osztályra nézve, mégis a szereplők sorsa, éppen exkluziv társadalmi állásuknál fogva nem nyerhet nemzeti jelentőséget. Az életmódjukban és életfelfogásukban megnyilvánuló erkölcsiség nem érintheti lényegében a nemzet sorsát s így nem lehet lényeges szimptómája a nagyszabású nemzeti sorsfordulatnak. Ezt maga az író is érezvén, céljához képest politikai reflexiókkal, sőt értekezésekkel igyekszik valamelyes politikai színezetet adni regényének. Ezek a betétek azonban, nem lévén szerves mozzanatai a cselekvésnek, sokszor vontatottá teszik az előadást a kitűzött cél elérése nélkül.

Jellemző ereje kevés kivétellel inkább típusok, mint egyének rajzolásában mutatkozik. Alakjait vázlatszerű elnagyoltság jellemzi. Tetteik rugóit nem mindig látjuk tisztán: egyik-másikban sok a misztikum. Általában alig tesznek valamit az írótól függetlenül. Gondolkozásmódjukat sem közvetlenül ismerjük meg, hanem az író indiszkréciójából. A bennük végbemenő lelki jelenségek sokszor rejtve maradnának

előttünk, ha az író nem teljesítené hűségesen a conférencier szerepét. Az író általában fontos aktiv tényező, aki minduntalan belép a szereplők közé, párbeszédeiket közbevetett megjegyzésekkel, érzelmeket pótolni akaró jelzőkkel zavarja, szóval mint szorgalmas commentator meg-megszakítja a folytonosságot. De még így is magyarázatlanul marad nem egy lélektani valószínűtlenség. Még jobban jellemzett alakjai is meg-megtagadják igazi mivoltukat és a természetükkel, vagy a helyzettel ellenkező mesterkélt rezerváltság, szimulált közönyösség vagy erőltetett érdeklődés álarcát öltik magukra.

Liszka Árpád regénye mindenesetre érdekes olvasmány azok számára, akik a háború előtti magyar társadalom haute volée-jával akarnak megismerkedni. Bár nem tekinthető a nagy magyar sorsfordulat monumentális regényének, aminek írója szánta, egy exkluziv magyar társadalmi osztály érdekes rajzára ismerünk benne. *Gulyás Sándor.*

A színész és leánya. (G. Miklósy Ilona regénye.)

Ez a regény több, mint egy darab élet és egy jellem története. Elgondolásának hátterében a színészet kultúrájának megrendítő belső válságai, a művészetnek és erkölcsnek pusztító erővel egymásra torlódó problémái vívódnak. A téma-anyag beállításának ez az életnézeti módja és nehezéke emeli ki saját értékűvé és súlyossá a regény esemény-eszméjét történési formájának egyébként megszokottá vált síkjából.

A regény főhőse: Kálnay Béla. Egy könnyűvérű, zsarnok nemesember fia, aki apjától léha és fegyelmezetlen vért kap örökségbe, amely azután eldönti élete erkölcsi irányának sorsát. Színész lesz, megnősül; feleségét, kinek magasztos lelkivilágát sem megközelíteni, sem megérteni nem tudja, korán sírba hervasztja. Egyetlen leánya van: Márta. Ragyogó szépségű, mindenekelőtt azonban páratlanul érzékeny erkölcsi finomságú lélek, aki előtt az apa a csodálat és büszkeség hódolatával hajol meg. Szinte úgy látszik, hogy a leány visszaneveli atyjába a magasabbrendű erkölcsi felfogás iránti fogékonyságot. Mindez azonban csak látszat. Kálnay Bélából kitör a mult, a fegyelem erejével soha meg nem nevelt ösztön és naivság: egy kétes kóristaleányt vesz el, ki azonban hálátlan zsarnoka lesz s megszökik tőle. A hűtlenül sorsára hagyott Kálnayt az időközben előkelően férjhezment leánya veszi magához. Kálnay egy alkalommal saját becsületének feláldozásával menti meg leánya családi boldogsága számára az urát s ezért helyzete lehetetlenné válik. El is hagyja leányát és feleségével, aki közben visszatért hozzá, együtt indulnak el sorsuk bizonytalan holnapjai felé...

A regény lelke Kálnay Béla alakjában él. Ha nem is egészen egyensúlyozottan, de teljes kiképzett, gazdag életvonalzattal meghatárolt hős. Lelki élete azon a ponton van bemutatva, ahol a színész szerepérzéke elveszti a színpad képzelt valóságát és már ösztönösen kiterjed az élet egész anyagának stilizált átélésére. Innen van egyéniségének gyökértelensége, néha bántóan könnyű hullámzása, a helyzetekkel szemben önmagát lírai módon megadó érzelmessége. Sohasem tud férfias erejű ura lenni a nehézségeinek, valahogy eljátssza önmaga előtt színpadi szereppé az élete feladatait. Ez a színészi köd sorsának mélységei fölött akadálya talán annak, hogy meglássuk benne az igazi emberi tragédiát, mert ő sem érzi annak. Ehhez a kitünő lelki alkathoz pompásan illik irodalmi formája: a napló. Így nem tűnik fel benne a bőbeszédűség, a kissé laza mondatkötés, a terjengősség annyira hibának, mint egy szorosan zárt-menetű regénykompozicióban. Inkább a bizalmasság otthonos közvetlenségével hat ránk.

A többi alakban hiányzik a lélektani teljesség. Inkább Kálnay sorsának kiegészítőiként, mintsem saját élet-érdekeltségük önállóságában vannak adva. Itt-ott találó típussá alakulnak ki; ekkor megrázó mélységről hatnak szemlélődésünkre.

A szerző regénye problémájára megnyugtatóan, felemelő művészettel felel: a legnagyobb művészet alapja az erkölcsi ember. A jellem és tehetség harcainak idejében ez a könyv éppen ezért többet jelent, mint csak irodalmat.

Brisits Frigyes.

Sík Sándor: Csend. Munkássága második évtizedének derekán ötödízben jelentkezik most verseinek gyüjteményével a fiatal szerzetes-költő, aki e tizennégy év alatt nemcsak bírálói becsülést szerzett művészetének, hanem igen kiterjedt és lélkes olvasótábort is. Első könyve a hit és optimizmus szavával tünt fel egy hitevesztett és hinni már szinte nem is merő korszakban. Az élet látható és erkölcsi szépségeinek heves „igenlésével" és elárvult eszmények odaadó, harcos vállalásával keltett figyelmet és rokonszenvet az akkortájt lelki meghasonlottságában formai finomkodásba menekülő líránkban. Formailag Sík költészete sem volt független a tízes évek jelentős költői stíl-újításaitól. Ady szimbólum-nyelvét nem erőltette magára soha, tőle csupán vallásos versei nyertek némi, Ady legmélyebb s legtisztább megnyilatkozásaira, az Isten-versekre utaló hatást. Művészi keresésében közelebb került Babits törekvéseihez: jellegzetes ifjúi extremitások helyett főleg a klasszikus eszközök újjáélesztésébe s az azoktól nyujtott lehetőségek kibővítésébe helyezte becsvágyát; alapjában konzervatív művészi elvei voltak. Valami fiatalos szertelenséget csupán ez eszközök túlságos halmozása mutatott; verseinek szokatlan hangzatossága néha még mintegy túlharsogta azok érzéstartalmának hatóerejét, a melódia mintegy elnyelte a szöveget; ritmikailag súlyos szavainak nem volt mindig egyszersmind igazi kifejező erejük is. Mondanivalójának lírai hitele nyomban kitetszett (éppen ezzel hódított már első föllépte-kor), s mégis e mondanivaló csak fokonként lelt valóban lírai megnyilatkozást; kezdetben sokszor némi terjengősségbe tévedt, s például tájfestéseit néha a lírai kapcsolatok csekély ereje fárasztóvá és dagályossá tette.

Fejlődése folyamán mindinkább megszabadult a formai zsúfoltságtól; a nagy szók kultuszától az erős érzelmi nyomatékú szók kedveléséhez tért, s a gazdag színezést a külsőségekről átvitte magára az érzésanyagra. Lírai élményeit szívesen tette vers-ciklusok középpontjává, hogy egybefüggő sorozatokon át variálja. E ciklusai eleinte néha nem voltak eléggé változatosan hangoltak, egyes darabjaik — plasztikai önállóság híján — összefolytak s nem mindig bírtak zárt egyediségükben újat mondani a lelki élményekről, melyek közül kezdettől fogva fő helyen állott az Istennel egyesülés heves vágya. Ez az érzés hevességében olykor szinte a földi szerelem hangnemébe csapott át, mint ezt már Sík költészetének egyik első elemzője, Tóth Árpád is észrevette, finoman rámutatva arra is, hogy ez a magyar szerzetesi lírának szinte hagyományos jegye. Sík Sándorban ezt a vonást még erősítette kiváló érzéke a szemlélet-nyujtotta konkrétumok iránt. Az érzelmi és eszmei tartalom nála legott külvilági benyomások kézzelfoghatóságában kíván megjelenni. E részben művészete mintha Prohászka Ottokár próza-költészetének némi hatására is rávallana.

Új kötete, a *Csend*, tartalmi mélységével és formai szépségével felülmulja valamennyi régibb gyüjteményét. Kialakult művészi egyéniség érett, nemes könyve. Témái megsokasodtak, mert frissen serkenő képzelme mohón emeli lelke testvérévé és művészete témájává Isten világának egyre több jelenségét. E könyv verseinek *Testvérek* című sorozatában így kerül egymás mellé a „fejetlen járó lábak"-tól megmentett csigabiga; a lombjaival csordát hizlaló útféli bokor; Isten angyala: „a jó közös szülőnek elsőbb szülöttje"; az emberért imádkozó-harangozó harangvirág; a héjszakasztó márciusi ég alatt „élegető" csibe-had; a Sajó kutya, melynek lobbanó szemében az ég mosolya tükrözik; az Úristen kertje: a cserkészfiúk tábora; s még a rútarcú ember is, kinek boldogtalan arcán nyilván durva kezek szaggatták szét az Isten arca mását. Ez a költeménysorozat talán az egész kötetnek legmegragadóbb magaslata. Darabjai nemcsak művészi bevégzettségükkel hatnak: lehetetlen mély megindulás nélkül olvasni őket.

Formailag pedig Sík Sándor e könyv legkülönb verseiben megérkezett az egyszerűség monumentális szépségéhez. Minden igazi költő így fejlődik: művészete állványok között épül meg, de a betetőzés bokréta-ünnepén szétszedheti azok hálózatát. Mai nap az „egyszerűség" művészi jelszóvá kezd válni. S ki-

vánatos is, hogy a költészetben a díszítményes elemek öncélúsága veszítsen sokáig bitorolt tekintélyéből; de éppoly kevéssé kívánatos, hogy akár a tanulatlanság pongyolája, akár a szándékosság affektált gügyögése lépjen helyébe. Más az eszközök használatának meg nem tanulása, s más a használatukról való bátor lemondás; ehhez idő is kell, a gyümölcs megérésének ideje. Széchenyi híres utóirata: bocsássa meg levelem hosszúságát, de rövidebben írni nem volt érkezésem, — lényegében a művészetekre is talál.

Sík e kötetének darabjai azokból az évekből valók, melyekben a költői eszközök nagymestere, Babits is — saját szavai szerint — „levetette a versről pompás ruháját s elcsitította az illetlen zenét az Élet gyásza előtt". A nemzeti és emberi katasztrófa hatása alatt, „bánatok és bántalmak" között fogantak a *Nyugtalanság völgyé*nek versei, melynek *Előszó* című megnyitó költeménye a versnek amaz egyszerűsége után sóvárog, mely úgy zenél bele a Csend szövetébe, mint szélzúgás, vagy csillagjárás titkos zenéje az égi pályán. „De mi ez a fáradt egyszerűség?" — mondja magáról Babits. — „Nem fiatal madár szárnyverésének egyszerűsége, nem fiatal szív dobogásának egyszerűsége már, — hanem bágyadtan primitív..."

Érdekes e mellé állítani Sík hitvallását a maga egyszerűségéről; bízó, optimista lelkével valóban részéül érzi azt a maga *Csend*-szimbólumának. Egyszerűsége nem fáradt, hanem lelkének hajtó ereje:

> ...mindent elfeledjek,
> Ami nem dal, nem derű,
> Nem győzelmes-egyszerű.
> — — — — — — — — —
> Drága köntös, egyszerűség,
> Tiszta tóga, légy ruhám.

Ebben a tiszta tógában lép közénk a *Csend* költője e könyv minden lapján, hogy egy mélyen vallásos, nemesen hazafiúi lélek mondanivalóit közölje velünk. Isten-eszménye mintha megenyhült volna áhitatában: az ószövetségi, zordabb vonások elsímultak az égi arcon, s ma inkább a megbocsátó Jézus-ideál ragadja fantáziáját. S most nemzetéhez is a szeretet és vígasztalás szavával beszél, mint nagybeteghez a jó lelkész, pedig költői pályája kezdetén a feddésre is erőteljes, bátor hangjai voltak a *Magyar sirámok*ban. Régibb, Berzsenyies ódaformája most a *Fiúk* című költeményének invokációjában csendül meg ismét, de a hit himnuszává hangolva. A „fiúk": Magyarország serdülő nemzedéke, Sík testben-lélekben egészségre nevelt cserkész-tábora. „A kínzott föld imádkozik felétek" — így szól hozzájuk a költő — „a tarlott, elcsigált telek", mely „lélekre, karra és ekére" vár.

Magyar csend cím alá foglalta könyvének nemzeti ihletésű darabjait. És valamennyi azt hirdeti, hogy ez a magyar csend nem a temetőé, csupán a télé, amelynek mélyén ott forr a „héjszakasztó" március zsendülése. *Rédey Tivadar.*

Merezskovszkij, Csehov, Wells, Shaw, Fogazzaro.

A népek szellemi együttműködésének atmoszférája csak úgy teremthető meg, ha azt, amivel egy-egy nép a maga tehetségével az emberi kultúrjavak gyarapításához hozzájárult, kölcsönösen megbecsüljük. Az etikai értékek e tisztelete fogja majd megteremteni a lelkek békéjét, ami elengedhetetlen feltétele az emberiség kulturális fejlődésének.

Merezskovszkij, Csehov, Wells, Shaw, Fogazzaro! Mennyi különböző hang, szín, íz ez írók műveiben! Faji és nemzeti jelleg, világnézlet, életfilozófia, szociális hitvallás, sőt a közönséges mindennapi élet megnyilvánulása is más és más mindegyikben. Az emberiség egyéni és nemzeti sokszerűségének gazdag bizonyítékaira bukkanunk, ha ez íróknak fordításban most megjelent egy-egy regényét elolvassuk. E művek kitünő távlatokat nyitnak nemzetük pszichéjének mélységeibe és, bár többé-kevésbbé nemzeti jellegűek, mégis általános érdeklődésre tarthatnak számot, mert mindenütt az emberi szív dobogását érezzük bennük.

Merezskovszkij: *„Az istenek halála"* című regényében a pogány és keresztény világnézlet küzdelmének korába vezet bennünket. Constancius császár, miután mindazokat eltette láb alól, kiket trónjára nézve veszedelmeseknek tar-

tott, már csak Ázsiában, száműzetésben élő unokaöccseitől, Gallustól s Julianustól retteg. Gallus áldozatul is esik a gyanakvó császár félelmének, Julián körülményei azonban szerencsésebben alakulnak. A germánok elleni sikeres hadjáratai s katonáinak ragaszkodása Constancius halála után a császári trónra juttatják. Julián, ki ifjúkorában elmerült az antik világ szépségeinek szemléletében, most elérkezettnek látja az időt nagy reformterveinek megvalósítására. A görög világ azonban befejezte hivatását, a fejlődő idők szellemével szembehelyezkednie nem lehet s Julián pogánysága vele együtt elbukik a mezopotámiai harcmezőkön.

Az íróban hatalmas erudició párosul kiváló műérzékkel. A történetíróknak, krónikásoknak, egyházatyáknak mérhetetlen tárházait felkutatta, míg regényének anyagát összgyüjtötte. A korai kereszténység misztikus tévelygései, a papság s hívők fanatikus kilengései, melyek az igazi kereszténység egyszerű s nemes tanítását elhomályosították, nagyban hozzájárultak a bölcs s szelid Julián Platónban gyökerező pogány vallásfilozófiájának, valamint a jó s szép vezérelvei alapján kikristályosodott görög élet plasztikus varázsának emeléséhez. Sokan visszasírták a pogányságot, mely csupa napsugár, gyönyör s ujjongó élet volt, szemben az akkori kereszténység misztikus ködével, szenvedéseivel, önsanyargatásaival s az élet teljes megtagadásával. A pogány s keresztény eszmék küzdelmének rajza rendkívül élénk. A festői, történeti tableauk korhűsége megragadó. Ennek jellemzésére két jelenetet emelek ki. Az egyik egy gyönyörű „symposion", Mamertinus szónok ünneplése, melyben a jelenlevők az ékesszólásnak és a széptudományok önzetlen művelésének hódolnak. „Az Istenek csak azért küldték a halandókat a földre, hogy ékesen szóljanak." Ezt a jelenetet hamisítatlan görög levegő hatja át. A beszédművészet hódoló tisztelete épp oly jellemző a görögre, mint akár a gazdasági jólét ihletett megbecsülése a modern angolra. A másik jelenet a császár jelenlétében ülésező mediolanumi zsinat, ahol a lényegi hasonlóság s lényegi azonosságról vitatkoznak s melyben a fanatikus hit szenvedélye lobog, fényt vetve a hitviták elfajulásának minden gyászos következményére.

Merezskovszkij történeti érzéke oly fejlett, hogy könnyen belát idegen népek szellemi s idegéletébe. Orosz nemzetisége háttérbe szorul. Talán csak a naturalisztikus részletrajz mutatja, hogy Dosztojevszkij s Tolstoj légkörében sajátította el az esztétikai szemléletet s a művészi kifejező formák hatalmas apparátusát. A színek intenziv hatását művészi eszközökkel fokozza. Szerkesztésbeli ügyességével, antitézisek, késleltető motivumok alkalmazásával sokszor színpadi hatásra látszik törekedni. A Julián által rendezett bacchanália ujjongó dalaiba belécseng a szerzetesek komor imája: „Óh Urunk, miért taszítasz el bennünket" és ezzel a bacchusi körmenet derüjét éppen úgy fokozza, mint a festő, ki a feketének kontrasztszerű alkalmazásával teszi vakítóbbá világos színei hatását. Nyelve plasztikus, de szimbólikus-impresszionista hatásoktól sem egészen mentes.

Csehov *„Semmirekellő"*-jének és *„A Halál árnyai"*-nak alig van meséjök. Novella helyett inkább jellemrajznak mondhatnók: de mint ilyenek, megdöbbentő hatásúak. Egy-egy darab orosz élet változatlan egyhangúságban. Alig történik bennük valami; de e nyugalom csak látszólagos. Olyan mint egy nagy tó felszíne, melynek mélyén különböző alsó áramlatok kavarognak. Úgy érezzük, mintha vajudnék az orosz nép etikai alkata, mintha átformálódnék egész jelleme, mely gyógyuló folyamat oly régóta várat magára, hogy az író is alig mer hinni eljövetelében.

A „semmirekellő" egy ifjú, aki a két város posványában s unalmas légkörében nem elégítheti ki értelmiségénél fogva teljesen jogosult magasabb igényeit. Míg körülötte mindenki (értelmiségi és munkás egyaránt) csak henyél, csal, hazudik, lop, rágalmaz és részegeskedik, a hős nehéz testi munkában talál megnyugvást, mint amelyet egyedül gondol abszolut produktív munkának. Mint nemes ember, e hozzá nem „méltó" foglalkozás miatt nemcsak tehetségtelen építész apjának, hanem még a kor-

mányzónak neheztelését is magára vonja. Érdekes egyéniségével egyidőre leköti egy úrilány szerelmét, ki felesége lesz, de csakhamar ő is elválik tőle. Ettől kezdve, elvonulva a világtól, becsületes munkában öregszik meg annyi — hazugság és képmutatás közepett.

A „Halál árnyai" egy tudós orvos-professzor rajza, ki minden tudománya s előkelő kitüntetése ellenére élete végén fáradtan kiábrándul az életből. Gúnyosan elkomolyodik, ha hírnevére gondol a nagy tudós, ki még családja körében sem bírt igazi tiszteletet gerjeszteni a maga személye iránt.

Csehov az emberi élet nyomorúságának, letört reményeknek, kis exisztenciáknak, az élet unalmának egyhangú költője. Csehov világa vigasztalan, mint Dante pokla és gondolkodóba ejti azt, ki még hisz az emberi méltóságban. Műveinek olvasása tragikus hatású. Lehetetlen a közéleti s társadalmi tisztességet veszélyeztető korrupcióval szembeszállni, a legnagyobbak is tehetetlenek ezzel szemben. „Minden mindegy"!! Az író, ki előadásának szuggesztiv erejével mindenkit lebilincsel, par excellence orosz író, mert benne van az orosz néplélek legjellemzőbb vonása: szárnyaszegett csüggedés és keserű rezignáció. Ez a hang cseng ki az orosz nép dalainak minden sorából.

Mennyivel derültebb ennél az angol művek atmoszférája, melyben még a legsűrűbb ködön is átdereng a napsugár.

Wellsnek „*A szerelem és Lewitham úr*" című regényében ez a probléma: Mennyiben volt a szerelemnek irányító hatása Lewitham úr életére? Tudnunk kell, hogy a hős 18 éves korában tudományos babérokért lelkesedett s akadályokat nem ismerő kitartással törtetett előre. Padlásszobájában (melynek falain bölcs mondások: „A tudás hatalom" vagy „Amit valaki megtett, más is megteheti" figyelmeztették esetleg lankadó buzgalmát kötelességeinek teljesítésére) egy tanulmányi vázlat volt kifüggesztve, melynek előírásait mindig megtartotta. Carlyle arcképe is buzdítólag hatott rá. Nem is maradt egy pillanata sem a „sátánnak és gonoszságainak". Egyszerre csak találkozik Etellel, egy londoni gépírókisasszonnyal. Az első nap csak egy kis sétára mennek, két-három évvel később pedig már érzi, hogy elágazó utak előtt áll. Egyik oldalon a hírnév s tekintély ragyogó lépcsője, amelyről kora ifjúságától kezdve álmodozott, a másik oldalon — Etel. Mire számíthat, ha mégis Etelt választaná!? Etel is, ő is szegény volt, reménytelenül szegény... Lewitham mégis Etelt választotta, s vele a nyomorúságos, küzdelmes életet.

Wells érezhetően sajnálja a hőst, ezt a természeti törvények jármában szánalmasan vergődő embert, ki nem tud az emberi hivatás és kötelesség méltóságának oly magaslatára emelkedni, mint pl. Corneille hősei, lerázva magukról minden gyengeséget. Lewitham akaratereje a szerelem reátörő hatalma alatt lépésről-lépésre jobban megtörik. Az író a hős e küzdelmét egy állandó irónikus mosollyal kíséri végig. Midőn pl. kirándulásra készül, „szőrtelen arcát különböző látószögekből nézegette a tükör előtt és megállapította, hogy előnyére válnék, ha orra egy gondolattal kisebb volna." Később pedig a réten sétálva „Lewitham a leány és három tiszteletre méltó tehén között haladt, ugyanazt érezve, mint Perseus, mikor megszabadította hölgyét a tengeri szörnyetegtől." Ezekhez hasonló gúnyos megjegyzések s hasonlatok végtelen sorát lehetne idézni. Az íróból hiányzik az egész természetet áthatő, egyszerű, de csodálatos érzéssel, a szerelemmel szemben helyén való áhitatos tisztelet. Azokat az édes-bús jeleneteket, melyekben az érzelem túlteng s melyek líraisága szintén lehet igaz és természetes, itt — bár par excellence szerelmi regényről van szó — hiába keressük. Szentimentalizmus vádjával bizony nem vádolhatjuk ezt az írót, aki a szerelmesek együttlétének boldogságára csak ily szavakat talál: „Amit beszéltek, oly elcsépeltnek tűnnek fel, hogy helyesebb, ha elmellőzöm. Nekik mindenesetre nem volt elcsépelt."

Wells regénye különben színes és érdekes. Turner és Monet vásznait juttatják eszünkbe a Themse-parti séták, a párázatos s esővel permetező esték, majd sűrű ködök gyönyörűséges szürkésfehér légi fátylai, melyekről elragadtatás hangján

ír a ritka atmoszférikus hatások iránt fogékony író. Benne van e regényben London nyüzsgő élete, a Piccadilly drága kirakatai, a Regent Street hamis gyémántjai, a keleti végek szegénysége és nyomora, a Tower komor szépsége. De nemcsak az angol élet külső képét adja, hanem megvilágítja a nemzet belső életének mozgató rugóit is. Politikai s gazdasági törekvések, szociális mozgalmak, szellemi áramlatok, feminizmus, testnevelés, sport, minden eszme megtalálja a maga apostolait az epizódalakok személyében; elmondhatjuk, hogy az angolok egész etikai élete benne lüktet a regényben. A helyi viszonyok sajátságosan színezik azt, ami általános. Öröktől fogva titokzatos törvények uralkodnak emberi létünkön, a természet össze nem törhető vaspántokkal szorítja bele az embert a maga tényeinek láncolatába. Az ősi ösztön mindenütt diadalünnepet ül. Itt nincs józanság és megfontolás, itt az agy logikai ténykedése megszűnik. A távoli etikai ideálokért lelkesedő ember önmegtartóztatást kívánó önzetlen törekvései közepett egyszerre csak szemben találja magát testiségének vak ösztöneivel és ekkor ereje megtörik. Itt érezzük az álmodozó Wellsnek keserű rezignációját: Fizikai törvények kényszere nehezedik reánk, tehetetlenek vagyunk. Az író hideg, józan, nyugodt — mint a brittek általában, kikben a szenvedély soha el nem hatalmasodik.

Nem kevésbbé érdekes Shaw *Cashel Byron mestersége*. A titokzatos Cashel Byron egyszerű díjbirkózó, ki természetes józanságával élesen elítéli az angol társadalmi élet fonákságait. A regény súlypontja Mrs. Hoskynnél rendezett irodalmi est, melyen Cashel Byron tartózkodás nélkül elmondja kritikai megjegyzéseit, s velök természetesen általános megbotránkozást kelt. Az előkelő Miss Carewnak azonban megtetszik e különös ember s hozzá megy nőül. Byron faunszerű jelenség a modern társadalomban; oly motivum, melyet az újabb írók nagyon kedvelnek, mivel szatírikus kedvük kitombolására bőséges alkalmat ad. Shaw munkája is telve van keserű észrevételekkel. „Önzés a rugója minden emberi cselekedetnek". „Az emberek nem őszinték: tudnak örömet s fájdalmat színlelni egyaránt." „A világ nem gondoskodott még helyről s működési körről művelt nők számára." „A világhoz alkalmazkodni erkölcsi öngyilkosság." Sokszor azonban nem az igazság, hanem az élc a fontos nála. Míg Wells természetfilozófus, kinek egységesen kialakult világnézletee van, addig Shaw inkább csak az egyes életjelenségek élesszemű megfigyelője. Wells szintétikus, Shaw analitikus elme. Amaz fájdalmas rezignációval és egy kissé kesernyés iróniával nyugszik bele a változhatatlanba, az utóbbi mindig ostoroz, hogy javítson. Minden munkája egy-egy bírálat az angol társadalmi életről. Csak az a kár, hogy szavait erkölcsi nagyság nem nyomatékosítja.

Fogazzaro *Leila*-ja a legérdekesebb írói egyéniségek egyikét mutatja be. Modern vallásproblémái révén, melyek folytán a római egyházzal is összeütközésbe került, általánosan ismertté lett. A természettudományok hatalmas fellendülése, Darwin és Spencer evolucionális elméletei, a racionalizmus és pozitivizmus tanai nem maradhattak hatás nélkül a katolikus hitéletre sem és megérlelték a liberális katolicizmust vagy modernizmust, mely igyekezett a hit tételeit a tudományos eredményekkel összhangba hozni. Ez a kritikai áramlat Fogazzarót is magával ragadta, ki hosszú lelki harcok után végül is a tiszta hitben talált megnyugvást. Vallásfilozófiai fejlődésének ezt a végső fázisát „Leila" című regényében találjuk fel.

Leila hatalmas koncepciójú regény, melynek cselekvénye lassan és szélesen halad egy kettős mederben. Az egyik a hősnő szerelmi története, a másik a dogmatikus római egyház képviselőinek küzdelme a modernizmussal. Az író szerkesztésbeli ügyességére vall, hogy a regényt egységesnek érezzük. Leila szerelmese, Massimo, egyszersmind a modernizmus előharcosa. A lány, ki elhunyt vőlegénye iránti kegyeletből annak családjánál él és kit ott úgy kezelnek, mint édes gyermeküket, sokáig ellentáll az öreg Marcello régtől fogva dédelgetett tervének, hogy Massimo feleségévé legyen: az ifjút ugyanis hozományvadásznak gondolja. A félreértése-

ket csak Marcello halála után sikerül Donna Fedele segítségével eloszlatni. Ez utóbbi különben lelkes híve az eretnekekként üldözött, liberális gondolkozású katolikus papoknak, főleg Don Aurelionak, a község elűzött plébánosának, s így Fogazzaro elveinek képviselője.

A regény összes szereplői pompás megfigyelésre vallanak. A két ellenséges papi tábor képviselőinek profilja éles, határozott, megragadó hatású. Minden gondolatuk, szavuk, cselekedetük elsőrendű jellemzőerőre vall. A jellemzést szelid irónia hatja át, mely sohasem sértően gúnyolódó, sohasem maró hatású, de viszont a nemesebb értelemben vett humorig sem emelkedik fel. Fogazzaróban nincsen meg a világirodalom nagy humoristáinak: Dickens, Gottfried Keller, Raabe, Reuternek nagy szeretete, mely a kedély melegségével öleli magához a gyarló embert, megbocsátván neki minden fogyatékosságát. Fogazzaro egy árnyalattal komorabb, semhogy az igazi humor derüje beragyoghatná alakjainak jellemzését. A léleknek azonban kitűnő ismerője. Leila lelki küzdelmei lélektani tanulmány tárgyai lehetnének. Leila lelkületének rajza, melyben a holt iránti kegyelet szemben találja magát Massimo iránt érzett vonzalmával, Marcello iránti hálája szívének büszkeségével és önérzetével, züllött szüleitől való irtózata gyermeki lelkének egész gyengédségével: a hivatott olvasónak sok gyönyörűséget szerez.

A valószerű részletrajz és a lelki elemzés: az író legnagyobb erőssége. Alkotásainak varázsa pedig azok a gyönyörű olaszországi tájak, melyek történeteinek hátteréül szolgálnak.

A fordítók: Kiss Dezső, Goda Géza, Tonelli Sándor, Benedek Marcell, Honti Rezső, általában véve elismerésreméltó, derék munkát végeztek, mellyel azonban itt nem foglalkozhatunk érdemlegesebben.

Németh Sándor

Zilahy Lajos novellái. (*Az ezüstszárnyú szélmalom.*) Zilahy Lajossal szemben nem tudok egyetlen helytálló kifogást se támasztani. Mindazt, amire vállalkozik, derekasan meg is oldja, mert tudja, mit hogyan kell és lehet megcsinálni.

Végre megint egy író, akinek minden során megérzik, hogy nagyon szereti a mesterségét s — amint Arany János mondta egyszer egy kritikájában — nem vész össze mestersége eszközeivel; szeretettel bánik velük; élvez, míg dolgozik. Ezért is élvezet szemelgetni, olvasgatni a munkáiban, melyek finom tolla alól kikerülnek.

S mindjárt megérezzük azt is, hogy nem idegen. Könnyen jutunk lelki, érzelmi közösségbe vele. Nincsenek gátlások, melyek elválasszanak tőle. Látásának módja ugyanaz, mint az intelligens magyar emberé általában. Szemléletei, emlékképei is csak pontosabbak, de rajzban, színben a mieink. Embereit ismerjük, tájait bejártuk, hangulatait átéltük, vágyaira vágyunk, örömben-búban egyek vagyunk vele. Talán akkor is tetszenék, ha kevésbbé volna művész.

De az, vérbeli íróművész, akinek jó szeme a legmindennapibb dolgokban meglátja a jó írás-matériát s nem vadaszik vasárnapi témákra. Ezért is van minden kis elbeszélésében — melyek inkább *rajzok*, mint *novellák* — valami friss elményszerűség, ami azonban nem azt teszi, hogy műveiből hiányoznék a befejezettség, a kikerekítés, az egység. Sőt inkább nagyon is megvan mindez s ez árulja el legjobban a kész írót.

(Ha rajzai élményszerű voltát hangsúlyozom, ez persze azt sem jelenti, mintha talán tudnám, jótállanék érte, hogy elbeszélt esetei csakugyan átélt élmények. Csak ez a látszata a dolognak. Ettől azonban akár az is lehet a *ténybeli* igazság, hogy minden egyes kis rajz merő kitalálás, képzeletjáték, sőt az is lehet, bár nem valószínű, hogy épp ez a nagy könnyedség, friss közvetlenség nagyon meggondolt, fegyelmezett alkotó munkának, vagy épen kínos verítéknek az eredménye. Furcsa, nagyon furcsa az alkotó munka. És mindenkinél más. A kész eredményből sohse lehet biztos következtetést vonni az alkotás miként jére.)

Témái aprószeres voltából, előadása nagy közvetlenségéből folyik, hogy mindegyik kis rajzának az intim báj, a kedvesség az uralkodó vonása, mellyel szinte belopja magát az olvasó szívébe. Friss, meleg életérzés árad könyvéből, szelíd han-

gulathullámok, melyek viszik s könnyedén ringatják az embert.

Teljesen birtokában van az érdekkeltés adománya. Nincs egy sora, ami unalmas volna. Úgy odafigyelünk rá, mintha a legegyénibb érdekünk diktálná, hogy egy szavát se veszítsük el. Ez a született mesemondó ősi tehetsége, aki még csak félig nyitotta ki száját, máris lélekzetfojtva figyel rá mindenki. — Ezt a vagyont csak örökölni lehet, nem lehet megszerezni. De gyarapítani igen. S Zilahy munkáin megérzem a nagy iskolázottságot is, sőt éppen a Maupassant-i iskolát is. Nagyon jól, erősen megnézi, amit lát s biztos, határozott körvonalakban, életszínekben láttatja meg velünk is. Nem cipel magával egy képcsarnokot, hogy mint egy képmutogató hol ezzel a képpel, hol azzal a hasonlattal illusztrálja az elbeszélését s így tegye ránk nézve könnyebbé az elképzelést: nem, neki nincs szüksége metaforákra, beéri azzal, hogy azt, amiről beszél, nagyon pontosan és szuggesztív elevenséggel mondja el. Erre a tulajdonságára, mely újabb irodalmunkban elég ritka és nagyon epikus erény, különösen felhívom olvasói figyelmét. Sőt be is mutatom egy szemléltető példán. *A kis barát* című rajzában elmeséli, hogy Sefcsik úrnak, egy morózus, emberkerülő agglegénynek abban a nagy bérkaszárnyában, melyben lakott, a házmesterék Laji-ja, ez a pöttömnyi kis maszatosképű hároméves gyerek volt az egyetlen barátja. Ha otthon volt, behívta magához, cukorral, almával traktálta, felültette egy székre s mint valami megértő hallgatóságnak, kitárta előtte szívtitkait. No most, hallgassanak csak ide: „Laji az egyik lábát lecsüngette a székről és harangozott a lábával. A kezében alma volt, amit Sefcsik úrtól kapott. Az almán görbe fehér árkokat vágott, mint az egér. Mialatt Sefcsik úr a levelet olvasta, óvatosan leeresztette magát a székről, az ajtóhoz szaladt, felnyujtott kezével megpattantotta a kilincset és az almával együtt kiszaladt.“ — Úgy-e, mennyire látják az egész jelenetet, mind a két részében; azt is, amint Laji hallgatva és figyelmetlenül üldögél a széken s azt is, mikor óvatosan kisurran. S talán azt is észreveszik, milyen egyszerű eszközökkel dolgozik az író. Az egyik legfőbb ereje — nagy művészi erő! — a tiszta, könnyű szemléltetés.

De e finom kis rajzok mégse alaposan megmunkált, minden részletükben kidolgozott művek, hanem inkább csak vázlatok. Egy-két, biztos kézzel odavetett vonallal, színfolttal jellemez s nem pepecselget. De az a pár vonal erősebb kontúrba fogja az alakot, az a pár szín sokszor jobban színez, mintha oldalakra terjedő leírásokat kapnánk tőle.

Zilahy Lajos impresszionista természet, impresszionista író. Mi az, hogy impresszionista? Nemcsak annyi, hogy a múló idő egy röpke szakának, egy fölbukkanó és elrepülő percnek minél elevenebb benyomását próbálja megrögzíteni; nemcsak annyi, hogy a dolog természeténél fogva nem érvén rá alaposan megrajzolgatni a jelenségeket, szükségképen vázlatszerű, hanem még hozzá, még ezeken kívül az is, hogy a dolgoknak inkább a felületét látja meg és mutatja meg s nem boncolja fel, hogy kiforgassa a belsejüket s megkeresse a magot. Az impresszionista készpénznek veszi a közkeletű frázist, hogy az arc a lélek tükre s megelégszik azzal, hogy az arcot, a külsőt minél jobban szemügyre vegye s leleplezze. Külsőségek iránt érdeklődő szemlélet ez, szemlélet a szó fizikai értelmében, amennyiben nem a lelki szem boncoló, analizáló tevékenységére, hanem a hiánytalan optikájú fizikai szem látóerejére épít. Nem okoskodik, nem ítél és nem következtet, hanem figyel, lát, meglát, megmutat, érzékeltet.

Egy író, aki a felületen marad, könnyen válhatik felületessé. S a könnyedség súlytalanságot és ürességet is jelenthet. Zilahyt azonban nem érheti sem az egyik, sem a másik gyanusítás. Kis elbeszélései olyanok, mint a nyugodt tükrű, apró tavacskák, ha beléjük nézünk, nagy mélységeket mutatnak, messzi perspektívájuk van: meglátjuk bennük az égboltot. És bárha csak a futó élet egy-egy pillanatképét rögzítik is meg, a képfelvétel művészi beállítású, nemcsak a jelent mutatja meg, hanem elárulja a multat és megsejteti a jövőt. Mindegyik rajza olyan, mintha egy nagy regény közbülső, de magában is megálló fejezete volna.

Végül még csak annyit mondok jellemzésére: a magyar írók között legközelebbi rokona: Kosztolányi Dezső. *Dóczy Jenő.*

Áldásy Antal: A Keresztes Hadjáratok Története. (Szent István Könyvek.) A népvándorlás lezajlása után a világtörténelem legnagyobb méretű vándorlása a keresztes hadjáratokban mutatkozik s méreteinek nagyszerűségéhez hasonló az a nagyarányú irodalom is, mely a középkori történelem ez egyik legérdekfeszítőbb tömegpszichológiai jelenségét megvilágítani igyekezett.

Kis méretekben ugyan s inkább a nagyközönség számára, de sohasem térve le a szigorú tudományos alapokról, írta meg Áldásy Antal e nagyarányú mozgalom történetét. Hömpölyög itt egyfelől a hit, az érzelem, a legenda, másfelől a valóság, a tények, a történelem. Itt nehéz megtalálni a sokat emlegetett arany középutat, de egyszersmind itt legszükségesebb a történelmi felfogás szerves egysége. Áldásy könyvében megtaláljuk azt.

Szembeszállott a túlságos materialisztikus irányzat felfogásával, mely a keresztes hadjáratokban csak a gazdasági érdekek összeütközését, kiegyenlítését, felszámolását akarja látni s emellett megfeledkezik a cluny-i reformmozgalom idealizmusáról, mely a VII. Gergelyek, II. Orbánok, Clairveauxi Bernátok működésével éppen a keresztes hadjáratok megindításában és két évszázadnál tovább folytatásában éri el csúcspontját.

Laikus közönség figyelmét talán túlságosan igénybevevő, mindamellett felettébb érdekes adatokkal világítja meg a keleti kereszténység helyzetét a szeldsuk török hatalomhoz s a nyugati kereszténységhez viszonyítva. E helyzetnek végleges tisztázása arra a milliónyi embertömegre várt, mely a francia földről megindult s ugyanott kialudt nagy eszmének: a Szentföld visszaszerzése eszméjének megvalósításáért fogott fegyvert.

A keresztes hadjáratoknak krónikás sorrendben való részletes előadásából tűnik ki Áldásy hatalmas anyagismerete, melyből avatott kézzel válogatta ki a célja eléréséhez szükséges mozaik-részleteket. Fényes bizonyságát adja e készségének főleg a jeruzsálemi királyság szervezetéről szóló részben, s csak sajnálhatjuk, hogy nem bocsátkozott mélyebben a hadi és politikai berendezkedés ismertetésébe és a hűbéres társadalom jellemzésébe. Itt Delbrück hasonló szellemű fejtegetéseire gondolok.

A könyv legértékesebb s mindenesetre a legnagyobb érdeklődésre számítható részei a politikai történelem keretébe vágnak. Azt tartom könyve legnagyobb sikerének, hogy a rendelkezésére álló szűk keretek ellenére is sikerült a diplomáciai sakkhúzások s az egymással szövetkezett, nem egyszer ellentétes érdekek útvesztőiből világos okfejtéssel levezetnie a keresztes hadjáratok két évszázadnál huzamosabb körforgását.

Emelkedettség, lendület, s a történetírás komoly szelleme ömlik el a mű azon részein, ahol a synthetikus eljárást követve vázolja a keresztes hadjáratoknak politikai szempontból való eredménytelenségét, egyúttal kiemelve a Keletnek és Nyugatnak e hosszas érintkezéséből származott szellemi és anyagi kultúrértékeket.

E küzdelmek tevőleges részesei: a három egyházi lovagrend: Templáriusok, Johanniták, Mariánusok is helyet kapnak a tárgyalásban. A szerződések, ütközetek, alkudozások ismertetése olykor talán túlságosan is kimerítő. Az irodalmi tájékoztató anyaga mintaszerűen van összeválogatva s pontos névmutató teszi a könyvecskét még használhatóbbá.

Buday Károly.

Szabó Dezső: Jaj. Elbeszélések. Budapest, 1924. Ennek az ismertetésnek egyáltalában nem célja Szabó Dezső tehetségét abban az irányban vizsgálni, hogy kitűnjék, mennyi benne az őszinteség és mennyi a színészkedés, mennyi a valódi talentum és mennyi a blöff; azt sem akarja kutatni, hogy emberi és társadalmi súlyos problémákat fürkésző ösztönéből meddig terjed a mélységes fauszti szenvedély és hol kezdődik a baccalaureusnak hetvenkedése. Ezekkel a kérdésekkel szemben a magyar művelt nagyközönségben már úgyis éppen megállapodni készülnek a vélemények. Ez ismertetésnek pusztán egy bizonyos irányú vizsgálódás a célja: azt akarja kimutatni, hogy ez író működ-

dése mennyiben jellemző a magyar elbeszélő irodalomban mutatkozó újabb iránykeresésekre.

Első pillantás, amit a *Jaj* című elbeszélő-gyüjteményre vetünk, a benne közölt novellák terjedelmét illetőleg azt a hitet kelti bennünk, mintha Szabó Dezső az újabb irodalmunkban annyira egyeduralomra jutott, szűkkeretű rajzformával szemben valamelyes visszahatást képviselne, s mintha e formának vázlatos hézagossága helyett az ábrázolás teljességére törekvő igazi novellát képezné. Ez azonban csak az első pillanatok optikai csalódása. Mert Szabó Dezső, ami eseményközlésének nyitvahagyottságát, a problémáknak inkább fölvetésére, mint megoldására való hajlandóságát, s a cselekménynek csak bizonyos mozzanataira való fényvetését, másoknak meg árnyékbaborítását illeti, e kötetében éppen annyira rajzíró, mint közvetlen elődei vagy kortársai.

Éles és keresett valószerűségében erősen naturalistának mutatkozik. Itt azonban stílus-irányának megítélésében vigyázni kell. Az élet rút vagy nyers oldalainak, kínos problémáinak, s a nyomor ábrázolásának kedvelésén kívül Szabó Dezső éppen nem puszta naturalista. Sőt mintha irányának lényegére nézve homlokegyenest ellenkező utakra törne. A naturalista íróknak nyugodtságra törekvő szemléletével, inkább a megfigyelésre beidegzett tekintetével szemben Szabó Dezső a látottaknak, tapasztaltaknak erőteljes átalakítása felé igyekszik. A realizmusnak egyszerű tudomásul vevő tekintetével szemben mindig forr benne valami kívánság az életnek átformálására, a jelenségekbe való belenyúlásra abból a célból, hogy állást foglaljon velük szemben, hogy ellenezzen vagy helyeseljen valamit, egyszóval a nyugodt objektivitás helyett valami erőteljes aktivitás lüktet benne.

Főként ez aktivitás az, ami Szabó Dezső egész írói egyéniségére jellemző. E tettre serkenés lázasan nyugtalanná háborítja legnyugodtabbnak induló szemléletét is s ott vibrál alakításának legszintetikusabb formáitól kezdve egészen mondatszerkesztő és szóalkotó stílusának utolsó porcikájáig.

Ez aktivitás már tárgyválasztásaiban is megnyilatkozik. Lázongóan mozgalmas lelke kerestenkeresi az olyan helyzeteket, ahol a társadalom mai állapotával, az embereknek gonoszságaival vagy jóra való restségével, sőt már a szupernaturális erőknek tőle vélt igazságtalanságaival szemben is állást foglalhat. Nem ritka eset az sem, hogy történeti köntösben a mai időknek valamilyen problémáját akarja megfogni, persze erősen célzatos megformálásban. (*Bors vezér megtérése, Ócskay László.*) Természetesen önmagáról is sokat beszél. Leplezett formában egész gyakran, de olykor leplezetlenül is, kirívóan is. (*Különös utazás.*) Tartalmilag is, formailag is legnyugodtabb, legegyenletesebb és legfelemelőbb *A halál* című népies története, amelyben azt mutatja be, hogy egy öreg parasztnak halála hogyan emeli ki a közönségességből — ha csak egy időre is — az elhúnytnak családját és barátait.

De nemcsak a tárgyválasztás, hanem a megírás módja is erősen aktivista tulajdonságokat mutat. Még ott is, ahol látszatra puszta megfigyelésről van szó, ezeknek a megfigyeléseknek a jelenségek szinguláris megnyilatkozásain való azonnal kész túlnyujtása egészen a metafizika birodalmáig: már maga is erősen naturalista-ellenes sajátság. Szabó Dezsőnek az élet esetlegességei csak mintegy nagyítólencsék, melyeken a végtelenségig iparkodik keresztüllátni. Mint egyik hőse, Ócskay, aki a verandán ülve belenéz a messzenyúló síkságba, s úgy találja, „mintha megállott volna az idő s a dúshajú májusi szépség azt mondaná: én vagyok az örökkévalóság", — így Szabó Dezső is mindent *sub specie aeternitatis* akar látni. Ki tagadhatja, hogy magasztos és művészileg is értékesíthető törekvés ez, s hogy a világ legillanóbb tüneményei is az örökkévalóságig nyúlnak? De talán mégsem ilyen közvetlen, mégsem ilyen hirtelen lelepleződő vérségi kapocscsal rokonok, mint ahogy Szabó Dezső mutatja őket. Egy-két példa erre a gyors és közvetlen összefűzésre hadd álljon itten! „Aludni vágytam és olyan jó volt tudni ezt. Az ős parányok, melyeknek szilaj harca adta össze életem, megbékéltek egymással." „Minden dolognak

gúnyos, véres, nagy szája volt. És ezeken a szájakon a világ ős, kegyetlen titka odaismételte Balázs Ferencnek: Nincs kenyér, nincs irgalom számodra."

Az írói megnyilatkozásnak egyéb formáiban meg jobban kitombolja magát ez az elsősorban nem *életmegfigyelő*, hanem *életátalakító* talentum. Természetleírásaiban e hajlandósága különös élességgel nyilatkozik meg. A megszemélyesítést a legtöbb költői irány arra használja, hogy magukat az ábrázolt dolgokat tegye szemléletesebbekké. Az aktivista írónak s köztük Szabó Dezsőnek is, ez csak alkalom arra, hogy a leírt jelenségekbe önmagából vetítsen bele valami mozgalmasságot, valami túlbuzgó akciót, valami csakazértis-történést, valami mindenáron-elevenséget. Néha kétségtelenül igen szép metaphorikus jelenetek csiholódnak így ki a látszatra nyugodt jelenségekből is. Például milyen szép ez: „Mentek tovább, a hullt ágak megmegroppantak hatalmas lábaik alatt s az éjszaka húrjai borzadtak a két sötét átmenőtől. A hallgatás roppant komondora lustán felült lépteik neszére. Egy percre felfigyelt, aztán megint elnyujtotta fejét s nagy, tág szemmel nézte a bontotthajú éjszakát." Vagy mennyire szinte az ősember mythologikus képzeletére emlékeztet ez a kép-jelenet: „Felrugdosta a tűz szunnyadt kutyáit, s azok kilógó, vörös nyelvvel rohantak az odadobott hatalmas ágaknak." De már mennyire erőltetett, mennyire ugráló nyugtalanságú emez: „A nóta kibontott hajjal ropta őrült táncát. A cigányok, síró szemű, síró kacagású szegény ördögök tiportak a hangok fekete gerezdjeiben. A mámor vastag bora befolyta a vendégeket." De ez még nem a legforszirozottabbak közül való. Fel kell még hoznunk egyet, hogy szinte klinikai példáját lássuk ennek a kép-csikarásban szenvedő fantáziának. „Reszkető fényes lombbal, csillogó fehér sudárral szökött fel a kacagás nyírfája az emberekből. A leányok és asszonyok pedig csengőbb nevetés és boldog visítozás ezüstszálait aggatták rájuk."

Ez az aktivizmus természetesen a mondatalkotást is a mozgalmasság, a tettrekészség irányába osztökéli. Ezért olyan nagy a hajlandósága ennek az írónak, hogy mindenféle szófajtából igét, szóval *cselekvés*-szót kovácsoljon. Kétségtelenül a magyar nyelv szellemében jár el, s a szóképzés szokott módjaival él, de az a vehemencia, amivel minden szóból igét akar életre lehelni, már erős modorosságra mutat. Nem ritkák az ilyen mondatok: „A hegylánc ormát ritka szálfaerdő sörényezte." „Mikor a feltét nélküli főzeléket magába undorodta." „A vén ripacs ég... június közepén novembert tragédiáz." „Az autó benyilazta magát a messzeségbe." „Kis lelkükben sűrűn gombáztak fel a kérdések."

Az író lelkének ez a tettre húrozottsága mutatkozik abban is, hogy mondataiban olyan nagy jelentőségre emelkedik az *irányhatározó*. Amint a naturalista-impresszionista stílusnak legkedveltebb mondatrésze a jelző, ez az általános fogalmakat az egyéni felé megszorító mondatrész, úgy válik Szabó Dezső dédelgetettjévé (nem tehetünk róla, de egész iskolásan kell ezt megállapítani) az eredmény-, a vég-, a célhatározó, s a helyet jelentő határozók közül a hová? kérdésre felelő. Mindegyikben van valami célratörés, valami irányfelé lendülés, valamivé való kibontakozás tendenciája, szóval akció. Sokszor valóban kifejezőek is e fordulatok, de stílusának éppen e banálissá vált formájával csinált Szabó Dezső valóságos iskolát, amely szinte hajszolja a *beledöbbenéseket*, az *életreszülemléseket* és a *valamivé bomlásokat*. Ime egy kis böngészés magának a „mester"-nek stílus-tarlójáról! „A Purger főtisztelendő úr arcán nagy emberi megelégedéssé lett a holdvilág." „Both nagyúr egyszer csak behallja az elkeseredésébe bajtársa régi hangját." „Elhagyott élete egy pillanatra visszaszepegett anyától ölelt gyermek önmagává." „Rettentő törvényes renddé szigorította az arcát." „Lelkem megcirógatott hálás gyermekké forrósodik." Ugyanez a stílus-ösztön dolgozik az íróban akkor is, amikor magát az irányhatározót sem találván eléggé energikusan célbavágódónak, még a legnagyobb erőszakolás árán is szívesen felcseréli egy másik mondatrésszel, a tárggyal. Ime: „És ő visszaemlékezett egy hullát." „Visszaemlékezték régi ütéseit." „Az adott sebeket ő fájja meg legjobban." „Mesélt ne-

kem családot, szelíd omlású termő életet."

Mindezek a felsorolt különböző példák, erős túlzottságuk ellenére is, végső gyökerükben mégis komoly és számbaveendő stílustörekvésekre mutatnak. Mit szóljon azonban még a legnyájasabb olvasó is azokhoz az ízetlen viccelődésekhez, amikor az író a legkomolyabb elbeszélése közepett művészi distanciájából kilépve fintort vág a közönsége felé? Egyetlen novellájában, a *Bajkó Zsigmond öngyilkosságá*ban három helyen is kiszól az elbeszélésből, vágást mérve a keresztény kurzus, a Kisfaludy-Társaság és a Nemzeti Színház tiszteletreméltó művésze, Pethes Imre felé. E ponton az írót már alig egy hajszál választja el az operettbuffótól, aki akár egy egyiptomi tárgyú énekesjátékból is a legesetlegesebb aktualitásokra tesz célzást — a karzatnak forró tapsaitól kísérve.

Ne legyünk azonban rosszindulatúak a szerzővel szemben. Minden különcsége és minden művészi fegyelmezetlensége ellenére is annyit meg kell állapítani, hogy többször tagadhatatlan erő lüktet benne, hogy minden sora híven tükrözi vulkánkodó temperament[illegible]át, s hogy stílusformái prózairodalmunknak mai vajúdó korszakára igen jellemzőek.

Galamb Sándor.

Jó szerencsét. Móricz Zsigmond új könyve nem igen alkalmas bírálói hozzászólásra, mivel csak könyvnek új, egyébként Móricznak tízesztendős műve, tehát másfél évtizedes regényírói pályájának első harmadából való, azonkívül pedig alkotásnak is csonka, talán felét sem nyujtja a tervezett egésznek. 1914-ben indult meg közlése a *Nyugat*ban, s ez a regény is a nem éppen szokatlan módon készült, írói nyelven: „a közönség előtt", magyarán: folytatásról-folytatásra. Még a címe is egyre ingadozott: *Élet a Kereszten, Jó szerencsét, Uff, de fülledt a levegő* s megint *Élet a Kereszten.* A háború kitörtével Móricz abbahagyta írását, azaz — szabatosabban mondva — erőszakosan befejezte, majdnem egyik neves elődje mintájára, aki összekuszált cselekményének megoldásául valamennyi szereplőjét egybeterelte s aztán rájuk gyujtotta a házat s a borzalmas tűzvész leírásával bocsátotta el olvasóit. Móricz a szerajevói merénylet hírét hajította csóvául regénye épületére. „Háború" — mondta az utolsó közleményben a hős. „Háború" — felelte rá egy másik szereplő, s mintegy elszólta magát, így folytatván: „Hogy ilyen fordulatot vegyen az élet... ilyen vége *a regényünknek.*"

S ilyen véggel adja ki művét Móricz most könyvben is, csupán pár soros *notabénét* függesztvén utána: „...Írtam, mert az Élet diktálta: nagynak indult, bőségesnek, fulladtnak, sokrétegűnek, mint volt Akkor a Sorsunk. S jött a Háború: és felrobbantotta a regényt, mint minden életet. Azóta kilenc év mult el: sem változtatni, sem folytatni, sem kiadni nem tudtam; ma itt a könyv, mint történelmi dokumentum."

Látnivaló, hogy Móricz ezt a művét eszméjében nagynak, fölépítésében sokrétegűnek szánta, talán éppen a történelmi Magyarország multat-bíráló, jelent-rajzoló, jövőtmutató korrajzának. De mai kritikusa mindebből csak csekély torzót kap; ítélhet-e így szabadon a meglévő részekből, melyek csak a kompozició egészében nyerték volna el valódi helyüket és jelentésüket? S ha — némi továbbképzelő készségében bízva — mégis következtetni mer az író-elgondolta alkotás sikerére, nem zúdítja-e magára a rosszhiszeműség vádját, vagy éppen az ünneprontását, hiszen a Nyugatban csak az imént sorakozott föl negyven író, hogy Móriczot — húszéves írósága alkalmából — versenyt dicsőítse. Ebben a hódoló füzetben Móricz összehasonlíttatik az ó-, közép- és újkor minden világirodalmi nagyságával, és szerencsésen le is veri valamennyit. Megtudjuk belőle, hogy legalább is Rabelaisnek, Hans Sachsnak meg Aristophanesnek kellene összecsókolózni, hogy olyan igazság, humor és kedvesség keletkezzék, minő Móricz bármelyik egyfelvonásosa. Ady újra lenyomatott kritikája is óva int, hogy valaki „a tyukodi Maupassant"-nak mondja Móriczot, mert az együtt-emlegetés megárthatna — Maupassantnak. Értésünkre esik az is, hogy szerzőnk „az élőszó Michelangelója és Wagnere egyben". S végül még kéziratban lévő drámájáról azt halljuk, hogy remekmű, amilyet Bánk bán óta irodalmunk nem produkált, a

féltékenység drámája, melyet igazán még meg nem írtak, mert az Othelló bizonnyal nem az.

Ily szertelen túlzásokat nyilván nem bír meg Móricz művészete. Minket inkább az érdekel, megbírja-e a *Jó szerencsét* a maga írójának mértékét, mely szintén nem kicsinylendő. Tíz éve is eredeti és erős tehetség volt Móricz Zsigmond, akit senkivel sem lehetett összetéveszteni, legkevésbbé pedig a *Nyugat* társaságában. S ma is eléggé elszigetelt helye van ebben a folyóiratban, mely Móriczban főleg az elégedetlenség szellemét vallja a maga lelkéből lelkezettnek, holott éppen e jegye alapján bízvást odahelyezhetjük őt a régibb magyar pesszimista-realista regényírók sorának végére is, s az ünnepi Móricz-szám egyik cikkírója valóban közel jár a lényeghez, midőn Tolnai Lajos emlékét idézi. Nem is a regény — s még kevésbbé a dráma — új útjainak egyengetoje Móricz, inkább a naturalizmusnak elkésett, de nagy tehetségű és erős — sokszor brutális — egyéniség színeiben fellépő képviselője. Egyszer Kaffka Margitot bírálva, azt vallotta, hogy jó regényt csak az írhat, aki az életét folytatja az írásban is. Ez lényegileg naturalista elv, mert a szemléleti és érzelmi nyersanyag kultuszát követeli s mintegy kirekesztené a feldolgozás stilizáló szerepét. De melyik regényíró nem stilizál? S melyik nem lendíti túl elgondolását a napihír vagy törvényszéki krónika anyagán vagy akár a maga életének meg nem tisztított nyers matériáján? A művészet ott kezdődik, ahol az élet napirendjébe örök rendet kell teremteni. S e tekintetben egy gyékényen árul a világ minden igazi regényírója, s a naturalista legföljebb abban lelheti kedvét, hogy nem nagyon törölgeti meg a portékáját, hanem amúgy porosan rakosgatja ki a gyékényre; s ha ezt *elvből* teszi: máris stilizál s ha túlzó becsvággyal teszi: múlhatatlanul megérkezik a túlzások végállomására, a romantikába. Naturalizmus és romantika tőszomszédságának megállapítása Zola óta valóban közhely-számba megy.

A *Jó szerencsét*ben Móricz is oly közel kerül a romantikához, mint amennyire Zola sem a Germinalban (*Nyugat*beli bírálója a magyar Germinalt látja e műben). Regényhős még soha annyira nem emlékeztetett Jókai Berend Iványára, mint ez az afféle „korunk hősé"-nek (már mint a háború előtti korének) szánt Rassovszky bányamérnök, akiről pedig azt a leírást olvassuk, hogy „szőrös lábait görcsösen átfonva" virrasztja át gyötrelmes éjtszakáját. De gyötrelmének motivuma van olyan romantikus, mint akármelyik Jókai-hős gyötrelméé, habár az utóbbinál a szőrös láb elképzelhetetlen, akár a francia tragédiában a *mouchoir*.

Öt fejezet készült el Móricz regényéből. Az első egy gömöri bánya-, kohó- és gyártelep társulati tanítócskájának vergődő kisember-életét rajzolja, pompás miliő-festéssel s a társadalmi osztály-demarkáción csetlő-botló derék embernek is igen szemléletes megformálásával. Tomcsányi tanító úr sem individuális beállításban kerül elénk, hanem — Móricz szokott ábrázolómódján — sorsának szociális összefüggéseiben. Kínosan védi a maga szerény presztizsét lefelé, és sóvárogva tekintget minden férfira, aki egy-újjal fogadhatja a köszöntését, s minden nőre, aki finomabb a neki szánt Hrba Juliskánál. Összeütközése támad a pulykamérgű lutheránus pappal, akivel szemben pedig jogában érzi magát: ha törik, ha szakad, meg akarja kapni a lakásához járó — mellékhelyiséget. Ez az ügy a tanító úr sorsában középponti fontosságúvá lesz; mikor a regény végén újra találkozunk vele, még mindig ez ügyben instanciázik, akkor már a fellebbviteli fórumnál: a főnök úrnál. Ezenkívül falusi rektorunk életét még az új, rejtélyes multú szövetkezetesné zavarja meg, aki némi flörtöt kezd vele, de — mint csakhamar kitetszik — pusztán távolibb célokért: „Mért ne fogja puha és finom ujjai közé a gilisztát, amelyet horogra tűz a nagy és nemes hal számára." A nemes hal: Rassovszky mérnök, akire a telepfőnök bővérű felesége is kivetette már hálóját. A szövetkezetesné faggatózása a mérnök felől szeget üt a tanító fejébe is, az olvasóval pedig szépasszony és mérnök között valami múltbeli kapcsolatot sejtet. A fejezet végén a tanító akaratlan fültanúja lesz a főnök-pár dísztelen családi jelenetének.

A regény második fejezete — az egész könyvnek nagyobbik fele — a főhős Rassovszky egy napját beszéli el, reggeltől éjtszakáig. A reggel még a terveké és reményeké: a mérnök fölfedezte a titanit titkát, mely korszakalkotásra hivatott a vas-iparban; ezzel a találmánnyal mérhetetlen mennyiségű vasérc kiolvasztása válik lehetővé. A mérnök már magáénak érzi a diadalt és a társulati vezérigazgatóságot. „Robbanó, szakadatlan explodáló fantázia“ embere ez a mérnök s afféle valódi „vasember“. Hanem a női szemek tüzét nehezen állja. Értelmi averzióval, de nem minden érzéki olvadás nélkül fogadja a derék főnök Putifárné-hajlamú feleségének mesterkedéseit is. E nevezetes napjának delén azután egy régi, végzetes elágyulásának emléke támad rá tragikus könyörtelenséggel: egyik barátja kiejt egy női nevet, mondván, hogy annak viselőjét a minap megpillantotta Rimaszombatban. Rassovszkyt ez a közlés szinte derékon töri: bűntársa ez a nő, nemcsak az ifjonti ballépésben, hanem a következmény eltüntetésében is (a mérnök maga ásta el a csecsemő-holttestet egy fa tövében)! Nemessály vezérigazgató audienciáján azután megint felkorbácsolja a mérnök becsvágyát találmánya sorsa, utána pedig érzékeit a telepfőnökné csábítása, aki autóval érkezik elébe, hogy sokatígérő entre-nous-t teremtsen. Rassovszky belémelegszik még a tegeződés izgalmába is, holott kevéssel előbb a vezérigazgató szobájában még egészen hatalmába ejtette a női tisztaság fenségének Nemessály Eugénia arcképéről áradó varázsa. Az autóbeli bizalmas kettősnek észrevétlen tanújává lesz a homlokán feldiszítendő főnök úr. A fejezet végén a nyugovóra tért mérnököt megrohanják a mozgalmas nap benyomásai: a titánsav problémája, a főnökné „mérhetetlen melleinek“ ingere, a bánya-társadalom korkérdései, Eugénia szűzi glóriolája, s végül — főleg! — a rémes mult medúzája, akit ismét maga körül érez keringeni, sőt akit e napon mintha meg is pillantott volna valahol, útközben!

A harmadik fejezet Cserna főnök úr házi poklát tárja fel. A nagy művészettel és meleg szívvel rajzolt derék ember eleve feladja a játszmát mérnökével szemben és halálba készül. Látszólag közömbös délutáni szieszstáján mosolygással kendőzött siralomházi lelkiállapotban búcsúzik apró gyermekeitől. Az egész regénynek itt van mintegy az érzelmi mélypontja.

A negyedik rész a gépkocsi-kirándulás fejleményeit robbantja ki; Móricz szavával: „uff... milyen fülledt a levegő“. A főnökné felkínálkozik Rassovszky lakásán, aki magában „mély morális felháborodással“ fogadja, de végül is szájon csókolja. Az asszony az izgatottság tetőpontján elaléi, majd kudarccal távozik a találkáról. Közben a mérnököt főnökéhez hívják.

A két férfi dialógusa tölti ki a végső, kurta fejezetet. Rassovszky, a főnökhöz menet, utcai ellesett beszélgetésből megtudja, hogy multjának rontó szelleme, aki egész életét felforgatta s belőle, az alföldi földbirtokos-fiból titanit-fejtő bányamérnököt csinált: itt él Kereszteu, és nem más, mint a rejtélyes szövetkezetesné! A főnök szobájában felizgatott lelkiállapotában nyomban a revolvert pillantja meg. — Majd arra is sor kerül — mondja a főnök — de előbb olvasd ezt! — És odatartja a Ferenc Ferdinánd meggyilkolásáról szóló táviratot... Kitör a háború s — mint Móricz mondja — felrobbantja a regényt.

S itt háramlanék a kritikusra a továbbképzelés hálátlan feladata. Az elkészült részben elhelyezett motivumok két lehetőség felé mutatnak. Vagy a medúza-motivum kerekedik felül s a mérnök áldozatul züllik találmányostul-mindenestül, vagy a glorióla-szólam bontakozik ki diadalmasan s Eugéniának sikerül kiolvasztania Rassovszky életéből a szennyfoltot, ami bizonyára nehezebb vállalkozás a titánérc kiolvasztásánál is.

De ezek csak kevésértékű hozzávetések. Ami pozitivumot a meglévő töredék nyujt, abból nem igen lehet művészileg harmónikus egészre következtetni. A megnyitó részben, a kántor-tanító rajzában Móricz elemében van: kitünő reális szemlélettel dolgozik, s el is éri a művészi elhitetést. A mérnök sok szálból sodort lelkivilágában azonban mintha maga is némileg tapogatóznék. Ezt az alakot az író sem látta valójában s ennélfogva az alak láttatásában

is a maga mértékén alul marad. Igazán szólva, talán nem is csak a világháború némította el a mesélőt, hanem egy kissé az is, hogy meséjét az első folytatások megírásakor még nem érlelte meg egésszé és nagy méreteiben összhangzatossá. Az olvasókat még így csonkán is bizonyára leköti a regény. Móricz kiváló képességei minden lapján megmutatkoznak. Elevensége és ereje még az ellenszenves helyeken is lebilincsel. Alig van ma írónk, aki már első soraival annyira ki tudna ragadni olvasószobánkból, mint Móricz. Mesemondása mintegy elválik a papirostól és észrevétlenül ott találjuk magunkat az érdekes, színes milieuben. Ez a gazdagon rajzolt, újszerű környezet magában is érdeklődést biztosíthat a *Jó szerencsét*nek. S az erotika nagyszámú hiveit sem bocsátja el üres kézzel Móricznak e tekintetben dús és változatos leleménye.

S ennek az elszántan naturalista írónak szíve is van. Néha — kivált egy-egy kisember-epizódista megrajzolásában — megindító humort csillant meg. Ilyen ebben a regényben az öreg Imre paraszt figurája. Ez Cserna főnök úrhoz állít be valami kéréssel. A főnök éppen a kerti pázsiton hever, s úgy marad Imre jöttén is. „Az öreg paraszt zavarban, tétován állott, nem bírta elviselni, hogy ő olyan magasan és lábon álljon, mikor a nagyságos bányafőnök úr a földön, ledöntve hever, — kapta magát, leguggolt elé s kalapját a földre téve, instált."

Ez a pár sor paraszt-ábrázoló irodalmunk javából való. Ilyenekben tetszik ki Móricz igazi ereje s éppen nem a regény egészének gyengén fejlesztett, sokatmarkoló és rikító romantika felé tévelygő kompozíciójában. *Rédey Tivadar.*

Beszédek. *(Ravasz László, Kőrösi Endre, Brisits Frigyes, Nagy József beszédei.)* Ravasz Lászlónak két beszédét hozza egy kis füzet. Az egyiket Tisza Istvánról és a magyar tragédiáról valamelyik Tisza-emlékünnepélyen, a másikat „Műalkotás és műélvezet" címmel a Kisfaludy-Társaságban mondotta el a szerző. Mind a két beszéd a szónok már ismert jelességeit tünteti fel: nemes eszményiséget, tárgyát emelkedett szempontokból vizsgáló tekintetet, költői erőt a gondolatok szemléltetésében, a nyelvnek bizonyos kötöttségét és tömörségét, mely óvatosan kerüli a politikai szónoklatainknál oly gyakori ballasztokat. A beszédek belső formája is műgondra vall. Az elsőben nemzetünk eddigi életének tragikus vonalát szemlélteti, hogy azután a valóban tragikus hős egyéni kiválóságának képét rajzolja elénk. A képen azonban intimebb vonások is feltünnek, hogy közelebb hozzák a hallgatóhoz a hősben az embert. De ha a nemzet sorsa is, kiválóbb férfiai végzete is tragikus: van-e a további küzdelemre ok, hit és erő? Ravasz László szép fordulattal emel ki a pesszimista légkörből: „ . . . éreznünk kell, hogy a tragédiának vége; most kezdődik az eposz. A tragikum feloldása a vértanúság, mint áldozati erő. Amikor az elesett hős titokzatos, éltető erővé változik, a kihullott vér magként csirázni kezd, a lebukott csillag odalenn szent gyökérré válik. Ilyenné lett Tisza István is." E gondolat kapcsán a szónok költői képpel jósolja meg Tisza hitének, erejének, hűségének és komolyságának eljövetelét s így beszéde a nemzeti jövőbe vetett bizalom hangjában csendül ki.

A másik beszéd azt a kérdést veti föl: hogyan alkot a művész? A műalkotásban nyilatkozó misztériumról szól, de kiemeli az alkotás öntudatosságát és szabadságát is. Majd a lángész vonásairól, a fantázia szerepéről, az intuicióról, mely a dolgok jelentését felismeri, az ihletről (produktiv hangulat) stb. beszél s különösen szépen fejtegeti a küzdelmet, mely a művész és tárgya, e „két birkózó élet" közt végbemegy. E beszédnek mondott poétikus értekezés gazdag szemléltető gondolatokban, több megfigyelése (így különösen az ihletre vonatkozó) az igazság frappáns erejével hathat mindenkire, aki e „szent" lázat csak egyszer is érezte. A szerkesztés és kifejezés már említett hatalmát és tömörségét e beszédben már azzal is érezteti a szerző, hogy témáját — mely újabb német esztétikusokat kötetek megírására csábít — egy beszéd keretébe zsugorítja s a téma „jelentését" mégis szabatosan fejti föl.

Ami Ravasz László beszédeinek szónoki modorát, nyelvét, stíljét illeti, e retorikai elemeket lapunk

egy ízben már érdemük szerint méltatta (1923. évf. IV. szám). Új vonást e jellemzéshez két előttem levő beszéde alapján alig adhatok, legfőllebb más árnyalattal emelhetek ki egy-két gondolatot. Ezek közül az a megfigyelés kívánkozik erősebben tollam alá, hogy Ravaszban kiválóbb az író, mint a szónok. Az igazi szónoknál az, *amit* mond, egy kissé mindig alárendelt jelentőségű ahhoz képest, *ahogyan* mondja. Aki Ravaszt csak egyszer is hallotta, kizárólag az kötötte le érdeklődését, *amit* mond. A protestáns egyházi szónokoknak gyakran retorikus pátosza s kimért ünnepélyessége az ő ajkán a halk poétalélek intim megindulásává csöndesül. Nem rendelkezik a külső hatás minden eszközével, de amelyeknek birtokában van, azokat sem igen veszi igénybe. Pongyola gesztusai elhessegetik a páthoszt s társalgásszerű tête-à-tête-et teremtenek közte s hallgatói között. Mintha hangja, alakja, taglejtései is a szónoklatnak, hogy úgy mondjam, kamarazeneszerű szerepére utalnák: művelt, disztingvált hallgatókra, kisebb teremre, hol a csendben figyelő lelkek elé eszmepaloták építhetők, melyek köveit dúsan lepi be a hasonlatok folyondárja. Szava nem tettre indít, hanem *megállít* s erkölcsi értékekkel és esztétikai benyomásokkal gazdagít. Az igének — s ez lehet profán is — inkább költői lelkű és ékesszóló *magyarázója*, mint „hirdetője".

Beszédeinek stílusa is inkább poétikai, mint retorikai fölszerelésű. Még akkor is, ha rögtönöz s a hallgatóság szeméből olvassa ki annak pillanatnyi lelki vagy hangulati szükségleteit, sokat hoz elő költői jelzők és képek oly tartalékából, melyek valamely régibb ihlet szüleményei voltak. Megjelenésre értékelt beszédeiben pedig a periódusokat kerülő mondatszerkesztésen, a szavak gondos mérlegelésén is érzik, hogy az író előzte meg bennök a szónokot. Nemcsak abban az értelemben, hogy kiváló szónokok példájára ő is leírja beszédeit, hanem főkép abban, hogy elsősorban nem a hallgató, hanem az olvasó számára írja le őket. S e tekintetben, hogy irodalmi szónokkal vessem egybe, teljes ellentéte pl. Beöthy Zsoltnak, ki mint író is szónok. Ravasz mint szónok is író; azt mondhatni: a tollával beszél. Stílusa modern essay-stílus, inkább stilisztikai, mint retorikai elemekkel. Hogy zenei hasonlatunkhoz visszatérjünk: a trióban, melyben a tudós, szónok és költő hangversenyez, az első hegedűt a költő szereti játszani.

E megjegyzéseket erősíti, hogy Ravasz László stílusa inkább festeni szeret, mint okoskodni: nem következtetésekkel bizonyít, hanem képekkel szemléltet. Szereti a nagyvonalú rajzot (a Tisza előtti Magyarország) s ott, ahol egyént jellemez, szívesen támaszkodik élményekre. A műalkotásról írt fejtegetései is nem annyira e nemű tanulmányain alapulnak, mint inkább lelki élményeken. A lángész ihletének rajza voltaképpen önmegfigyelés: saját ihletének genezise és lefolyása. Ritkán vitte be író annyira önmagát írásműbe, mint Ravasz László ez irodalmi beszédben, melynek tudományos része lírai vallomás, belletrisztikai ékítményei pedig a retorika teréről a vers honába vágynak.

Szólhatnánk még Ravasz László műízléséről, stílusának hajlékonyságáról és tárgyszerűségéről (a puritán Tisza egyéniségének rajzánál stílje is kerüli a külső díszt), gondolatainak szépségéről és igazságáról, melyek közül csak egyet hadd idézzek: „Ne közeledj mohón vagy kihívóan a műtárgy felé, királyi személyek azok, akik előtt sokáig hallgatva kell várnunk, amíg megszólalnak". Minderről talán más alkalommal. Most még csak annyit, hogy szerzőnk érdekes író-szónoki egyéniségétől joggal várjuk, hogy jövő fejlődésében akár szóban, akár írásban az emberi érzések mélységeibe, a lélek bánváiba tovább fog vezetni, oda, hol a gondolat költői fényben tündököl, nem a ráaggatott díszektől, hanem belső értékénél fogva s a szónok, költő és tudós képességei — mint az első róla szóló írásunk is érintette, — ha lehet, még harmónikusabb egységben áldozhatnak a szépség, jóság és igazság kultuszának.

*

Kőrösi Endre „Petőfi és a magyar nemzet" című beszédét tartalmazza egy másik kis füzet. A beszédet, mely Pápa város képviselőtestületének közgyűlésén hangzott el, a város tanácsa méltatta kiadásra. A szónok alapgondolata az, hogy „Petőfi sorsa a magyar nemzet sorsát

tükrözi vissza, egyénisége a magyar faj legjellegzetesebb vonásaiból alakul ki". Az évfordulón elhangzott beszédek között e szónoklat egyike a sikerültebbeknek, nem mint Petőfi-méltatás, hanem mint szónoklat. Méltatásnak természetesen nem lehet teljes, de mint beszéd ügyesen aknázza ki a költő élete és művei összes vonásait, melyek élogera alkalmasak. Tétele hatásos kifejtését eszméinek érdekes csoportosításán kívül őszinte hazafias szellemének s eleven előadásának köszönheti.

*

A Szent Jobb Magyarországa címmel adta ki Brisits Frigyes egy szentbeszédét, melyet a budavári Nagyboldogasszony-templomban mondott. Főbb tételei: „A két világtájú nemzet", „A magyarság belső egyénisége", „A harmadik honfoglalás". Az elsőben megállapítja, hogy a magyarságnak a vérében csakúgy, mint szellemében, két világtája volt: kelet és nyugat. Iránya vagy csupa hagyomány, vagy csupa forradalom. „Végletesség, avagy ami ezzel együtt jár: csonkaság? Tragikus ország vagyunk, melyben csak egy a siratni való, az, hogy minden csonkán maradt meg benne és semmi sem tudja elérni a maga teljességét!" A következő tételek szerint e vígasztalan sorsban egyetlen erő segíthet bennünket: a Szent István gondolat. „Egyensúly a vér és szellem kelete és nyugata között, de ezt az egyensúlyt a kereszténység mérlege tartsa és jelezze!" A szónok ezután visszapillant történelmünkre s úgy találja, hogy a magyarság fejlődése nem is más, mint folytonos kiegyensúlyozódás Szent István gondolatainak irányába. E folyamat a közelmultban megakadt s ezért a kereszténység halhatatlan hitével először is a jövendő Magyarország lelki föltételeit kell visszahódítani: a hitet a jelszavaktól, a gondolatot a kétségbeeséstől, a reményt az agóniától, az erőt a viszálykodástól. Vázlatos vázlata ez a beszéd gondolatmenetének, mely a Szent Jobbhoz intézett szép fohásszal végződik. Brisits szentbeszédét az e nemű beszédek közül kiemeli szempontjainak érdekessége, stílusának a multat pár vonással megjelenítő szemléletessége s a meggyőződés ereje. Helyenként még kedveli a föllengző előadást („Mint megláncolt tenger, olyan a magyar értelmiség: hullámainak ezeréves ereje fölött nem ébresztgeti a vizek végtelen szabadsága az élet jogát, hanem egy, a történelem levegője nélkül zúgó, pünkösdtelen vihar vaksága rongyolja össze rabszolgamorajba titáni páthoszát"), de az ily, különben gyéren előforduló, dagályos hangért bőségesen kárpótol másutt gondolatainak eredetisége, stíljének hangzatossága és egyszerűbb eszközökkel is elért lendülete.

*

Egyetem és idealizmus. Hit és tudás címmel két rektori megnyitó beszédet olvashatunk egy Pécsett megjelent kis füzetben, melyet Nagy József, a pécsi egyetem filozófia-tanára írt. Visszapillant az egyetemek multjára, ezek ókori elő futáraira: a platoni akadémiára és Aristoteles Lyceumára. Ezek „a szellem arisztokráciájának szövetségei voltak, az antik demokráciák mindent lezüllesztő légköréből egy más világba próbáltak menekülni". Messze estek tehát a mai egyetem eszméjétől. A középkori egyetem „azoknak a személyeknek, tanároknak és hallgatóknak testülete volt, akik egy város oktatásügyének valának aktiv és passziv részesei". Kiválik itt a párisi egyetem, melyben már megtalálhatók a modern egyetem kezdetei. De míg ez még a kinyilatkoztatás alapján áll, az újkori egyetem az értelemre bízza magát s kutató útra indul. Eszméje legtisztábban a németeknél valósul meg; ideálja a szabadság, célja az igazság őszinte és érdektelen kutatása. Bármily nagy változásokon ment is át az egyetem eszméje az idők folyamán, „mindig az idealizmus világnézete volt a talaj, melyből gyökerei táplálkoztak". A mai egyetem jellemzése után a beszéd az idealista világfelfogáshoz való hűséget és a hagyományos egyetemi eszményekhez ragaszkodást tűzi ki célul.

A másik beszéd a hit és tudás szövetségét hangsúlyozza. Mindjobban ráeszmél az emberiség, hogy az a világ, mely tisztán a tudásra hallgatott,. . . kultúránk pusztulását idézte fejünk fölé". „A tudás egymaga rossz vezetőnek bizonyult, mert kiölte az ember szívéből a szeretetet." A jézusi tanításról szólva az újkor individualizmusával magyarázza a

„jézusi örömhír egyéni értelmezését". „Türelemmel vagyunk, mert az a meggyőződés éltet bennünket, hogy minden keresztény vallás annak az egy Megváltónak az igéit akarja minél teljesebben megérteni." A beszédnek ezek a fő eszméi. Mindkét beszéd kiválik világos tárgyalásával és szabatos okfejtésével. Az előbbi tanulságos korrajzánál fogva is megérdemelte a kinyomatást, az utóbbit emelkedett életszemlélete és erkölcsi felfogása teszi méltóvá az elolvasásra. Ki kell emelnem az író stílját is, mely könnyedségével és magyarosságával szinte elhitetné velünk, hogy nem filozófiai íróval van dolgunk, ha erre a gondolatok kvalitása nem figyelmeztetne.

Hartmann János.

Francia regényfordítások. (*Balzac:* A vidéki orvos; Nőtlen ember otthona. — *Zola:* Öröm az élet. — *Loti:* Izlandi halász. — *Romain Rolland:* Clérembault.)

Négy írónak regényéről szólunk itt, mind a négynek munkássága korszakalkotó a francia regényirodalom fejlődésében

Balzac a XIX. század első felének társadalmát rajzolja s a realizmusnak alapvetője; Zola a második császárság idejét szólaltatja meg s a naturalizmusnak a megteremtője; Pierre Lotit realistának mondják, de tulajdonképen minden irányon felül áll s ír, ahogy a szive diktálja; Romain Rolland pacifista eszméivel a társadalomtudományt viszi be munkáiba s a regényt az ő eszméinek harcosává teszi.

Minden írónak vannak jó és rossz munkái. Balzacnak, aki tudvalevőleg több száz kisebb-nagyobb regényt összeírt, bőven van mindkettőből. A „Vidéki orvos", mely most magyarul megjelent, nem a legjobbak közül való. Maga a tárgy, t. i. hogy mint lesz egy nyomorúságos falu virágzóvá egy orvos munkássága révén, alkalmas lenne arra, hogy az író a legszebb regények egyikét alkossa belőle, mint pl. Knut Hamsun tette az „Anyaföld áldása" című, némileg hasonló irányú munkájában. A technikai rész azonban egyenesen szánalmas. Sebtében írt regény s bár sok helyes eszmét megpendít itt Balzac, amelyek akkor aktuális problémák voltak, elfelejti, hogy regényt ír és bőbeszédűsége már csaknem fecsegéssé lesz. A személyek határozatlan elmosódó alakok, akik cikornyásan, feszélyezetten, kenetteljesen, sőt néha a legnagyobb naivsággal beszélnek oldalakon át és fejtegetik a Balzac által beléjük diktált gondolatokat. A munkában előforduló paraszttípusok is a néplélek felületes ismeretéről tanuskodnak.

Mennyire más élet tárul elénk a *Nőtlen ember otthonából*. Mintha nem is ugyanaz az író alkotta volna. Párizs és Issodun itt a színhely, a főváros és a vidék elevenedik meg előttünk, két főhőssel találkozunk, két kalandorral, egyik Párizs, másik a vidék neveltje, akiknek harca egy örökségért a regény főtárgya. De amellett egész sereg eleven jellem mozog ebben a munkában, ügyesen megrajzolt alakok, akik mind élnek, mozognak, cselekednek. A mesét az író mindvégig szellemesen vezeti tovább, váratlan fordulataival állandóan le tud bilincselni. A leírásai sem fárasztók és mindig érdekesek, a jó fordítás még teljesebbé teszi a regény sikerét magyarul is.

*

Zola munkássága határkövet jelent a regényírás történetében. A hivatalos kritika ugyan még ma sem méltányolja teljesen, pár évtizeddel ezelőtt meg egyenesen irodalmi hadjáratot folytattak ellene. Regényírásának így ő maga lett védelmező theoretikusa is: azonban a regényíró Zola nem mindig követi a kritikus Zolát. Nem jellemeket, hanem temperamentumokat akar rajzolni s összetalálkozásuk hatását vizsgálni. A megfigyelt tényeket történetté rakja össze s ezzel kísérletezik mint egy tudós a laboratóriumában. Mindezekből fenti regényében mit sem látunk. Talán egy jelenet kivételével semmi sem árulja el a naturalista Zolát. A személyeknek nemcsak testük, hanem érző lelkük is van. Szinte nem is lehet elképzelni szebb jellemet, mint Pauline Quenu, a főhősnő. Ez mint nevelt leány kerül be a Chanteau-családba s ott lassanként tönkretesik anyagilag és lelkileg, mindent elvesznek tőle, s csak egy marad meg neki: a tisztasága. Aggódó figyelemmel kísérjük élete fejlődé-

sét; nem az érzékiséggel csigázta föl itt Zola az érdeklődést, mint annyi más regényében, hanem a személyei lélekrajzával, akiknek sorsát mindvégig érdekessé tudja tenni.

Zola regényei közül sok elavult, éppen azok, amelyek megjelenése a legnagyobb port verte föl, de az ilyen regényt mint a szóbanforgó, ma is örömmel olvassuk, teljesen elevennek érezzük és méltányoljuk emberalkotó művészetét.

*

Pierre Loti, akit csak nemrég vesztett el a francia irodalom, egészen más világba vezet bennünket. Balzac és Zola erőteljes fejlődésen mentek át, az előbbi a romanticizmuson át a realizmus felé törekszik, az utóbbi pedig az érzéki naturalizmuson át egy megtisztult realizmushoz jut. Loti büszkén mondta magáról: „Semmi sem történt velem, mit homályosan már legelső éveimtől fogva nem sejdítettem volna." Két idegen szóval lehet jellemezni legjobban az ő egész munkásságát: pesszimizmus és exotizmus. Az első vezeti el az utóbbihoz. Ez a XIX. századvégi író sok rokonságot mutat föl egy XIX. század elejéről való Chateaubriandnal. Mindkettőjükre ránehezedik az életunalom s az irodalomban keresnek feledést. Loti messze exotikus tájak leírásával igyekszik elaltatni fájdalmát, de az gyógyíthatatlan. Az „Izlandi halász" című regénye a bretagne-i halászok életét tárja az olvasó elé. Az előtérben egy szerelmes pár van, akik vágyódnak egymás után, de csak hosszas várakozás után egyesülnek, azonban a tenger, a bretagne-i halászoknak ez az élet- és haláladója, magának kívánja a férfit s a rövid boldogságnak vége lesz. Egyszerű emberek egyszerű élete ez a regény, olyanoké, akik nem tudják szavakba rakni az érzelmeiket, hanem tetteikkel mutatják meg lelkük mélységét. Mintha álomszerűen peregnének le az események, a valóságot Loti ködszerű stílusán átszűrve látjuk. Az író csendesen szövi a tragédiát, lágy, misztikus álmodozással visz bennünket végig a történeten és a kis embereknek ez a nagy fájdalma bennünket is elfog, lebilincsel.

Ha Zola az érzékek s Loti a szív költője, Romain Rolland az eszünkhöz kíván szólani. Sokat vitatkoztak róla: németbarátnak is, bolsevistának is mondták, pedig egyik sem volt. A háború alatt olyan elveket vallott, amikért a franciák défaitistának bélyegezték. Fájdalmasan kellett tapasztalnia, hogy egyre inkább eltávolodik honfitársaitól és hogy a túlsó oldalról tapsolnak neki legjobban. Franciaországban még most sem valami nagyon szeretik s ma is németek olvassák szívesebben munkáit. Utopisztikus rajongó; gyűlöli a végleteket s éppen azért nem barátja a bolsevistáknak sem. Végtelenül szereti az emberiséget, s úgy véli, ezért le kell döntenie a nemzeti korlátokat. Tudva, hogy eszméi nem egyeznek a kor szellemével, a jövendő előfutárának hiszi magát. Az elmélet embereként indult a harcba, de a *Jean Christophe* tíz kötetével az első regényírók közé küzdötte föl magát. Újabban írott regényei már sokkal színtelenebbek s hősei inkább az ő eszméinek hordozói, mintsem élő alakok.

A *Clérembault* nem készült regénynek, bár regényformában van írva. Tendenciája a háború ellen irányul. A főhősben intelligens átlaglelket igyekszik bemutatni, akit a háború első lelkesedése magával ragad, de aki, mikor fia elestével az ő szíve is halálos sebet kap, attól kezdve csak mészárlást lát a háborúban. És akkor mindenki ellen fölveszi a harcot; de a hívek csak lassan gyűlnek, az ellenfelek száma pedig légió. Egy fanatikusnak a golyója vet véget küzdelmének.

A *Jean Christophe* még a szív szülötte volt; eseményeit nagyrészt átélte Romain Rolland. Nem így ez újabb munkájában. Itt a személyek meglehetősen légies alakok, az író egy-egy eszméjének megtestesítői. Sok a hosszadalmas vitatkozás a regényben, amelyek szociológiai értekezés jellegét kölcsönzik neki.

Megyeri József.

Aino Kallas: Töviskoszorú. (Finnből fordította: Bán Aladár.) A Baltitenger partján és szigetein sokszázados rabszolgaságából felébredt egy kis nép, amelyről alig tudtunk és tudunk valamit. Szolgaruhában, dacos várakozásban, csendben élte

életét apró házacskáiban, melyek ijedten bújnak össze, mintha üldözőktől félnének. Szolgasorban élt ez a nép, kegyetlenül elnyomva politikai uraitól, az oroszoktól s gazdasági zsarnokaitól, a német földesuraktól; jelleme is szolgajellemmé fejlődött, mint ahogy szolgatermészetűek hazája kövei is. „Sohasem emelkednek heggyé, nem törnek az ég felé, hanem behúzódnak a föld belsejébe s szívükbe rejtik a dacot, mint a szolga." Most végre a kis *észt* nép lerázta bilincseit, ledobta fejéről a töviskoszorút, elnyerte az áhított függetlenséget.

Alig tudtunk valamit erről a szenvedő népről, pedig az európai népek között mint testvérek állunk egymás mellett. Egy néptörzsnek vagyunk maradék hajtásai s a közös származásnak erős kapcsot kellene közöttünk kovácsolnia. Épp ezért ennek a kis könyvnek már maga az a körülmény is kölcsönözne bizonyos külső értéket, hogy rokonainkról szól, északi testvéreink multjából mesél, de vannak neki olyan belső értékei is, melyek az elolvasását maradandó lelki élménnyé avatják.

Aino Kallas finn irónő az észt nép történetéből beszél el — szinte azt mondhatnók — legendákat. Legendáknak nevezhetnők őket, nem azért, mintha csudák estek volna meg a szolgaország földjén, hanem mert a bemutatott alakok majdnem mind felmagasztosult mártirjai egy szenvedő népnek s lelkükben hordják nemzetük multját és jövőjét. Az irónő meleg asszonyi szive szeretettel és büszkeséggel tekint az elnyomottakra. Szeretettel simogatja meg naiv kárörömben izzó arcát a kis dajkának, aki fellázadva az élet igazságtalanságán, gazdái távollétében a saját gyermekének rongyaiba burkolja a gondjaira bízott kis bárócsemetét s nem törődik vele, hogy korbáccsal kell bünhődnie, amiért csak pár percre is megpróbálta helyrehozni a sors igazságtalanságát. Büszkeséggel néz a dacos észt parasztra, aki inkább a halált választja, de nem engedi megbotozni magát; szánalommal s megértéssel öleli magához az egész népet, melynek lelkében századokig forrott a dac és az elnyomók elleni gyűlölet s mely rajongva várta a szabadítást, mint egyik kis felekezetük azt a megígért „fehér hajót", mely őket szebb hazába volt szállítandó. Szerelemről alig esik szó ebben a könyvben s ha van is, szomorú és bánatos, de az első emberpár egymásratalálásának fenséges jelenetét éljük át, mikor Karponai Gertrud történetében a Dagő szigeti pestis után életben maradt egyetlen férfi és nő találkozását és szövetkezését olvassuk.

Amilyen kitűnő ismerője Aino Kallas az emberi léleknek, éppoly csodálatos mélyen be tud hatolni a föld, a természet lelkéhez is. Természeti képeit, leírásait a bennük elömlő meleg líraiság teszi színesekké, közvetlenekké.

Hálásak lehetünk a fordító iránt, aki ügyes kézzel válogatta össze a gyüjteményt és szerető gonddal tolmácsolta az irónő gondolatait. A sok nagy reklámmal dolgozó és szenzációt hajhászó fordítás között, mely napjainkban megjelenik, ez az egyszerű és ízléses kiállítású könyv a legigazibb, legmaradandóbb értékek egyike. *R. E.*

SZÍNHÁZI SZEMLE.

Tolsztoj *Élő holtteste* nem ismeretlen már a budapesti színházlátogató közönség előtt. Évekkel ezelőtt a Magyar Színház is játszotta, s vendégművészek a Vígszínházban is bemutatták. A Nemzeti Színház előadását az különbözteti meg az eddigi színrehozataloktól, hogy a darabot — Trócsányi Zoltán és Bálint Lajos jeles fordításában — kihagyás és átdolgozás nélkül ismertette meg a közönséggel. E felfogásnak érdeme, hogy a szerzőt a maga szándékaihoz híven szólaltatja meg, színpadi szempontból azonban hátránya, hogy a darab regényszerűen kényelmesebb menetét és első részének laza összefűzését színpadról kissé vontatottnak érezzük. De Tolsztoj, a nagy elbeszélőtalentum, egyébként sem tudott teljesen símulni a drámai formához: szélesebb ecsetvonáshoz szokott keze apróbb foltokat ki-kihagy, s a lélekrajzolás bizonyos következetlenségei, félbemaradt szerepek és indítékok is bizony fel-felötlenek. De az egésznek mélységesen emberi elgondolása, erőteljes, merész és mégsem művészietlen valószerűsége, s a végén fölcsendülő evangéliumi szellem nagyon megkapó alkotássá teszik e darabot.

A Nemzeti Színház előadása, ami a színészek összehangolt, egyöntetű játékát illeti, szinte kifogástalan volt. Valami diszkrét letompítottság, a színek mérséklése, szóval valami nagy egyszerűség volt a rendezés főtörekvése. Ehhez a szándékhoz elismerésreméltó fegyelmezettséggel símult valamennyi színész játéka. A főszerepet Pethes Imre játszotta. Ritka szerencsés eset, hogy egy színész stílusa ennyire találjon egy darab stílusához, és hogy egy szerep ennyire megfeleljen egy színész egyéniségének. Éppen e ritka összeillőség következménye, hogy Fedja talán e jeles színésznek legkiválóbb szerepévé lett. Pethes a legegyszerűbb eszközökkel dolgozik, s a legpuritánabb önmérsékléssel fejezi ki a kicsapongó, majd szenvedő, s végül is felmagasztosuló embernek lelki hányódásait. Gesztusaival igen takarékoskodik s kitöréseit is csak azokra a helyekre tartogatja, melyeken már szinte elkerülhetetlenül szükségesek. Nemesen egyszerű volt felesége szerepében Aczél Ilona, s barátja szerepében Petheő Attila is. Még a máskor cikornyásan aprólékos Gál Gyula is most dicséretreméltó önmérséklettel illeszkedett az együttesbe, s játékát teljesen belehangolta a rendezéstől szándékolt tompított modorba. Az élesebb színeknek e nagy lefokozása talán csak Bajor Gizi (cigányleány) szerepének ártott kissé. Ez igen változatos elevenségű színésznőnk itt is jól körülrajzolta szerepét, de valamivel több temperamentum nem ártott volna. Fehér Gyula Petrovics Iván alakját markáns életszerűséggel ábrázolta.

A rendezés külsőségei már nem találták el ennyire a darab stílusát. Kellemetlen volt ezt a teljesen naturalista darabot expresszionista dekorációk között látni. A díszletezés megegyszerűsítésének igenis megvan a maga művészi értéke, s a lefolyt évtizedek aprólékos természethűségével szemben igenis üdvös és üde reakció, de ehhez a darabhoz semmiképen sem illik. Amiért e dráma lazán fűzött jelenetek egymásutánjából áll, ez még csak nagyon is külső rokonságot jelent az expresszionizmussal, s a rendezőt (Horváth Jenőt) ez még nem jogosíthatta fel a darab stílusának áthangolására. S ha már ennyire szembe mert szállani a színdarab naturalista jellegével, akkor miért kellett a korcsmajelenetben a háttérben kártyázó és veszekedő társaságot annyira természethű miliőbe elhelyezni, hogy még dohányfüstbe-burkoltságuknak is fel akarta kelteni illúzióját egy finom fátyolfüggönnyel? Vagy talán ennek

a szkematikus színpadnak csak technikai oka volt? Csak így lehetett ezt a sok képből álló darabot rövid szünetekkel gyorsan lepergetni? Ha így van, hát a jeleneteknek szakadatlansága valóban sikerült is, de bizony csak erős stílusdisszonancia árán.

*

A manapság annyira kedvelt, magyaros levegőjű, vidéki hangulatú darabok száma ismét megszaporodott. Zilahy Lajosnak *Süt a nap* című vígjátéka méltán sorakozik *Az új rokon* és *A vén gazember* sikereihez. A hang kedvességét, a falusi levegőnek egészséges napsugarát éreztető erőben semmivel sem marad mögöttük, sőt témájának súlyosabb társadalmi jelentőségével, s a magyar szociális egyensúlyeltolódások ábrázolásával még felettük is áll. A háború okozta gazdasági viszonyok talajából, a középosztály elszegényedésének és a parasztság megerősödésének ellentétéből fakadnak a darab mondanivalói. Az író keze többször mélységesebb keserűségekre is rátapint, de könnyedsége, hangja, megoldása mégis vígjátéki tónusú. Hogyan lesz egy szegény falusi tiszteletesnek leánya egy vitézi telket nyert parasztlegénynek felesége, — ez a mesének magja. A darabnak az a jelenete, amikor ez a legény a *Falu rossza* egyik szerepét műkedvelői előadásra próbáló, s paraszti ruhába öltözött kisasszonyt fajtájabelinek nézi és megszereti, kitünő vígjátéki ötlet és igen frappáns módon van a darabnak centrumába helyezve. De különben is az egész vígjáték tele van kedvesnél kedvesebb jelenettel, számtalan friss megfigyeléssel és jól meglátott, jól körvonalazott alakkal. Csak azt sajnáljuk, hogy az eseményeknek menete nem mindenhol elég biztos, itt-ott kissé billeg, hogy egy-egy jelenete a kelleténél elnyujtottabb, s hogy magát a megoldást, a nyilván legnehezebb jelenetet, a két összekoccant szerelmes kibékülését és a megkérést, — kényelmesen a színfalak mögé helyezte a szerző. Az is felette nyugtalanít bennünket, hogy vajjon minő házaspár lesz ebből a két össze nem illő emberből. Általában azonban kétségtelen, hogy Zilahy Lajos a tavaly színre került *Hazajáró lélek*nél jóval értékesebb és lélektől áthatottabb művel gazdagította irodalmunkat.

A színészek nagy kedvvel játszottak, s olyan nagy életszerűséggel és olyan kedvességgel juttatták érvényre a darab magyaros levegőjét, ahogyan arra ma csak a Nemzeti Színház gárdája képes. Különösen Kürti József meggazdagodott, fukar parasztját és Rózsahegyi Kálmán néptanítóját kell kiemelni. Amaz jóízű beszédjével, igen egyszerű, de nagyon kifejező eszközeivel teljes illuzióját keltette szerepének. Emez a bohókásság, a harag, a meghatódás és fontoskodás változatos skáláját játszotta végig. Kiss Ferenc is pompás parasztlegény, de az ismerkedési jelenetben, mely pedig a darabnak főjelenete, kelleténél kirívóbb volt, s szerepét agyonjátszotta. A harmadik felvonásban azonban a nyers haragot, a megsértett paraszti gőgöt igen jól ábrázolta. A tiszteletes-kisasszonyt, a vígjáték legnehezebb szerepét Bajor Gizi játszotta. Neki kellett volna a darabot a legnehezebb zökkenőn átsegíteni, megértetni azt, hogy egy intelligensebb leány miként lehet mégis felesége egy parasztlegénynek. Ha nagyon népies alakot mutat be, akkor nem értjük meg apjának, a tiszteletesnek finom lelkét, ha pedig úri kisleány miként lehet mégis felesége egy indokolt a férjhezmenetele egy parasztlegényhez. Bajor Gizi az utóbbi megoldás mellett döntött. Nyilván jó oka volt rá, de a darab legnehezebb csomóját nem oldotta meg. A többi, szintén igen jó szereplő közül még csak Pethes Sándort kell kiemelni, aki a fiatal forgalmista szerepének egy-két jelenetéből ítélve, igen jó kómikus-színésznek igérkezik.

*

A Vígszinház végre ismét visszatért a tiszta irodalomhoz, bemutatván Goldoni *Fogadósné*ját és Shaw *Nagy Katalin*ját. Az előbbi a legnagyobb olasz vígjátékírónak végtelenül bájos és üde alkotása. Jellemrajzolása minden korokon túlnyúlóan örök emberi. Az ártatlan női hiuságnak és a szerelmi csábítással szemben való férfigyöngeségnek pompás komédiája ez. A darab színrehozatala a francia színpadokon legújabban divatos átdolgozás szerint történt.

Az előadás a legsikerültebbek közé tartozik, amit a Vígszinház az utóbbi időkben produkált. Az egy színen történő három részt nem szakította meg hosszabb szünetekkel, hanem a színpad pillanatnyi elsötétítésével és szünettöltő rövidke zenével jelezte a felvonásközt. A színészek játéka teljesen összhangolt és pergő modorú volt. A fogadósnét, Duse híres szerepét, Varsányi Irén játszotta. Maga volt a tűzről pattant elevenség és bájosság. A hangsúlyt ez alaknak kedves játékosságára, az embereket ügyesen, de ártatlanul kihasználó ugrató természetére dobta. Finom és gazdag arcjátéka is teljesen érvényre jutott. Partnerét, a gőgös és végül is felsült Ripafratta lovagot Rajnai játszotta. Furcsa kígyózó mozdulatai, túlzott arcfintorgatása, amelyeket mindig alkalmaz, de bizony nem mindig a maguk helyén, itt kitünő komikus hatást tettek. Teljesen kifejezésre juttatták ez alak erősen affektált jellemét. Fabriziót, a pincért, Kertész ábrázolta. Ügyesen, kedvesen játszotta, de artikulációja lompos volt. Vagy talán a paraszti származást akarta ezzel jelezni? Pártos Gusztáv Albafiori gróf szerepét nagyon elhadarta, ellenben kitünő alakítást nyujtott Szerémy Zoltán az ingyenélő, de gőgös Forlipopoli őrgróf alakjában. E legkiválóbb epizódszínészünknek csak beszédje ellen emelhető kifogás. Kacagtatóan komikus hatású, hogy a szavakat szinte egy oktáv distánciával ejti, hol magasan, hol mélyen, de már teljesen banálissá vált az a szokása, hogy a mondat első háromnegyedrészét sebesen és magasan, a végső szótagokat pedig leejtve és megnyujtva mondja.

A *Nagy Katalin* Shawnak talán legoperettszerűbb, legrikítóbb színekben tarkáló komédiája. Az a bizonyos „nagyjaink pongyolában" bemutatás akar lenni. Ötletes alkotás, de eszközeiben nyers és erőszakolt. Lukács Pál Potemkin szerepében igen jó genre-színésznek bizonyult, de ő is és előadása is, ezt a durvaságot egész a parasztságig fokozta, s néhol valósággal undort keltett. Érdekesebb és értékesebb volt a szcenikai megoldás. A négy képből álló, s négy különböző helyen történő darab egész előadása alatt ugyanazon dekoráció-szkéma maradt a színpadon, s csak a háttér oszlopközeit és az oldalbejáratokat takaró függönyök, illetőleg falrészek, valamint a bútorok változtak. E változtatások azonban mindannyiszor egészen új színtér benyomását keltették, s alig egy-két pillanatnyi időköz alatt folytak le. Érdekes és szép technikai megoldás volt.

Galamb Sándor.

Szinnyei József. Ezerkilencszáznyolcban, Árpád vezér halálának ezeredik évfordulója alkalmából jelent meg Csánki Dezső szerkesztésében az „Árpád és az Árpádok" című emlékmű. A számos becses dolgozatot tartalmazó könyvecskének egyik főértéke Szinnyei Józsefnek „A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége" című tanulmánya volt. Ez a munka nemcsak a tudós világban aratott sikert, hanem az Olcsó Könyvtár kiadványaként szélesebb körű közönség elé kívánkozott, hogy híveket hódítson a száraznak, meddőnek hitt, sőt lenézett finnugor összehasonlító nyelvtudomány számára. 1910-iki első kiadását 1919-ben követte a második javított kiadás. És majdnem ugyanekkor, 1920-ban, kilépett a magyar nyilvánosság határaiból. Gragger Róbert, a berlini egyetem Magyar Intézetének vezetője „Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur" címen a szerkesztésében megjelenő Ungarische Bibliothek első sorozatának az élére bocsátotta, hogy érdeklődést keltsen nemzetünk ősi multja iránt. S hogy a választás mennyire szerencsés volt, leginkább az bizonyítja, hogy a könyv után jelentkező keresletet a folyó év elején közzétett második kiadással kellett kielégíteni.

Ezt az alkalmat ragadjuk meg, hogy szerény vázlatban emlékeztetőt nyujtsunk az immár ötven éve működő és ható Szinnyey Józsefnek tudományos jelentőségéről.

A tudomány terére lépve magyar irodalomtörténettel kezdett foglalkozni. S módszeres hajlama — mindenekelőtt rendszeresen számbavenni a meglévőt — már itt megnyilvánult: 1877-ben megírta a magyar irodalomtörténet történetét. Ezen a téren ma sincsen az övénél újabb kísérlet. Egyszersmind irodalmi fejlődésünk egyik leghomályosabb szakaszának, az 1711—1772. közé eső kornak a vizs-

gálatához fogott. Tehát már ekkor is, mint tudományos pályája későbbi mozzanataiban mindenkor, problémát keresett, útat tört. Munkásságának ebbe a szakaszába nyúlnak vissza írói készségének gyökerei, mellyel legelvontabb mondanivalóit is nemcsak szabatos, hanem fordulatos formába szereti önteni.

De rövidesen még ennél is kitaposatlanabb ösvény nyílt meg mozgékony szelleme előtt. Budenz József a mult század hatvanas éveiben a modern német nyelvtudománytól elsajátított tervszerűséggel, ennek a fejlett eszközein kinevelt találékonysággal indult el felfedező útjára a finnugor nyelvek területén. Szinnyei két évtizeddel később az ő kalauzolásával vágott neki a túlnyomó részében feltöretlen parlagnak, de csakhamar a kalauz mellé került s vele egy vonalban haladva, éles szemmel és a dolgok velejébe ható ítélőerővel vizsgálta az új tudomány körében a fontosabbnál fontosabb jelenségeket és foglalta össze megállapításait világos rendszerekbe.

Mindjárt eleinte nem csupán könyvek, folyóiratok adatainak távlatából nézte tárgyát, hanem felkerekedett, elment a finn testvérnép közé és ott a finn nyelvbe mint egy népegyéniség lelkének eleven megnyilatkozásába merült el. Az ő példáján indulva érzik kötelességüknek a finnugor nyelvtudomány ifjabb művelői, hogy a finn nép ajkáról közvetlenül is megismerjék azt a nyelvet, amely a magyar mellett legfejlettebb tagja a nyelvrokonságnak. Finnországi tanulmányútjában gyüjtötte jelentékeny részét annak az anyagnak, amelyből kitűnő finnmagyar szótárát megalkotta. Nyelvtudósaink egyetemi kiképzéséhez nélkülözhetetlen segédeszközöket nyujtott számos kézikönyvében: Budenz finn nyelvtanának átdolgozásában, finn olvasókönyvében, különösen pedig magyar nyelvhasonlításában.

Ezek mellett sűrű egymásutánban hozzák a nyelvtudományi folyóiratok szorosabb értelemben vett magyar nyelvészeti cikkeit, amelyek ritka ötletességgel, de egyszersmind éles kritikával tisztáznak sajátosan a magyar nyelv körére, illetőleg a külön magyar nyelvtörténet folyamatára korlátozódó problémákat. Középiskolai magyar nyelvtanai és olvasókönyvei nemcsak tudományos, hanem pedagógiai tekintetben is tankönyvirodalmunk legelsőrendű termékei. Közülük főképen a felsőbb osztályok számára készült „Magyar nyelv" vált fogalommá. Ebben könnyen érthető, sőt népszerű előadásban sűríti össze a nyelvünkre vonatkozó leglényegesebb tudnivalókat. Ugyanitt irányt jelöl nyelvészetünkben annak a felfogásnak az érvényesítésével, hogy a nyelv fejlődő szervezet, amelynek megvan a maga külön élettana.

Egyik legnagyobb szabású munkateljesítménye Szinnyeinek a „Magyar Tájszótár". Két hatalmas kötetében a magyar népnyelv kincseit rostálja meg oly módon, hogy a magyar nyelvésznek szinte mindennapi kenyerét szolgáltatja.

Kevés jelentősebb esemény van a finnugor nyelvhasonlítás történetében, mint mikor 1910-ben a világhírű Göschen-cégnek sikerült megnyerni Szinnyeit a „Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft" című kötet elkészítésére. E könyvecske valóban mintaszerű alkotás abban a tekintetben, hogyan kell leszűrni egy rövid idő alatt hatalmassá nőtt, de a megfejtetlen problémákkal még lépten-nyomon megszakgatott tudománykör igazságait. Az egész anyag fölött uralkodó tudás, a tévedésekkel és féligazságokkal meg nem alkuvó kritika, a részletek világos összekapcsolása, megállapításainak páratlanul szabatos megfogalmazása a munkát a finnugor összehasonlító nyelvtudomány valóságos kánonjává avatják.

Így lett Szinnyei József nemcsak itthon dísze a magyar és finnugor nyelvészetnek, hanem külföldön is elismert vezéregyénisége. Mi sem mutatja ezt jobban, mint az, hogy ha északi testvérnépeinknél: a finneknél, észteknél nyelvészeti tanszék betöltésre kerül, az ő szava döntő súllyal esik latba.

Ebbe a munkásságba fényes láncszemként illeszkedik őstörténeti vonatkozású dolgozata, amelynek második német kiadása szolgált most alkalmul arra, hogy működését egységben tekintsük át. Fejtegetései azon az alapgondolaton épülnek fel, hogy a magyarságnak történeti följegyzésekkel megközelíthetetlen

őskoráról nem az antropológia, etnológia és archeológia, hanem a nyelvtudomány szolgáltatja a legszámosabb, legrégibb és leghitelesebb adatokat. S a magyar nyelvanyag meghódol Szinnyei pompás „vallatási" módszerének, és csakúgy ontja a meglepőbbnél meglepőbb becses ismereteket a történelem előtti idők homályába vesző magyarságról.

Az első fejezetben a magyar nyelv eredetét tárgyalja. A laikusnak is könnyen érthető módon magyarázza meg, hogy a szabályos hangmegfelelésnek, vagyis a hangok törvényszerű elváltozásának kimutatásával szinte föltétlen biztossággal lehet a rokonságot, a közös eredetet megállapítani azok között a szavak vagy egyéb nyelvi elemek között is, melyek ma hangalak tekintetében teljesen elütnek egymástól. A szókincs alaprétegeinek közösségéből és a grammatika gyökeresen finnugor voltából föltétlen határozottsággal eldönti, hogy a magyar nyelv finnugor nyelv volt, és finnugor nyelv maradt mind e mai napig. Ezzel tarthatatlannak nyilvánít két közvetítő föltevést: azt is, hogy a magyar eredetileg török-tatár nyelv volt, de később elfinnugorosodott; meg azt is, hogy az eredetében finnugor nyelv utóbb törökösödött el. Szerinte a magyar nyelv és a török-tatár nyelvek viszonyának csak az a helyes felfogása, hogy a nyelvünkben kétségtelenül jelentékeny számmal föllelhető török elemek nagyobb részben felsőbb fokú műveltségi hatásoknak köszönhető jövevényszavak, kisebb részben pedig talán a föltehető ural-altai ősrokonság maradványai.

A második fejezetben a magyarság faji eredetét nyomozza. Fölveti azt a kérdést, hogy a magyar nemcsak nyelv, hanem faj szerint is finnugor eredetű-e, vagy pedig több tudós feltevésének megfelelően, nyelvet cserélt török-tatár nép. Annak az érvnek, hogy a történelembe lépő magyarságot a görög és keleti források turkoknak, azaz törököknek emlegetik, ellene veti, hogy a középkor az egy tájon lakó vagy egyben-másban hasonló népeket számtalanszor egy kalap alá fogta, és közös névvel illette. A Vámbéry-féle felfogás tagadja, hogy az Európa rémeként kalandozó magyar nép „a békeszerető, halászattal és menyétvadászattal foglalkozó ugoroknak egy ágról szakadt édestestvére". Szinnyei azonban egész sor példát idéz a finnugor népek történetéből és hagyományából véres háborúkra, hősi küzdelmekre, kegyetlen rablóhadjáratokra. Ugyancsak Vámbéryvel szemben, aki a magyarságot a nála megnyilvánuló államalkotó szellemnél fogva is töröknek minősíti, felhozza, hogy az államalkotó szellem nem szükségképeni velejárója minden török népegyéniségnek, viszont kivételesen nem lehet elvitatni egyik-másik — nomád életformákig emelkedett — finnugor néptől sem.

Nézete a magyarság kialakulásáról ez:

A magyar típus különfélesége és a nyelvünkben tömegesen meghonosodott idegen elemek a magyarság keverék-nép voltára vallanak. Nyelvi nyomokból kitűnőleg a magyar nép a honfoglalás előtt érintkezésbe jutott egy állattenyésztő és földmívelő török néppel. Ez vele együtt vándorolt és vett részt az új haza elfoglalásában. A magyarság a legnagyobb valószínűség szerint már a törökséggel való összekerülése előtt sem volt tökéletesen egységes faj. De annyi kétségtelen, hogy mindig a finnugor származású magyarok voltak többségben, ők voltak a befogadók és beolvasztók, s az ő nyelvüket vették át a hozzájuk csatlakozó népelemek. Éppen így a törökség volt az, aki nyelvet cserélt, de alig tanuskodik valami amellett, hogy a hadakozásban ő lett volna mestere a törzsökös finnugor résznek.

Mindezek lejjebb hangolják azt a nagy garral, de csekély jóhiszeműséggel fujt „török muzsikát", amellyel Vámbéry és társasága koholt őstörténeti délibábjait készpénz gyanánt árulta. Sőt Szinnyei észrevételei óvatosságra intenek, hogy amikor újabban rohamosan, egyre meglepőbb sikerrel ásunk a magyar fajnak a törökség felé nyúló gyökerei után, túlbuzgalomból át ne vágjuk vagy el ne hanyagoljuk azokat a nem kevésbbé fontos szálakat, melyek a finnugorságba vezetnek vissza.

Könyve harmadik fejezetében a „nyelvészeti palaeontológia" útján férkőzik hozzá a honfoglaló ma-

gyarság műveltségéhez. A „nyelvészeti palaeontologia“ pedig különleges alkalmazása az összehasonlító nyelvtudománynak: bizonyos szavak vagy szócsoportok eredetének a tisztázásával fényt deríthet arra, hogy a velük jelzett tárgyak vagy fogalmak honnan, milyen népek műveltségéből származnak, vagy a különböző műveltségi rétegek hogyan, milyen időrendben sorakoznak egymás fölé. Így gazdag és megkapó képsorozatban kerekednek elénk: a honfoglaláskori halászat és vadászat, állattenyésztés és földmivelés, házimunka, ipar és kereskedés, hadakozás, lakás, fémek, család, kormányzás, vallás.

Szinnyei termékeny kezdeménye méltó folytatásra és kibővítésre talált gróf Zichy Istvánnak „A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig“ című művében, melyet folyóiratunk mult júniusi füzetében részletesen ismertettünk.

Pais Dezső.

Byron-évforduló. Néhány nap mulva, április 19-én lesz száz esztendeje, hogy Byron György Gordon, a görög szabadságharc lelkes támogatója, Missolunghi mocsaras vidékén áldozatul esett egy lázas kórnak és ezzel kimúlt nemcsak az angol, hanem a világirodalomnak is egyik legérdekesebb költői egyénisége.

Byron, ki 1788-ban született, abban a korban élte gyermek- és ifjúkorát, midőn a francia forradalom eszméi a politikai és társadalmi élet alapjait az egész világon megmozgatták. A hivatalos Anglia évszázados parlamentárizmusával ugyan védve volt a forradalomtól, William Pitt megszervezte ugyan a nagy koalíciót, mely hivatva volt gátat vetni a forradalmi eszmék terjedésének: mindazonáltal e világtörténelmi események Angliában is éreztették hatásukat, átalakították az emberek gondolkodásmódját, átjárták egész idegzetét.

Byront előkelő származása gőgössé, rideggé, tanulmányai viszont liberális gondolkodású emberbaráttá tették. Míg egyrészt büszke öntudattal tekintett pairi méltóságára — másrészt bátran felemelte szavát a londoni nyomorgó munkásság érdekében is. Benne tehát a konzervativ feudális érzék a legméltányosabb szociális érzéssel párosul. Kedélyéletének színpompája páratlan! jóság s gonoszság, gyengédség és gőg, nemes altruizmus és határtalan önzés, tobzódó öröm és sötét kétségbeesés egyesülnek benne. Alaptónusa azonban egy elhibázott élet fölötti kesergés és kiábrándulás.

Apját, ki ledér könnyelműségében családját teljesen elhanyagolta, korán elvesztette. Anyja szorult anyagi viszonyok közé került; gyermeke nevelése nagy gondot okozott neki, különösen miután 1799-ben az ötödik Byron lord halála után a pairi méltóság a kis György Gordonra szállott. Különben beteges idegzetű hölgy, ki heves természetével sok keserű órát szerzett fiának. Az ifjúnak Miss Chaworth iránt táplált szenvedélyes szerelme szintén családásban végződött. Első irodalmi kísérletei: *A tétlenség órái* (Hours of Jdleness) nem jártak azzal a sikerrel, mint azt a végtelenül önérzetes ifjú szerette volna az *„Angol bárdok és skót kritikusok“* (English Bards and Scotch Reviewers) c. művével pedig, minthogy ebben korának irodalmi s politikai törekvéseit ostorozza, magára vonta a társadalom konzervativ rétegeinek gyűlöletét.

E családások végre megérlelték benne azt az elhatározást, hogy búcsút mondjon hazájának. Keservesen panaszkodik Dallashoz írt levelében: „Nem hiszem, hogy bárki is törődnék azzal, hogy mi lesz velem, Téged s családodat és esetleg anyámat kivéve.“ A külföldön azután újra felébred hazájához való vonzalma. Fájlalja anyja távollétét, hazája iránti szeretetének pedig felejthetetlen szép sorokban ad kifejezést a Childe Harold első énekében. Bolyongásai közben bejárja Portugáliát, Spanyolországot, Máltát, Albániát, Konstantinápolyt, Smyrnát, Athént.

Két évi távollét után 1811 júliusában visszatér Londonba, hol csakhamar új családások várnak reá. A Childe Harold I. és II. éneke, mely európai útját tartalmazza, nagy sikerrel járt, hasonlóképen első parlamenti szereplése is, midőn a munkásnép nyomorának enyhítése mellet foglalt állást. De már Lamb Carolinával való barátsága újra maga ellen ingerelte az angol közvéle-

ményt. Közben egymásután jelennek meg munkái: A gyaur, Az abydosi ara (The Bride of Abydos), a Kalóz (Corsair), Lara. 1815 január 2-án oltárhoz vezeti Milbanke Anna Izabellát, Lamb Carolina egy rokonát. Házassága nem lett boldog. Féltékeny természetű felesége az ő állhatatlansága miatt nem találta meg a házasélet boldogságát. 1815 dec. 15-én született leánygyermekük egy időre még feledtette a bajokat, de már alig egy fél évvel később mindketten aláírták a válópör okmányait.

Byron most másodszor hagyja el Angliát, hova többé vissza nem tért. Széttépett minden köteléket, mely őt Angliához fűzte. Költői géniusza csak akkor szabadult fel teljesen, ezután alkotta legnagyszerűbb műveit. Először Genfben telepedik le. A gyönyörű vidéken, részben Shelleyvel kötött benső barátságának hatása alatt, természetimádó pantheista lesz. Itt írja meg a „*Chillowi fogoly*"-t, itt fog hozzá „*Manfréd*" megírásához. Svájcból Velencébe költözködik, hol három évig él a legszélsőségesebb kicsapongások közt, mintha csak dacolni akarna a világgal. Ebből az erkölcsi posványból Guicceoli grófnővel való ismeretsége ragadja ki, ki őt Ravenna városához kapcsolja. *Beppo*, *Mazeppa*, *Don Juan*, *Cain* ezen korszak legfontosabb irodalmi alkotásai. Résztvesz a Carbonari-féle összeesküvésben s élesen ostorozza az Olaszországot leigázó Ausztriát. Az olasz mozgalmakkal egyidőben már a görögök is mozgolódni kezdtek. Byron, ki minden függetlenségi eszmét felkarolt, a görög szabadságharcért annál inkább lelkesedett, mert telve volt bámulattal a görögök őseinek hőstettei, de különösen művészete iránt; ezért szánta rá magát görögországi végzetes útjára. Igaz, hogy ezt akkor tette, midőn már olaszországi élete is kezdett terhessé válni reá, mely körülmény elhatározását könnyebbé tette és tettének értékét etikai szempontból egy kissé alább szállítja. Egyelőre Kephaloniába, Argostoliba ment s onnan szemlélte az eseményeket. A görögök pártoskodása meglehetős keserűséggel töltötte el. 1823 decemberében Maurokordatos herceg hívására Missolunghiba költözött, hol határtalan lelkesedéssel fogadták. A Lepanto elleni hadműveletek vezetőjévé volt kiszemelve, de e feladatát már nem valósíthatta meg. A vidék mocsaras levegője ágyba döntötte s 1824 április 19-én, húsvéthétfőjén meghalt. Emlékezetére a görögök huszonegynapos országos gyászt rendeltek el. Holttestét Angliába szállították s New-Stead-Abbey közelében temették el.

Örömben s bánatban, sikerben s balsikerben egyaránt gazdag volt élete. Nyugtalan, heves vérmérséklete s határtalan ambiciója hajtották szüntelen újabb s újabb ideálok felé. Nagy önbizalma volt. Nem olyan, melyet folytonos sikerek érlelnek meg az emberben, s amely az első sikertelenség után elbátortalanodik, hanem önbizalom, mely a rendkívüli tehetség öntudatában gyökerezik.

Mint művész teljességgel egyéni. A különböző irodalmi hatások átszűrődnek hatalmas egyéniségén és sajátszerűen színeződnek. Műveltsége klasszikus, de heves vérmérséklete minduntalan romantikus kilengésekbe hajtja. Klasszikus műveltségének alapjait a harrow-i iskolában rakta le. Itt nyerte az első impulzusokat, melyeket később, értelmi fejlettségének magasabb fokán helyes érzékkel és tapintattal önmaga fejlesztett tovább.

Cambridgei egyetemi tanulmányai alatt leveleiben gyakran panaszkodik, hogy ott senki sem olvas sem klasszikus, sem modern auktorokat. „A múzsákat, szegény ördögöket, teljesen elhanyagolják, egy pár penészes alakot kivéve, kik lehetnek ugyan kellemesek Minervának, de merő ellentétei a grációknak." Néhány hónappal később azt írja anyjának, hogy legjobb volna elhagyni Cambridget s Németországban folytatni tanulmányait. Tény az, hogy a nagyobb igényekkel föllépő arisztokratikus ifjút a cambridgei egyetem a maga tanulmányi rendjével nem elégítette ki. Amivel azonban tanárai adósok maradtak, azt ügyes autodidakta módjára maga megszerezte. A legnagyobb szeretettel és hódolattal forgatta John Dryden és Alexander Pope könyveit, kiknek tiszta klasszikus műveltsége, különösen fordításaik révén nagy hatással volt a fogékony ifjúra. Pope

fordításából ismerte meg a homeroszi költeményeket. Annyi bizonyos, hogy azok a versei, melyek antik inspirációból fakadtak, mind az őszinte lelkesedés erejével hatnak. A görög-római kultúra pusztulásán gyakran elmereng s ádáz elkeseredéssel támadja azokat, kik az athéni szentélyeket tönkretették. Nem kíméli Elgin lordot sem, ki a Parthenon metopáit Londonba szállíttatta. Őszinte lelkesedéssel üdvözli Görögországot, mely „halhatatlan, bár nem létezik többé, nagy, bár romokban hever: Fair Greece: sad relic of departed worth, immortal, though no more, though fallen, great."

Hasonló hódolattal viseltetik Rómával szemben is. A Childe Harold IV. éneke Róma nagyságának valóságos dicshimnusza. Ezt az éneket John Hobhouse-nak ajánlva, többek között azt írja, hogy bármily tökéletlen is műve, ... mégis kifejezi a tiszteletet az iránt, ami tiszteletre méltó és dicsőséges, s reá nézve ez a munka gyönyörűség forrásává lett. A „Haldokló gladiátor"-ról írt versei klasszikusan egyszerű és tiszta szemléletből fakadtak. De nemcsak hódolattal szemléli a görög-római ókort, hanem nem tudván hatása alól szabadulni, sokban utánozza is. Az *Angol bárdok és skót szemlelrók* szatirái sok tekintetben emlékeztetnek Horatiusra. Könnyedség, elegancia, szellem jellemzi e műveket, melyek a közvetlen előadási mód természetes bájával úgy hatnak, akárcsak Horatius szatirikus „sermones"-ei. A *Horatius intelmei* pedig (Hints from Horace) az „Ars poetica"-nak egy utánzata. Művei telve vannak klasszikus vonatkozásokkal. Sokszor úgy érezzük, hogy klasszikus eszmekörben él. Ha bort iszik, falernumit iszik, nem beszél, hanem filippikázik, mikor pedig átúszta a Hellespontust, Leander jut eszébe, de nem mulasztja el egy szellemes tréfával hozzáfűzni, hogy az ő „vállalkozásánál nem szerepelt oly csábító motívum, mint antik elődjénél".

A görög-római ókor e szeretete — mint fentebb említettem — erudició eredménye, intellektuális ismeretekben gyökerezik. Szilárd alapokkal bír, s józan komolyság jellemzi.

Ezzel szemben egyéb költeményeiben — talán munkássága legnagyobb részében —, olyan elemekre akadunk, melyek az itt vázolt képpel ellentétben állanak. A „Gyaur", az „Abydosi menyasszony" regényes történetek, melyek a színpompás Kelet napsütötte tájain, a mirtuszok és ciprusok hazájában játszanak, ahol „minden isteni, csak az ember nem az". Buja történetek pazar miliőben. A keresztény megszökteti Hasszán háreméből a szépséges cserkeszleányt, Leilát, ki ezért halállal lakol. A gyaur bosszút áll, majd kolostorba megy vezekelni az általa felidézett gyász miatt. „*Az abydosi ara*" a testvérként fölnevelt unokatestvéreknek, Selimnek és Zulejkának tragikus szerelmi története, melyhez a Kelet tündéri pompája nyujtja a hátteret.

A kalóz, a titokzatos magány embere s Lara csupa misztikum. Sötét sejtelmek árnya nehezedik reájuk. Derű helyett köd az életük, melyen alig hatol át napsugár. Egyikről sem tudjuk, kicsodák. Megjelennek, leélik rövid szerelmi életüket, s újra eltűnnek a végtelenbe.

Corynth ostromának hőse a renegát Alp, ki a törökökkel küzd a Corynthust megszállva tartó velenceiek ellen, hogy bosszút álljon üldöztetéséért s a várparancsnok leányáért, Francescáért, kinek kezét tőle megtagadták. A *Parisina*, apa s fiú tragikus kimenetelű vetélkedése Parisina kegyeiért; *Tasso panasza:* a nagy költő bebörtönözése, amiért a fejedelem nővérére, Estei Leonorára, merészelt szemet vetni; *Mazeppa:* a nagy ukrán hetman életének néhány izgalmas mozzanata. Valamennyiben a szenvedélyek hatalmas hullámverését bámuljuk. Ellenük küzdeni hiábavaló!

Az emberekkel meghasonlott *Manfréd* és az Istennel meghasonlott *Cain* az emberi lét tragikus árnyoldalait mutatják be: azokat a minden életenergiát kíméletlenül felőrlő lelki szenvedéseket, melyek elsősorban a mélyen gondolkodó s finoman érző embert sujtják. Mily messze van a klasszikus világnézet derűje a modern korok bonyolult lelkivilágú s beteges idegzetű embereinek e nyugtalan életfilozófiájától. Hova lett a görög élet harmóniája a modern korok viharaiban!? Manfréd és Cain az életből kiábrándult Byron legszebb alkotásai közé tartoznak.

De mintha megint feltalálná elveszített lelki egyensúlyát. Amivel

élte adós maradt, azt megteremti a csapongó képzelet. A költő új világot alkot magának, fölékesíti képzeletének játszi kedve szerint. Jól érzi magát benne s onnan irányítgatja mérgezett nyílait a való élet tökéletlenségeire, melyek mint egy rossz álom, még oda is elkísérik. Ez „Don Juan“ igéző világa, Byronnak legnagyobb alkotása.

Byron ezekben a műveiben — éppen líraiságával, vagyis szubjektív egyéniségének előtérbe helyezésével, továbbá tárgyainak megválasztásával, melyekben a szenvedély játssza a főszerepet, végül a feldolgozás módjával, melyben minden törvény vagy szabály mellőzésével tisztán egyéni szeszélye szerint jár el — teljesen romantikus.

A romantikus költő nyugtalan, ingerlékeny, rendkívüli dolgokat szomjuhozó; sehogysem érzi jól magát a közönséges, a mindennapi életben. Örökös vágyban hevül egy szebb élet után. Ezért keresi föl a Kelet exotikus tájait, vagy a délszaki pompában viruló Spanyolországot, Itáliát, Maltát. Vagy pedig visszaszáll a középkorba, mely a maga misztikumával szintén alkalmas rendkívüli benyomások fölkeltésére. Byron is szívesen elszállt a Kelet pompázó képei közé s vissza a messze középkorba is. Egy-egy régi templomnak, klastromnak vagy kastélynak leírásánál szívesen időzik, elmereng. A *Don Juan*ban pompás rajzát adja Norman Abbeynek, mely Newstead-Abbey mása kíván lenni, hol gyermekkorát töltötte. Feudális szelleme, rendi érzéke, büszkesége pairi méltóságára, családjának régi származására, melyet Hódító Vilmosig vezetett vissza, mind egy-egy bizonyítéka annak a szimpátiának, mellyel a középkor iránt viseltetett. Röviden szólva: neki exotikum kellett, mely őt a közönséges halandótól elválasztotta és föléje emelte.

Képzeletének gyönyörű játéka illuzióba ringatta. Csupa rendkívüli kalandok, exaltált érzések. A romantikusok képzeleti világukban gyakran megfeledkeztek a gyakorlati életről, a képzelet szárnya messze ragadta őket a valóságtól. Maga Byron azonban annyira soha sem ragadtatta el magát, hogy reális érzékét elveszítette volna. S ez egy újabb fontos sajátsága! Képzeletének legféktelenebb csapongása közben is megjelenik gyakran egy-egy józan, realisztikus ízű megjegyzés, vagy leírás, mely a fantáziával szemben az ész mérsékelő befolyását dokumentálja.

Romantikus álmodozásokkal karöltve jár a kiábrándulás, az élettel való meghasonlás, az emberektől való gőgös elkülönülés, a halál utáni vágyódás. Manfréd — hogy egyéb példákat mellőzzek — jellegzetes példája ennek a lelki konstrukciónak.

Az a kérdés, mi okozta e korban az érzelmi túltengést, a szinte beteges hajlamú képzelgést? A francia forradalom elsöpörte a régi társadalmat s a társadalommal együtt azokat a művészi ideálokat is, melyekért az lelkesedett. E társadalom romjain heves megrázkódtatások közepett, nagy történelmi események rendkívüli hatása alatt nő fel az új nemzedék, mely már nem tudott lelkesedni a XVIII. század kulturájáért. A rokokó szelid bája, mely éppen a szélsőségeket s megrázkódtatásokat kerülte, már nem elégítette ki. Bouchert felváltja Delacroix, Gluckot Berlioz. Az a művészet, mely kecsességével oly boldogan elandalította a régi nemzedéket, most színtelennek, unalmasnak tűnt fel. Az új nemzedéknek izgatóbb anyag kellett, mely nemcsak a szemet gyönyörködteti, hanem a képzeletet is megragadja, a vért is felforralja. Az irodalom, mely mindig hű képe volt egy korszak etikájának, most is lépést tartott a feilődő korral. Mindenütt tombol a szenvedély, győzedelmeskedik a szerelem! Don Juan a kor hőse, mindenki az ő élete után áhítozik. Ha ez az exaltált lelkiállapot állandósul, idegbetegséggé lesz. A mal du siècle nem más, mint a romantikusok e neuraszténiája, Byron pedig e világfájdalom egyik megtestesítője.

Az állandóan ideges hullámzásban levő kedélyéletnek éppen olyan ideges kifejezési mód felelt meg. A romantikának megvan a maga specialis retorikája, melyet erőszakosság, szeszély, túlzás jellemez. Byron előadásában is van valami rapszódikus. Nyelve visszhangozza a lelki indulatok ezernyi árnyalatát, kezdve a legszelidebb humortól a legádázabb gyűlöletig s elkeseredésig.

Keresi az élettől duzzadó, mozgalmas jeleneteket. A Cadixban lefolyó bikaviadalnak (Childe Harold),

vagy Don Juan hajótörésének leírásában pompás szemléltető képesség érvényesül. Csupa erő, mozgás, nyugtalanság szemben a klasszikus stílus nyugalmával s nemes mozdulatlanságával. Viszont teljesen hiányzik belőle az a tisztelet, melylyel a klasszikus iskola a formaszépség, a szerkesztés, a tiszta körvonalak iránt viseltetik. Byron mindezekkel vajmi keveset törődik. Pillanatnyi hangulata adja meg az elbeszélés kereteit. Kompozíciója sokszor tökéletlen, előadása hézagos. Kedvenc jeleneteinél aránytalanul elidőzik. Különösen szereti az érzelmi kilengéseket, keleti tájak színdús leírásait. Különben mindig szellemes, szórakoztató, előadásának koloritja gyönyörködtető.

A klasszikus és romantikus elemeket költői fejlődésének egy-egy korszakához fűzni azonban lehetetlen dolog. Kizárólag inspirációjától függ, hogy melyik hatás kerekedik benne felül. Egy és ugyanazon művében megvan a féktelenül csapongó fantázia romantikája együtt a tiszta klasszikus szemlélet nyugalmával. Csak a Childe Harold-ra utalok ennek bizonyítására. Fejlődés csupán abban állapítható meg költészetében, hogy egyénisége egyre tudatosabban lép előtérbe, költői géniusza egyre jobban izmosodik a szubjektív egyéniség bélyegét nyomva minden alkotására.

Byron természetesen nem maradhatott hatás nélkül a külföldi népek irodalmára sem. Szellemben és ízlésben Puskin, Lermontov, Musset, Leopardi állanak hozzá legközelebb. Még az életben is utánozni kívánták őt! Életük örökös karneválban csapongó élet annak minden gyönyörével s kiábrándulásával!

Hatása a mi irodalmunkban is jelentékeny volt. Nálunk, mint e hatással foglalkozó tanulmányok megállapították, megvoltak speciális feltételei az ő eszméi befogadásának. A magyar függetlenség harcosai — akár szóval, akár tollal szálltak síkra a magyar függetlenségi eszme mellett — szívesen meghallgatták Byron lázongó titltakozását minden elnyomatással szemben: meghallgatták azt a Byront, ki arisztokrata létére maró gúnyjával kíméletlenül hadat üzent a hatalomnak, ki az osztrák despotizmust éppen úgy gyűlölte mint mi, s ki meghalt a görög szabadságért. A XIX. század magyar íróiban korán jelentkezik a pesszimizmus. Vörösmarty, Kölcsey, Kemény, Eötvös, Széchenyi melancholiája rokon Byron alaphangulatával. Ez a melancholia olyan, mint ahogy Dürer értelmezte: azaz nem a kétségbeesett ember tanácstalansága, mely teremtő munkára nem képes, hanem az az egészséges embereknél is gyakran fellépő lelki depresszió, mely emberi létünk sok tökéletlenségének láttára időnként reánk nehezedik s gondolkozásra késztet. Ez nemcsak nem gátolja az aktivitást, hanem növeli azt: tehát produktiv melancholia. Miként Byron pesszimizmusa, úgy a magyar íróké is produktiv, mert harcot hirdettek a szabadság és emberi jogok védelmére.

Esztétikai szempontból Byron hatása különösen két jelenségben vehető észre: egyik a regényes költői elbeszélés felkarolása, a másik az előadási mód líraisága. Vörösmarty regényes szerelmi történetei: Eger, Délsziget, Két szomszéd vár sok byroni hangulati és érzelmi elemet tartalmaznak, nemkülönben a költészetében gyakori természeti leírások, színpompás tájképek is Byron tanulmányozására vallanak. Petőfi Apostolának forradalmi hangja a Chilloni fogolyt, a Csárda romjai Childe Haroldot juttatják eszünkbe, amint elmereng az antik világ pusztulásán. Arany János Bolond Istókja, Elveszett alkotmánya, — Gyulai Pál Romhányi-ja, — Arany Lászó Délibábok hőse minduntalan Don Juanra emlékeztetnek. Vajda Péter, Vachott Sándor, Vajda János, Reviczky Gyula mind éreztetik Byron hatását.

Ami az előadás módját illeti, mindenütt — még az elbeszélő költeményekben is — a legtisztább lírai hang uralkodik. A XIX. század második felében az elbeszélő költeményeknek egyik legsajátosabb jellege: a folytonos lírai kitérések, szatirikus, vagy humoros közbeszólások, szellemes, sziporkázó ötletek, filozófiai elmélkedések mind Byron hatására vezethetők vissza.

Németh Sándor.

APRÓ CIKKEK

A WALESI BÁRDOK S A „BÁRÁNYFELHŐ". Arany 1857 június 26-án ezt írja Tompának: „Olvastad-e a bárányfelhős verset? Ha igen, úgy értesz engem, ha nem, akkor nem magyarázhatom ki jobban. L-szny-ynak becsületére válik, úgy-e? Engem is felszólított az a jó úr, aranyokat igérve sokat, sokat, de én legjobb akarat mellett sem tehetém meg, beteges állapotom miatt." Tompa július 3-án ezt feleli: „A *bárányfelhőt* nem értem — csak sejtem." Mire Arany augusztus 4-én nyiltabban beszél: „A *bárányfelhő* — Lisznyai. Azt megértette minden ember. Előbb nekem voltak igérve azon aranyok. De én beteg voltam. Sajnálom. Az egészet nem érted, ha a hivatalos lap *aranyos* számát nem olvastad."

E ma már többé-kevésbbé titokzatos sorok mögött az önkényuralom egyik nevezetes eseménye: az 1857-i császárlátogatás, rejlik. Bach Sándor belügyminiszter, aki akkor miniszterelnöki, sőt kancellári hatalommal kormányozta Ausztria birodalmának hajóját, a sikerült lombardiai látogatás után az 1857, március 21-i koronatanácson rábírta a császárt arra, hogy ifjú nejével magyarországi körútra induljon. Bachnak rejtett szándéka az volt, hogy az elhamarkodott 1852-i körút nem nagyon fényes sikerét a császárral elfeledtesse és bemutassa nyolcévi sáfárkodásának „áldásos" eredményeit. Mindenekfölött arról kellett gondoskodni, hogy a fogadtatás minél fényesebb, kápráztatóbb legyen, hiszen a külföld előtt is be kellett bizonyítani, hogy ami 1849 október 6-ika óta történt, az mind csak javára volt a magyar nemzetnek; hogy az országban rend és nyugalom van, a lelkekben pedig megelégedés és béke honol. A körút ünnepélyeinek rendezését báró Hauer Istvánra, Albrecht, hivatalosan Albert főherceg, Magyarország kormányzójának polgári adlátusára bízták, aki avval dicsekedett, hogy leányágon a Vérmezőn 1795-ben lefejezett gróf 'Sigray Jakabnak ivadéka s ezért számot tartott a magyarság rokonszenvére. Az osztrák hivatalos lap, a Wiener Zeitung és magyarországi párja, a Budapesti Hírlap már hetekkel előbb közölte a császári körút tervét; előbb csak általánosságban, később minden nap valamennyi órájára pontosan megállapítva a teendőket és történendőket. Volt e tervrajzban katonai szemle, díszfelvonulás, diadalkapú, kivilágítás, lovas bandérium, népünnepély ökörsütéssel és nemzeti tánccal, vidékenként a falu lakosságának becsődítése nemzeti és népviseletben — szóval minden, amit parancsszóra, szelíd nyomással és megrendelésre elő lehetett teremteni. De Bach és Hauer még többet is akartak: a nemzet lelkét, az irodalmat is be akarták sorozni a hódolók közé. Minthogy ez önként nem mutatkozott hajlandónak erre, csengő aranyokkal csábították a hivatalos lapban megjelenendő üdvözlő vers írására. Báró Hauer jó értesülések alapján legelőször Arany Jánost szólította föl, de ő betegséget hozván föl okul, elhárította magától a „kitüntető megbízást". A dolog, úgy látszik, nem ment olyan könnyen, mint odaát Ausztriában, ahol minden legfelsőbb látogatás alkalmával csak úgy omlottak az ódák. Erre írja Széchenyi a Nagy Szatirában (Döblingi Hagyaték II. 452): „...írókat, kik becsületesen eljárnak ebbeli tisztükben a multat gyalázván, a jelent dícsérvén és a jövőt mint Eldorádót kipingálván, akárhányat találunk, Felséges Uram és nemcsak olcsón, de még ingyen is..." Hauer bizonyára megpróbálkozott másutt is, de nyilván eredménytelenül. A nagy napon, 1857 május 5-én, kedden azonban a hivatalos Budapesti Hírlap első lapján,

vastag papíroson, aranynyomású keretben mégis megjelent a „Költői üdvözlet“ — „Császár és Császárné Ő Cs. Kir. Felségeik Legmagasabb boldogító ittlétének első napján“, de — névtelenül. Minthogy ez a szám ma a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, a hosszú és terjengős „költeménynek“ néhány jellemző sorát ideiktatjuk:

Budapest fölött, titkos bűnjelül,
Egy gyönyörű bárányfelhő repül:
Tavaszhajnalok fehér leánya,
Az elalvó csillagok szép árnya...
...repül a népnek áldása
Mint a szeretet bárányfelhője...
S a budapesti nép hű érzéssel
Ezt énekli dalos ünnepléssel:
„Üdvözlégy szép Császárné, a
Birodalom angyala,
Reményink hajnalcsillaga,
Örömeink hajnala.
— — — — — — — — —
Üdvözlégy ifjú Császár, a
Birodalom atyja.
Koronádat a boldogság
Napja ragyogtassa.
— — — — — — — — —
Mint fejedelmi talizmán,
Beföd, bármily vész jő,
Mint sérthetlen tündérpalást,
Ez a — bárányfelhő.

A teljes szövegben ez a *bárányfelhő* hatszor kerül elő; úgy látszik ezt sajtolta ki írójából az ihlet. Vajjon csakugyan Lisznyai Kálmán írta volna ezt a verset, amint Arany tudja s Benkó is Aranyról írt könyvében, az kétséges. Lisznyai akkoriban betegen feküdt (Liszt Ferenc is látogatásakor ágyban találta.) Igaz, hogy anyagilag szűkös viszonyok közt sínylődött; de a vers olyan kietlenül lapos, nyelvében és formájában olyan tökéletlen, annyira nem vall a Palóc Dalok és a Madarak Pajtása írójának cifra és sallangos, szertelenségekben dúskáló modorára, hogy már e miatt is kételkednünk lehet az ő szerzőségében. Az is alig gondolható el, hogy Lisznyai, kit a császári hadseregben tett kénytelen szolgálata nem tört meg, aki cifra szűrben dalolta végig az országot, izzó hazaszeretetet hirdetve, most zsoldért üdvözölje azt, aki nemzetét letiporta. Lehet, a hivatalos lap szerkesztőségében, Nádaskay Lajos műhelyében ütötték össze szorultságukban, s aztán azt a mendemondát terjesztették, hogy Lisznyai a szerző. Talán kiderül még ez is a bécsi titkos levéltár iratairól. Időközben Arany a fiókjában tartotta a Walesi bárdokat (egyetlen költeménye, melynek — bár csak látszólag — külföldi a tárgya), melyben a bárd így köszönti a leigázott tartományt látogató Edvárd királyt: „Neved ki dicsecsel ejtené Nem él oly welszi bárd!“ — Mikor 1863-ban a koszorúban közzétette, a cím alá ezt írta: „Ó-angol ballada“, úgy hogy bárki fordításnak is tarthatta. Az évvégi tartalomjegyzékben azonban már a maga szerzőségét fejezi ki e megjegyzés: „Ó-angol modorban.“ Ez volt a válasz Báró Hauer Istvánnak, a „jó úr“-nak csábító aranyaira.

Tolnai Vilmos

PARASZTSZÍNHÁZAK. A színjátszás-történet a mult század végén vonult be a német egyetemekre. Max Hermann, ma a berlini egyetem rendes tanára, volt az első modern színház-történész, akit a tudományos világ is elismert. Komoly részletkutatásai, alapos könyvei és tanítványainak nagy serege bizonyítja, hogy új irányt tudott szabni a modern színjátszástörténet tudományának. A német egyetemek azóta külön színháztörténeti tanszéket állítottak fel; az új tanárok külön előadásokat tartanak a színházról és Kölnben néhány év óta színháztörténeti doktorokat avatnak. A színházat és irodalmat tehát már az egyetemen is kettéválasztják és az egyes professzorok csak a kettőnek egymásra való hatását tárgyalják. Mert színházról, még a szó legszorosabb értelmében vett színjátszásról sem lehet beszélni dráma nélkül, viszont, ha bizonyos speciális kérdésekre szorítkozunk, tisztán áll előttünk a színháztörténet problémája.

A legelevenebb példa erre Kutscher Artúr tudományos munkássága, aki színháztörténetet ad elő a müncheni egyetemen. Kutscher nemcsak nemzeti, hanem általános színháztörténettel is foglalkozik és a stílus fejlődését kutatja. Hogyan nyilatkozik meg az ember egyénisége, nemzeti sajátsága a színpadon, mi az, ami kiragadja az egyént az időnkint változó nemzetközi stílus tengeréből? A játék, melyre a művészetek eredetét vezették vissza, az ösztönös játék-kedv megtalálható-e

ma is a primitiv embernél? Kutscher elméleti előadások helyett a bajor-osztrák parasztszínházakra hívta fel tanítványai figyelmét. Kiválasztott három falut, melyek három különböző stílust képviselnek és maga vitte el hallgatóit a parasztok színházi előadására. Az élő példa egy új világot nyitott meg és feleletet ad számtalan kérdésre, melyre eddig hiába vártunk választ.

*

A parasztszínházak igazi és eredeti jellegét a bajor-osztrák műkedvelők őrizték meg. Parasztszínházon gyakran falusi, azaz vidéki színtársulatok előadásait értették. A kis városokból elszakadt modoros, rossz színészek jártak faluról falura és otromba élcekkel mulattatták a parasztokat. E három falu — Kiefersfelden, Vorder-Thiersee és Bayerischzell — színészei azonban műkedvelők; a parasztok megmaradtak eredeti foglalkozásuk mellett és nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy l'art pour l'art dolgoznak. Minden tavasszal új erővel látnak munkához s alig van falu Dél-Bajorországban, Tirolban vagy Salzburg környékén, melyben ne tartanának minden évben rendszeres színházi előadásokat. A kisszámú lakosságból telik ki színész és közönség is. Állandó színpaduk van, gyakran a helybeli korcsma nagytermében, vagy az e célra épült nagy faházban. Díszletekkel és kosztümökben játszanak. Flintsbach és az Inn melletti kis Kiefersfelden hatvannál több szereplővel mutat be darabokat. Erl és Vorder-Thiersee több száz színésszel adja a passziójátékokat, sőt Thiersee az idén még *Tell Vilmos* előadására is vállalkozott.

Több százados hagyomány folytatása ez a bajor-osztrák parasztok színjátszása. Kiefersfeldenben már 1611-ben tartottak előadásokat és 1836-ban építették a mai passio-színházukat óriás színpaddal és ötszáz nézőnél többet befogadó nézőtérrel. A XVIII. század végén élte virágkorát a bajor-osztrák paraszt-színház; a kiefelsfeldeni színház könyvtára még az e-század-eleji darabokat is megőrizte. Nyomtatott könyvre azonban sohasem volt pénzük; a parasztok maguk másolták a darabokat, ezzel űzték el a hosszú téli esték unalmát. A darabok tárgya a bibliához vezet vissza: Krisztus születése, szenvedése és feltámadása elevenedik meg a színpadon. De igen gyakoriak a lovag- és rabló-történetek is; az istenítélet pedig mindig kedvenc tárgya volt e játékoknak. Mikor Hieronymus, salzburgi érsek a XVIII. század végén felvette a harcot az egészségtelen színházlázzal, kénytelen-kelletlen megvallotta, hogy saját udvari színházában „a közóhajnak engedve, ünnepnapokon egy ó-német *lovag- és istenítélet*-színjátékot adnak". A darabok szerzője csaknem mind ismeretlen, néhány nevet azonban említhetünk. A legrégibb színpadi szerző *Thomas Strasser*, akinek egyik darabján az 1769-es dátum áll, a legismertebb azonban *Josef Schmalz* szénégető, aki 1843-ban halt meg Brixleggben. Schmalz a legtermékenyebb írója az Innvölgyi népszínházaknak, régi történetekből és népmesékből gyorsan összeütött egy színdarabot; s legszívesebben megrendelésre, néhány forintnyi honoráriumért dolgozott. A maga idejében is már „Paraszt-Shakespeare"-nek hívták. A legfiatalabb színpadi szerző *Sylvester Greiderer*, még ma is él. A prózai életben cipész, mellesleg a kufsteini városi kápolna zenemestere. Greiderer maga is ír darabokat, de leginkább a könyvtárban őrzött anyagot dolgozza át és alkalmazza színpadra. A kiefersfeldeni színházban legutoljára bemutatott darabhoz, melyet *I. Mayerhofer* írt, Greiderer szerzette „a zenét és éneket".

„Richard und Wulfhilde" a darab címe, melyet az idén játszottak a kiefersfeldeni Volkstheaterben. Nagy lovagjáték az ököljog korából. Parasztok jönnek-mennek a színpadon, nagykezű, nagylábú, de lovagruhás parasztok. Szeretik a romantikust, a drámait, ami náluk egyértelmű a rettenetes, hátborzongató cselekménnyel. Az író széles ecsetvonásokkal veti oda a legtarkább színeket: Wulfhilde szereti Richardot, aki viszont Berthába szerelmes. A jó és rossz küzdelme ez az ideális férfiért. Wulfhilde erélyes leány, apja helyett ő parancsol a várban és azonnal tettrekész. Kéri Richardot, hogy „legyen az övé". Richard azonban hű marad Berthához. Wulfhilde pedig cselhez folyamodik. Elfogatja egyetlen szerelmét és börtön mélyére vetteti; kenyéren és vízen tartja és Richard szíve — cso-

dálatoskép — még mindig nem dobog a vár úrnőjéért. Mitevő legyen a szegény Wulfhilde? Parancsot ad ki, mellyel éhhalálra ítéli a lovagot. Négy óra hosszat tart ez a küzdelem, amint a lovagruhás kemény parasztleány halálra kínozza a szerelmes lovagot. A közönség könnyezik és remegve várja az ígért kedvező megoldást. És valóban! Két csirkefogó — mintha a „Sok hűhó semmiért“ mulatságos figuráit látnók magunk előtt — betör a vár pincéjébe, ahol Richard már félholtan fekszik. Megkínálják étellel-itallal és megszöktetik. Következik a harc, összeütközés a színpadon. Az intrikus, aki Wulfhildét minderre rábeszélte, együtt pusztul a gonosz leánnyal. Richard elnyeri Bertha kezét: s vége jó, minden jó.

A darab hullámzó kompozíciója Shakespeare-modorú: a jelenetek hol Wulfhilde várában játszódnak, hol Richard apjánál, aki már elsiratta fiát. A színpadot is a darab berendezésének megfelelőleg formálták és színháztörténeti szempontból a színpadnak ez a megoldása a legérdekesebb. Itt gyakorlati alkalmazásban látható a régi, beállított kulisszsza-színpad. A kulisszának mindkét oldalát használják, de az egyes oldalon is változhat a kép; mint egy könyvben, úgy lehet lapozni a beállított — tehát nem a zsinórpadlásról leeresztett — kulisszán. Zsinórpadlása is van a színháznak, de csak a hátképnél használják. A változások nyílt színen, de világos színpadon történnek.

Nagyjában ugyanez a beosztása van a vorderthierseei színháznak. Gyönyörű helyen fekszik, magasan a hegy oldalán. Lent a tó látható, az út mellett a kis fehérre meszelt templom; körben magas hegyek, a Bőse és Zahme Kaiser égbenyúló csúcsai. Csak egy meredek út vezet a színházhoz; a közönség mint hosszú fekete szalag húzódik felfelé: dirndliruhás leányok, férfiak tiroli viseletben, asszonyok koszorúba font és fekete szalaggal átkötött hajjal, kis fekete zsirárdi kalap-féle a fejük búbján; papok a környékből, néhány nyaraló, a professzor és a felesége szintén nemzeti viseletben.

A vorderthierseei parasztok előadása première-számba megy: passzió-színházukban évek óta először adnak profán darabot: *Tell Vilmos* kerül színre. A salzburgi érsek is eljött az előadásra. Csend. Fekete szalonkabátos úr jelenik meg a színen (gömbölyűre vasalt nadrág, a gallér éle a fülét horzsolja), a püspököt üdvözli. A süllyesztett zenekar rázendít, marsot játszik. A fúvós tányérhangszerek dominálnak, no meg a „kunst-pauzák“; a laikus minden percben azt hiszi, hogy már vége van. — Tell Vilmos közelebb áll a parasztok egyéniségéhez. Ezúttal csak Berta von Bonneck és Johannes Porteide hatnak groteszkül; de a parasztok szeretik a romantikát és a szereplőknek nagy sikerük van. A többi színész önmagát adja; a címszerepet a multévi passziójátékok Krisztus-személyesítője játssza: maga a megfontolás és nyugalom. Egyszerűségében van valami magával ragadó, alakításával többet fejez ki, mint sok hivatásos színész előkelő színházak színpadán. A legtökéletesebb színpadi alakítást Gessler személyesítője adja; színei kissé rikítóak, de biztosan mozog a színpadon. Kész színész, akármelyik nagy színházban megállná a helyét. A papot hivatásos pap játssza; szívességből vállalta a szerepet. Hiányzik belőle a parasztok naivsága: tagoltan, rosszul hangsúlyozva beszél, ő a legunalmasabb. De — irodalmi nyelven szaval! Mert a többiek kiejtése — és ez a legkülönösebb az egész előadásban — a lehető legvegyesebb. A versek összefolynak, a darab mankóval jár! Valóban érthető, hogy Schillernek, aki nem beszélt tiszta irodalmi németet, sohasem volt igazi sikere, amikor maga olvasta fel darabjait.

A harmadik színházi előadást a bayerischzelli parasztok tartották. A falucskában nincs külön színház, a korcsma nagytermében játszanak — vígjátékot. Előadásuk a három közül a legérdekesebb, a legjellemzőbb. Bajor paraszt, falubéli, írta a darabot, amelynek hősei bajor parasztok. Nemzeti tánc és ének tarkítja az előadást. Az asszonyok is olyan szerephez jutnak, melyet könnyebben tudnak megoldani; ezúttal sem kedvesek, nem is vonzók, de legalább olyanok, mint az életben. A darab helyzetkomikumra és intrikára van építve, s egészen mulatságos. Főhőse egy hosszú, magas legény, valami erdőőr; ő intézi az emberek ügyes-bajos dolgait. A va-

dász is az ő segítségét kéri, mert szerelmes egy szép fiatal leányba, akire a polgármester is szemet vetett. A leány a vadászt szereti, a szülők az öreg polgármester udvarlását fogadják szívesen. Az erdőőr, hogy a szerelmeseken segítsen, a polgármesternek is megígéri, hogy a kezére játssza a leányt, de „a szabály szerint udvariasan kell bánnia az emberekkel". (Ezen aztán nemcsak a színpadon, de a nézőtéren is nagyot nevetnek.) Kezdődik a csalafintaság, sokat isznak és hogy minden felvonásnak meglegyen a maga csattanója, a polgármester következetesen berúg. — Végül a polgármester lezár minden ajtót, de az ügyes erdőőr mégis összehozza a szerelmeseket: egy nagy hordóban csempészik be a vadászt. A polgármester rájön mindenre, de már csak egy buta parasztlegényt talál a hordó fenekén: a társulat komikusát. A szerelmesek megszöknek s tánccal és házassággal végződik a darab.

Jókedvűen és elég tempósan játszanak; néhány gesztust gyakran ismételnek: egymás vállára teszik a kezüket és ha valaki szomorú, akkor is a vállára tett kézzel vígasztalják a szegényt. — A férfiak általában tehetségesebbek, mint az asszonyok. Ambicióval játszanak, tehetségük jóval nagyobb az átlagosnál. Büszkék szórakozásukra és komolyan veszik „művészetüket". Nagy lelkesedés és régi kultúra bizonyítéka a bajor-osztrák parasztok színészkedése. Schiller is tanult a néptől s a régi német színházat, Hans Sachs mesterdalnok színházát, csak a mai parasztszínházak közvetítésével érthetjük meg igazán.

Siklóssy Pál.

HIBAIGAZÍTÁS. „Az oláh kérdés" című, mult havi számunkban megjelent tanulmányban a 259. lap 28. sora helyett ez olvasandó: *Az első kérdést azért kell felvetni, mert hiszen akkor, mikor még.* — A 262. lap 27. sorában pedig a Duna oláh neve van hibásan szedve. E név helyesen így írandó: *Dunărea.*

A KIADÁSÉRT FELELŐS HEGEDÜS ISTVÁN.

M. TUD. TÁRS. SAJTÓVÁLLALATA RT. BUDAPEST, VIII., MÚZEUM-KÖRÚT 6. — SZABÓ T. ISTVÁN